

OPEN ACCESS
PEER-REVIEWED JOURNAL

SCIENCE REVIEW

Scientific Edition
Published by:

RS **Global**

Open Access Peer-reviewed Journal

Science Review

7(7), December 2017
Vol.5

Chief editor

Laputyn Roman

PhD in transport systems,
Associate Professor,
Department of Transport
Systems and Road Safety
National Transport University

Editorial board:

Lina Anastassova

Full Professor in Marketing, Burgas
Free University, Bulgaria

Mikiashvili Nino

Professor in Econometrics and
Macroeconomics, Ivane Javakhishvili
Tbilisi State University, Georgia

Alkhalwaldeh Abdullah

Professor in Financial Philosophy,
Hashemite University, Jordan

Mendebaev Toktamys

Doctor of Technical Sciences,
Professor, LLP "Scientific innovation
center "Almas", Kazakhstan

Yakovenko Nataliya

Professor, Doctor of Geography,
Ivanovo State University, Shuya

Imangazinov Sagit

Director, Ph.D, Pavlodar affiliated
branch "SMU of Semei city"

Peshcherov Georgy

Professor, Moscow State Regional
University, Russia

Mustafin Muafik

Professor, Doctor of Veterinary
Science, Kostanay State University
named after A.Baitursynov

Ovsyanik Olga

Professor, Doctor of Psychological
Science, Moscow State Regional
University

Nino Abesadze

Associate Professor Tbilisi State
University, Faculty of Economics and
Business

Sentyabrev Nikolay

Professor, Doctor of Sciences,
Volograd State Academy of Physical
Education, Russia

Harlamova Julia

Professor, Moscow State University
of Railway Transport, Russia

Publisher –
RS Global Sp. z O.O.,

Scientific Educational
Center
Warsaw, Poland

Numer KRS: 0000672864
REGON: 367026200
NIP: 5213776394

**Publisher Office's
address:**

Dolna 17,
Warsaw, Poland,
00-773

Website:

<https://ws-conference.com/>

E-mail:

rsglobal.poland@gmail.com

Tel:

+4(857) 898 55 10

Copies may be made only from legally acquired originals.
A single copy of one article per issue may be downloaded for personal use
(non-commercial research or private study). Downloading or printing multiple
copies is not permitted. Electronic Storage or Usage Permission of the
Publisher is required to store or use electronically any material contained in
this work, including any chapter or part of a chapter. Permission of the
Publisher is required for all other derivative works, including compilations and
translations. Except as outlined above, no part of this work may be
reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any
means without prior written permission of the Publisher.

The authors are fully
responsible for the facts
mentioned in the articles.
The opinions of the authors
may not always coincide
with the editorial boards
point of view and impose
no obligations on it.

CONTENTS

PHILOLOGY

<i>Shaimerdinova N. G., Zhiyembay B. S.</i> THE STUDY OF THE ARMENIAN-KIPCHAK MONUMENTS ARE MAIN PRIORITY TASKS OF TURCOLOGY.....	3
<i>Бабенко А. О.</i> КРИЗА РЕПРЕЗАНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ЖАДАНА.....	7
<i>Кондарина И. В.</i> ОБРАЗ РЕБЕНКА В РОЖДЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч. ДИККЕНСА, Н. П. ВАГНЕРА, Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО).....	9
<i>Нечипоренко А. Ф.</i> ПРИСЛІВНИКОВІСТЬ ЯК ОЗНАКА ІДІОСТИЛІЮ.....	14
<i>Новак О. Н.</i> СЕМАНТИЧЕСКИЙ ОБЪЕМ ЛЕКСЕМЫ 'ВРЕДНОСТЬ' В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ (В СРАВНЕНИИ С ЕЕ ЭКВИВАЛЕНТОМ 'ЦЕННОСТЬ' В РУССКОМ ЯЗЫКЕ).....	17
<i>Холмогорцева И. С.</i> ИНТЕРМЕДИАЛЬНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ БРИТАНСКОЙ ФОЛЬКЛОРНОЙ ПЬЕСЫ).....	20
<i>Борсук Людмила Франківна</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛОМОВНОМУ БАНКІВСЬКОМУ ДИСКУРСІ.....	25
<i>Туллубекова Светлана Омаровна, Ильин Владлен Дмитриевич</i> ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ТУҒАН ЖЕРГЕ ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛККЕ ТӘРБИЕЛЕУ..	31
<i>Данилевич М. М.</i> ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО І ЗАГУБЛЕНІ В ЧАСІ ІМЕНА: СТЕПАН БУДНІЙ.....	35
<i>Валентина Андріївна Стекольщикова</i> ІНСТРУМЕНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ДІЄВОСТІ ЖАНРУ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У СУГЕСТИВНІЙ ПЛОЩИНІ.....	40
<i>Скляр І. О.</i> ТОЧКИ ЗОРУ ЯК РЕПРЕЗАНТИ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ: ПСИХОПОЕТИКАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ.....	45

HISTORY

<i>Damir Issirgerov</i> THE KAZAKH TRAGEDY IN CHINA: "IT WAS DESTROYED, BUT NOT DEFEATED".....	49
<i>Сулейманова Севда Юнис гызы</i> ЗАРОЖДЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ ТЮРКИЗМА НА СТЫКЕ XIX-XX ВВ.....	52
<i>Макарадзе Э. Х.</i> ПОЛИТИЧЕСКИЙ КРИЗИС В СОВРЕМЕННОЙ ТУРЦИИ.....	55

THE STUDY OF THE ARMENIAN-KIPCHAK MONUMENTS ARE MAIN PRIORITY TASKS OF TURCOLOGY

*D.Phil., professor Shaimerdinova N. G.,
PhD doctoral student Zhiyembay B. S.*

Kazakhstan, Astana, L. N. Gumilyov Eurasian National University

Abstract. *The article are reviewed historical forms of pronoun kipchak monuments. The authors of the research provides deeper ties on the basis of the Armenian-Kipchak. This article was prepared on the basis of written sources and literature.*

Keywords: *kipchak language, Deshty-Kipchak, Armenian-Kipchak monuments, publication, historical memorials.*

Introduction. In the Middle Ages, the Kipchaks, one of the largest ethnic groups among the Turkic-speaking tribes, which occupied the territory from Central Europe to Northern China, were well-known in the east as the Desht-i-Kipchak.

The medieval written monuments written by the Kipchak language are considered to be the most valuable artifacts of our times. The monuments that written in the ancient Kipchak language basically comprise between XI-XVII centuries and they are grouped as follows: 1. Monuments written in the ancient Gothic font (XIII-XIX centuries). 2. The heritages that written in the Arabic inscriptions (XI-XIV centuries). 3. The heritages that written in the Armenian inscriptions (XVI-XVI centuries). 4. The heritages that written in the Russian alphabet (XI-XIII centuries). 5. The words in the language of some peoples inhabiting the Eastern European region, and the words in their native language (names of people and land-water names, etc.). At the same time, the monuments were appeared in certain political and administrative centers and were written according to their wishes. G. Aydarov, A. Kuryshzhanov contingently subdivided them into the following groups: monuments written in the language of the Kuman Kipchaks, monuments written in the language of the Polovtsian Kipchaks, monuments written in the language of the Central Asian Kipchaks, monuments written in the language of the Golden Horde Kipchaks, monuments written in the language of Mamluk Kipchaks, monuments written in the Armenian colonial language.

Murat Sabyr, who researched the monuments of Middle Ages and based on the conclusions of scholars, said that the monuments are divided into two major groups: a) monuments that written ancient Kipchak spoken language; b) ancient Kipchak inscription monuments [1; 6].

Today who researched the Armenian-Kipchaks – historians and language researchers, both of them who adhere to the Armenian-Kypchak definition, who adopted the Armenian-Gregorian branch of Christianity in their era. The data show that the Armenian-Kipchak language translators refer to their language as "kipcak language", "our language", "Tatar". The history of the Armenian-Kipchak monuments of different genres, genre of history, the heritage of the writer, and the economic, political and cultural spheres of life. The scientist Alexander Garkavets interprets the Armenian-Kipchak texts into six groups.

1. Historical Yearbooks. They are divided into three sections: a) Yearbook of Kamenets; b) Wenedic's Yearbook; c) Chronology of Poland;
2. Legal books and notebooks and protocols;
3. Linguistic works and liturgy;
4. The literature of the Masjab (religion);
5. Special works;
6. Natural Education Proceedings [2; 102].

From the 1970s, scientists who have been thoroughly studied in the context of texts written in the Armenian alphabet with the Kypchak language. E. Tryarsky, E. Schutz and Zh. Deny and other scientists used in their work they used the term "Armenian-Kipchak". Also, in studying the Armenian-Kipchak monuments we can speak about scientists like G. Alishan, M. Levitsky, T. Grunin, A. Garcavets, I. Abdullin, Ya. Dashkevich, S. Kudasov. The Kypchak, the Armenian-Kipchak inscriptions, who had made a significant contribution to its recognition and research like a V. V. Radlov, V. V. Bartold, F. E. Korch, N. A. Baskakov, E. N. Nadzhip, V. A. Gordlevsky,

A. A. Zayonchkovskiy, V. R. Grigoryan, A. E. Krymsky, K. K. Yudakhin, S. G. Klyashtornyi, N. Sauranbayev, A. Kuryshzhanov, M. Tomanov and many others, are unique in their value.

The earliest Kipchak monuments were in cultural centers of the Armenian descent in the Armenian populated areas of Poland. The first edition was published in Venice in 1896 by Gevond Alishan about the events in Kamenets-Podolsk from 1560 to 1624 (brief information about the events of 1430 and the next centuries). From 1611 to 1624 the episode of events (chronicles) was written in the ancient Kipchak language, and the other volume was written in Armenian.

The following edition was edited by a Vienna's professor, philologist F.von Keltitz-Greifenhorst, engaged in Armenian-Turkish relations. The manuscript of its edition is an ancient Kipchak translation of 50 psalms from the Armenian-Kipchak psalter, preserved in the king's library in Vienna. It was translated into the Kipchak language in 1590. F.von Keltitz-Greifenhorst's edition is the first scientific publication that published with the requirements of modern science. It is equipped with original Armenian graphics, transliteration on the Armenian genocide, with German translation and linguistic commentary. He first time identified the Turkic dialect of the monument and called it "Tatar" or "Armenian-Tatar", based on the Armenian tradition (so G. Alishan named the language of the Kamenets-Podolsk chronicles, and Agop Dashian kept in the Viennese Library by the term "Armenian-Tatar"), based on the Polovetsian Codex Kumanikus, which combines the monument with its own language. However, in the Codex Kumanikus, the Kumany language is also called Tatar. In the context of linguistic applications, Keltitz-Greifenhorst has shown the peculiarities of the Kipchak Psalms, which also preserved in modern Turkology.

The next edition of the Armenian-Kipchak monuments appeared 45 years after the publication of the Keltitz-Greifenhorst. The famous Ottoman and Turkologist who prepared it, made a few statements about the language of the Parisian manuscripts, by Jean Deni, a prominent reporter of the ancient Kipchak texts in the Armenian letter, preserved in Paris in 1921 [3]. The basis of the 1957 edition was the text of the manuscript №194 Kamenets-Podolsk chronology of 1604-1613 years, but the scientist used other manuscripts of the Paris Foundation for the study the monument language.

In the philological section of the book, Professor John Dean puts forward the historical introduction as a preamble, this forward devoted to the colonies of the Armenians, Armenian-Poles relations and other problems. Further, the section of the monument, its graphics and phonetics, the section on the lexicology and grammar of the Chronicle, the transcribed text with attachments and the French translation, and finally two glossaries: 1) appear in the memoirs and 2) given the words that considered with the personal names. The fundamental work of the author is one of the main studies of the Polish Armenians in the ancient Kypchak language.

In 1957, a Polish translation of the Oriental «Rocznik Orientalistyczny» magazine, a valuable monument to the ancient Kipchak language, was erected in Ossolinéum Library No.1916 in Wroclaw, and by the date of beginning or the middle of the XVI century's handbook appeared the short translation of Polish Armenian's legal set. The handbook has a Polish and Kypchak version. The publisher of the monument is Professor M. Levitsky and R. Conova has made good photocopying from the original, with some elements of transcription, with transliteration on the Armenian basis. In the introduce of publication given the necessary information. The language of the translation can be stylistic and literary language of ancient Kypchak.

Starting from 1957, new publications on the Armenian-Kipchak branch have been launched. The Polish Turksist Edward Trayarsky, who worked in oriental studies, was active in this direction. In 1960 two Venus: God. Arm. 3 manuscripts and extracts from the Library of Bibliotheque and he prepared the manuscript of the Venetian Michaiterists of the library №311 - a fragment of the Armenian-Kypchak dictionary (including Polish and French contexts). The author of the Kipchak text was photocopied on one page of the manuscript as an illustration of the Armenian almanistic transliteration. The dictionary articles contain important, valuable materials for the creation of Polish dialect of the ancient Kypchak language [4].

In 1964, J. Deni and E. Tryarsky published the Kipchak translation of the work entitled "History of Dana Hikar" widely circulated in the East. The edition was prepared according to the manuscript No. 4682, which was stored in the Vienna Mathiologists' Library. His introductory essay contains a grammatical essay about literary works, about various versions of Armenian and ancient Kipchak, transcription (transliteration), French translation, and glossary. At the end of the edition there is a clear copy of the monument. "Dana Hikar's History" refers to the ancient Kipchak literary language of the Galicia and Podolia Armenians. But in stylistic terms, it differs from Podolia. This work first time translated into Kazakh language and made linguistic study by domestic scientist S. Kudasov in 1990 and called " The Language of Dana Hikar word" [5].

A special place took in the study of the Armenian-Kipchak relations, the work of Turkologist Edmund Schutz [6; 291-309]. Edmund Schutz was able to notice the mistakes of Turkologists in spelling of the old Kipchak texts written in Armenian letters. E. Schutz's work is dedicated to the analysis of such mistakes. The scientist's practical descriptions about the field of transcription was translated into the Kypchak language of the "Prize Quota" and published on the Armenian Prayer Book in the Lviv, in 1618.

The Armenian-Kipchak original or translation texts written by the Armenian language, preserved till today, can be referred to as two-languages; Armenian-Kipchak dictionary as a grammatical assistant textbook to facilitate the translation into the main place by volume. The valuable information about the grammar of the Armenian-Kipchaks was given by Turkologists O.S. Eganian, the Armenian-Kipchak Grammar Handbook of the XV century, which is based on the Eranian's Matenadaran collection in Yerevan. From the time the Kypchaks dominated the Crimea and the Caucasus, the Armenians began to learn the Polovec. The Armenian-Kipchak dictionary was especially important for translators among the survivors of the Armenian-Kipchak originals and texts of translation. One of them O.E Eganian described and published in Russian [7; 152-154].

The debate that the Communist group that used the Armenian-Gregorian branch of Christianity in the Kipchak language during this period would be the "assimilated Armenians" or "the Kipchaks who knew the language of the other people" is still a problem that has not yet been fully understood in history and linguistic.

One reason for the proximity of the Armenian and the Kipchaks are that they have a strong trade relationship. It is well-known from the historical documents that the Armenians began to trade in the Crimean Peninsula after their settlement.

Well-known scientist A. Garcivès said that the Kipchaks were divided into four different groups before the Golden Horde dominance. The first group considered themselves as "urums" and adopted Christianity, while the second group accepted the Gregorian branch of the Armenians. The third group wrote that they were "karayim" and that the latter accepted Islam later. This shows that their native language Armenian-Kipchak language, was closer to the kuman, the Crimean Tatars, the karayims and the Crimean tribes. Moreover, the scientist in his work notes that the Armenians of Ukraine called themselves "Armenians" and, using the Armenian alphabet, almost entirely forgot the Armenian language, which was the mother tongue, and talked to Kypchak and Kypchak prayer [8; 8].

Widespread popularization of the view of "Armenian descent" and "forgetting their language" is also influenced by the influx of travelers who spread information related to the Armenians and the Kipchaks in the area from XV to XVIII century. For example, the Italian cleric Antonia Maria Gracci (1537-1611), the Polish historian Martin Cromer (1512-1589), wrote in his travel notes after exploring the region, that the entire population, who call themselves "Armenian", speak Tatar-Kypchaksha, worship, said that the language was used only by certain religious people.

Known as the Armenian-written Kipchak written language, there is another perspective that is emerging from the perspective of Serge Gerard Klauson. Klausen critically looked at the texts and firstly sought answers to the question of why a community of Kypchaks, the attackers, started writing their language with the Armenian alphabet and why they were Armenians. S. Klauson believes that, as a result of the influence of one of the powerful speaking speakers, the languages that are used by other languages can be mixed. The next word in the Kypchak language written by the Armenian alphabet is Slavic root (Polish and Ukrainian), key words and sounds of Kypchak. The vocabulary of the Armenian words is much smaller than the Slavic words. If those who spoke this language were Kipchak Armenians, the lexicon of the root words in the language would be Armenian. In Poland, the so-called "Armenian Kipchaks" and many of whom are considered Romanian, wearing Armenian or Armenian garments, are not "Armenian" but "Kipchaks". For example, in the Timekeeper's Chronicle the name of the person is "Achete dér Krykor ulu Hovännés némérésí". If they were originally Armenians, they would have used their national terminology as "Aksent Krikorian" [9; 7-14].

S. Klauson also pointed out that some of the major Christian missionary activities were at the end of his article. In this connection, Christianity Worship Books and Gospels are studied and explained in the main language of the majority. "When the Armenians moved their dwellers to Dasht-i-Kipchak, their neighbors were related to Islam. Knowing that it would be possible to cover their missions, the Armenians decided that the Kipchaks would be a worthy community for religious propaganda. They began to translate their religious books into Kipchak. " It is a mistake to conclude that the Armenian community in the so-called "Armenian-Kipchak language" was the Armenian who became the Armenian. If the victorious people were typical of the Armenians, most of the dictionary

would have to be Armenian instead of Kipchak. On the contrary, it is clear that the scope of the Armenian words is very narrow. The main language of the Kipchak texts was the Kipchak language.

Researchers on the adoption of the Armenian-Gregorian Christianity by the Kypchaks G. Alishan, E. Khurshudyan wrote that they had been named Kipchag in the Arich district of the present-day Shirak Province of Armenia, and in the XII century there was a monastery "Hypchakawank" (Armenian "Khichakh" Kipchak, "Vank" monastery). This monastery has survived to this day [10].

However, it is surprising that among the Christian Gregorians, some of the pre-Islamic names have been used, such as the Turkish calendar, and the name of 12 animals. The name of the year in Gregorian calendar: sıçan yılı (mouse), büza yılı (cow), bars yılı (leopard), hoyan yılı (rabbit), yılan yılı (snake), balıh yılı (fish), at yılı (horse), hoy yılı (sheep), maymun yılı (monkey), tavuh yılı (chicken), it yılı (dog), tonguz yılı (pig). The weekend' kıcıaynakün, aynakün, şabatkün, bayramkün, ayaskün, kankün can also be proven by those who say Gregorians know the Kipchak language from "ancient".

Conclusions. The most important value in the study of the Armenian-Kipchak relations is the manuscripts preserved in the Institute Matenadaran in the of Ancient Manuscripts of Mesrop Mashtots in the Yerevan, Republic of Armenia. These monuments contain rare and interesting materials about the language system, vocabulary, grammar of the Kipchak language. The saved manuscripts all written by Armenian graphic in the Kipchak language. With a deeper appreciation of these manuscripts, it is possible to restore the features of the Kipchak language, phonetic, grammatical, and morphological models. Therefore, the study of the Armenian-Kipchak relations will lead to new research and historical-comparative studies.

REFERENCES

1. Sabyr M. B. The language of ancient Kipchak inscriptions. – Uralsk, 2009. – 152 p.
2. Garkavets A. N. Kypchak written heritage: Monuments of spiritual culture of Karaims, Kuman-Polovtsians and Armenian-Kypchaks. V. II. – Almaty: KASEAN; BAUR, 2007. – 912 p.
3. Deny J., Tryjarski E. «Histoire Du Sage Hikar» Dans la version Armeno-Kirtshak. // Rocznik Orientalistyczny, 1980. – №27 (2). – p.291-309.
4. Tryjarski E. An Armeno-Kirshak Sermon by Anton Vartabed from the 17th century // Trastat Altaica, 1976. – P.647-674.
5. Kudasov S. The Armenian Kipchak Monument "The Language Dana Khikar word. – Almaty: Science, 1990. – 118 p.
6. Schuts E. An Armeno-Kipchak Text from Lvov // Acta Orientalia Hungarica. – Hungary, 1962. – №15 (1-3) – P.291-309.
7. Yeganian O. S. On an Armenian-Kypchak grammar manual of the XVII century. // Questions of linguistics. – M., 1962. – №5. – P.152-154.
8. Garkavets A. Kypchak languages: Kumansky and Armenian-Kypchak. – Alma-Ata: Science of the Academy of Sciences of the KazSSR, 1987. – 223 p.
9. Clauson G. Armeno-Qypchak. // Rocznik Orientalistyczny, 1971. – №34 (2). – P.7-14.
10. Garkavets A. N., Khurshudyan E. Sh. The Armenian-Kypchak Psalter, 1575/1580. – Almaty: Desht-i-Kypchak, 2001. – 646 p.

КРИЗА РЕПРЕЗАНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Бабенко А. О.

Україна, Київ, Інститут філології КНУ ім. Т. Шевченка, аспірант

Abstract. The article describes the features of author's interpretation of boundary consciousness are considered; the crisis of repression of personality on the example of "Voroshilovgrad" and "Mesopotamia" works; the phenomena of human life; the study of this segment of the national literary space is extremely relevant, given the rather one-sided and non-systematic approach to the analysis of Serhiy Zhadan's work in general. It is noted how the views of the "eternal teenager" changed through the prism of postmodern tendencies towards a person in general.

Keywords: postmodernism, chaos, boundary consciousness, crisis, urban discourse, time and space.

Сергій Жадан є яскравим представником постмодерної української літератури. Термін «постмодернізм» відбиває стан духовності європейського типу сьогодення, пов'язаний з відчуттям забування якогось важливого етапу в розвитку цивілізації, забуття «сучасності».

Постмодернізм — це сукупність філософських учень, які проголошують кінець Історії, коли структурованість і впорядкованість людського світу будуть зруйновані і зникне сам поділ на «моє» й «інше».

Сучасне літературознавство супроводжується інтеграцією у створенні нової концепції світобачення XXI сторіччя. Вивчення літератури «перехідного періоду» потребує пильної уваги, бо саме цей період характеризується переосмисленням, руйнуванням певних штампів. «Хаос, який іде разом із руйнуванням старих систем світобачення й відображення, вводячи до депресії сучасників, дарує надію нового усвідомлення себе і світу. Межова свідомість тим і гарна, що вона «підводить підсумки» минулому й активно експериментує в пошуках нового» [1, с. 5]. Відчута потреба переосмислення світовідчуття сучасника на зламі тисячоліть призвела нас до провокативного та епатажного, дещо анархічного протесту Сергія Жадана в романі «Ворошиловград», у якому автор-художник кінематографічними засобами будує урбаністичний простір збентеженого, розгубленого сучасника на зламі тисячоліть. Цю абсурдність буття відчуло покоління дев'яностих, до якого належить і сам письменник.

Крах ідей та ідеологій і є сутністю та ознакою періоду постмодерну, першою не за рахунком, а за важливістю. Адже вся попередня епоха, відмовившись від релігійного світогляду, замінила релігійне мислення «прогресивнішим» — ідеологічним, тобто основаним на ідеях тих або інших особистостей.

Найголовніша зміна у постмодернізмі відбувається з людиною, з індивідуумом та зі «стадом». Найсуттєвішим поняттям яке співвідноситься з людиною постмодерного часу це — криза. Криза особистості — це явище загострення психічних суперечностей, що супроводжується різкою і кардинальною перебудовою самосвідомості індивіда та його взаємин з навколишніми людьми.

Саме такими є герої (Герман, Ольга «Ворошиловград»; Боб, Марат, Юра «Месопотамія») Сергія Жадана. Взагалі поняття кризових, межових, деформованих, деконструйованих ситуацій є характеристикою постмодернізму, саме ці поняття і визначають його. В цей час у людині відбувається злам на всіх рівнях: моральних, етичних, матеріальних, фізичних тощо. Сергій Жадан витворює вир кризовості життя персонажів, це може бути пояснено тим, що майже всі Жаданівські герої, це «вихідці» з 1980-х та 1990-х років минулого століття, часу змін, криз, пошуків.

У своїй книзі «Месопотамія» Сергій Жадан демонструє нам постмодерний уявлення про міський дискурс зі ретроспективно — метафоричним поглядом у добу IV ст. до н.е. Процес міфологізації оповіді на рівні зображення часу та простору відбувається на кількох рівнях:

1) накладання на реальну історію міфологічних сюжетів та архетипів (назва твору «Месопотамія», окремі її розділи «Фома», «Юра», «Матвій», міфічний образ рік Тигру та Євфрату, як життєдайне місце, і річка Стікс через яку відбувався перехід мертвих у царство Аїда, тобто ріки — межа світів;

2) ієрархізація просторових образів (творення епосу міського дна, отже, вихід героя за межі профанного часу міста в сакральну міфологічну вічність; оповідання «Марат»);

3) наскрізна увага автора до мотивів часу та простору, що проявляється в частому мікшуванні сакральних та профанних хронотопічних символів («Тут узагалі все було під боком: пологовий будинок, дитячий садок, музична школа, військкомат, магазини, аптеки, лікарні, цвинтарі. Можна було прожити життя, не виходячи до найближчої станції метро. Ми так і чинили» [3, с. 15]. Проте С. Жадан у книзі не просто переплітає сакральне і профанне начала – він створює ефект сакралізації профанних часу та простору).

Майже усі персонажі Сергія Жадана пізнають цю кризу чи то в дорозі, чи то в закритому, притаманному внутрішньому локативному відчуттю простору.

Отже, у поданих творах Сергій Жадан змальовує традиційний комплекс духовних потреб, які спровокували екзистенційну кризу особистості на прикладі головного героя твору (Германа чи Марата), промовисто репрезентували притаманні письменникам-екзистенціалістам мотиви – абсурду, свободи, вибору, відповідальності, відчуження, страху, складності міжлюдських стосунків та ставлення людини до світу, зневіри, розчарованості. Як феномени людського буття – це своєрідні категорії авторської свідомості, що показують, як розчавлений системою сучасник на межі тисячоліть став самотньою, роздвоєною і дезорієнтованою людиною. Як під час кризової «вимушеної суєти» сформувалася зріла мета у житті людини (бо нарешті вона стала особистістю – з власною національністю, власними думками, рішеннями, діями, з надійними друзями, а не партнерами): вибрати та відповідати за результати власного вибору, тільки тоді можна досягнути справжнє існування.

Отже, С. Жадан міфологізує час і дає можливість своїм героям «видряпатися» з ситуацій радянського минулого в межах сучасного повсякдення. Його тексти націлені на віднаходження «іншого» способу віднаходження себе, способу обминання кризовості, способу не втрати людяності, способу бути просто людиною. Крізь призму інфантильності людину він вдається до способів її реінкарнації шляхом опозиційності часу, людей та цінностей.

Сартрівське «життя починається на другому березі відчаю» перегукується з Жаданівським: «Життя – це машина, яку зробили для нас, і ми знаємо, що не варто боятись цієї машини. Золоті цехи відкривають для нас свої брами. Високе небо пливе над нашими школами та крамницями. І все, що на нас чекає, – пустка і забуття, все, що на нас чекає, – любов і спасіння» [3, с. 234].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дроздова С. А. Взаимосвязь содержательных характеристик рефлексии со структурными компонентами идентичности личности должностных лиц таможенных органов // Таможенные чтения – 2011. Инновационная Россия: вызовы образованию и науке. Том I Инновационная Россия. Проблемы и перспективы / Под ред. А. В. Аграшенкова, Л. Ю. Гороховатского, А. В. Лагун и др., Гл. ред. А. Н. Мячин – СПб.: Санкт-Петербургский имени В. Б. Бобкова филиала РТА, 2011. – 315 с. – С. 40–75.
2. Жадан С. Ворошиловград : / С. В. Жадан. – Харків : Фоліо, 2012. – 442 с.
3. Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан ; пе-редм. В. Неборака. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2014. – 368 с.
4. Загребельний П. Весела безпритульність/ Павло Загребельний// Жадан С. Капітал. — Ч.: Фоліо, 2009. — С.226 – 229.
5. Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури./ Н. В. Зборовська. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
6. Зонтаг С. Проти інтерпретації та інші есе / С'юзен Зонтаг. – Л. : Кальварія, 2006. – 320 с.
7. Кискін О. Урбаністичний хронотоп в постмодерністському романі («Чапаєв і пустота» В. Пелевіна, «Перверзія» Ю. Андруховича, «Безсмертя» М. Кундери): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / О. М. Кискін. – К., 2006. – 20 с.
8. Ковалів Ю. Історія української літератури кінець XIX — поч. XXI ст. Том другий. У пошуках іманентного сенсу/ Юрій Ковалів. – Академія. – Київ, 2013. – 624с.

ОБРАЗ РЕБЕНКА В РОЖДЕСТВЕНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч. ДИККЕНСА, Н. П. ВАГНЕРА, Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО)

к. ф. н. Кондарина И. В.

Россия, г. Люберцы, Российская таможенная академия

Abstract. *The article presents the theme of children in the Christmas works by Ch. Dickens, N. Wagner, F. Dostoevsky.*

“Christmas stories” by Dickens published in 1840s have achieved great popularity in Russia. The main statements of Dickens’ “Christmas philosophy” have been further developed in the Russian Christmas literature, which is represented by N. Wagner, F. Dostoevsky, N. Leskov.

The archetype of the child in the Christmas literature has a symbolic meaning: children possess a “divine” ability to discover, to obtain spiritual knowledge; they bring the light of purity and charity to the adults. The evangelical saying “Become like little children” defines the philosophy of the Christmas literature of the XIX century.

Keywords: *Christmas literature, Christmas philosophy, child archetype, symbolism of the child.*

Введение. В истории западноевропейской и русской литературы XIX века существовала традиция сочинения и издания произведений, специально приуроченных к одному из главных праздников христианского календаря – Рождеству.

Рождественская литература представляет собой разнообразные варианты символической трактовки евангельской легенды. В конце XIX в. в России начинают издавать специальные сборники святочных произведений: «Рождественская ночь», «Светлая ночь», «Рождественская елка», «На святках», «Зимой студеной», «Несчастные» и др., где наряду с рождественскими рассказами публиковались стихотворения, сценки, песни, игры, очерки, исторические заметки и светская хроника. Помимо западноевропейского образца¹ отечественная периодика ориентировалась на исконную фольклорную традицию. Журналы и «рождественские» сборники воспроизводили литографии на самые различные святочные сюжеты. М. Забылин в исследовании «Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия» отмечает многообразие обычаев, примет, обрядовых действий, сопровождающих празднование Рождества и святков. Особенность русских святков в том, что они представляют собой «странную смесь обычаев из языческого обряда, смешанных с некоторыми христианскими воспоминаниями о спасителе мира». [Забылин, 1989, с.3] Гадания, игры, таинственные превращения связаны с атрибутами и символикой «темных» сил – чертями, масками, метелью, безлунной ночью. Тема христианская основополагается на историях о несчастных людях, о страдающих детях, вырабатывая свою собственную символику и эмблематику. Это, как правило, ребенок-сирота, обретший приемных родителей, ангелочки, рождественская елка с подарками.

Взяв за образец «Рождественские повести» Ч. Диккенса, русские писатели не отказались от экспериментов в области композиции и тематики. Основные постулаты диккенсовской «рождественской философии» - ценность человеческой души, тема памяти и забвения, любви к «человеку во грехе», фантазии детства – были перенесены на русскую почву и получили дальнейшее развитие в рождественской литературе XIX в., представленной такими классическими образцами, как святочные рассказы Н. П. Вагнера, Ф. М. Достоевского, Н. С. Лескова, Вас. И. Немировича-Данченко, Н. А. Лейкина и др. Русские писатели, также как и Ч. Диккенс, утверждали основные ценности христианской морали, следуя канону рождественского произведения.

Результаты исследования. С середины 40-х годов XIX века в русских периодических изданиях публикуются переводы «Рождественских повестей» Ч. Диккенса. Первые переводы были напечатаны в журналах «Репертуар и пантеон» («Святочные видения»), «Москвитянин» («Колокола. Чудесная повесть о колоколах, отзванивающих старину и приветствующих Новый год»), «Музей современной иностранной литературы» («Домашний сверчок») в 1845-46 гг.

¹ Обычай издавать особые номера для рождественских праздников с художественными гравюрами, фотографиями был введен английскими издателями в 1879 г.

В середине XIX столетия имя Чарльза Диккенса было хорошо знакомо широкому кругу читателей. Необходимость социальных перемен, о которых говорил писатель, реформы образовательной и воспитательной систем были созвучны общественным интересам в России. Внимание литераторов в этот период обращено к проблемам семьи, теме нравственного формирования личности ребенка. Федор Михайлович Достоевский, Николай Петрович Вагнер, Николай Семенович Лесков, Александр Павлович Чехов и другие писатели говорят о бесприютных детях, их социальном и нравственном одиночестве. Тема воспитания развивается в романе С. Т. Аксакова «Семейная хроника» (1852 г.), в трилогии Л. Н. Толстого «Детство», «Отрочество», «Юность» (1852-1857). Русские авторы пытаются осмыслить причину нарушения гармонии между обществом и моралью. «Семейные» романы Ч. Диккенса, его романы воспитания в 1850-х годах рассматриваются русской читающей аудиторией в сопоставлении с отечественными социально-бытовыми романами.

И. М. Катарский, исследуя русско-английские связи и феномен «русской диккенсиады», отмечал высокую степень влияния Ч. Диккенса на русских писателей «от подражания его образам и сюжетам, отдельным стилистическим приемам до глубокого творческого освоения, когда заимствованные мотивы органически вплетались в ткань национально-русского произведения». [Катарский, 1966, с.15]

Особенно тепло русскими читателями и критиками были приняты «Рождественская песнь в прозе», «Колокола» и «Сверчок на печи». Переводы «Рождественских повестей» Диккенса положили начало развитию жанра святочного (рождественского) рассказа в России.

Представление Ч. Диккенса о мире людей, как о большой семье, происходит из сущности праздника Рождества. «Рождественская философия» английского писателя восходит в основе своей к евангельским сказаниям о семье, домашнем очаге, любовном единении и сплочении людей, чуде, спасении. В малом мире семейной жизни находит себе место общечеловеческая философия добра героев Диккенса.

Образ ребенка в «Рождественских повестях» приобретает символическое звучание.

В пору создания «Рождественских повестей» Чарльз Диккенс был убежден, что страдания бедняков, голод, нищета, преступления происходят исключительно от невежества народа. С верой в образование он связывал упования на лучшее будущее. В «Рождественской песне в прозе» Диккенс показал настоящее в образах детей: «...имя мальчика – Невежество. Имя девочки – Нищета». [Диккенс, 1959, т. 12, с.24] Эти дети всегда неразлучны, как и олицетворяемые ими символы.

Английский писатель в «Рождественских повестях» утверждал мысль о том, что именно детская непосредственность, детское воображение способны принять жизнь во всей ее цельности. Мир детства отвергает холодный расчет, жестокость, эгоизм, - все то, что обедняет, калечит жизнь. Но дети – часть этой жизни, ее зеркальное отражение. Вспомним некоторых из маленьких персонажей Диккенса: Малютка Тим из повести «Рождественская песнь в прозе» - калека, тяжело больна дочь Мэг («Колокола»), а мальчишка из повести «Одержимый, или Сделка с призраком» - нравственный урод.

Сама философско-этическая концепция Рождества вводится Ч. Диккенсом в замкнутую сферу конфликта видимого и реального. Его видение, его ощущение Рождества привнесено в ткань повествования как тема ожидания чудесного, имеющая весьма хрупкую основу – воспоминания. Диккенс стремится пробудить в читателях память об их детстве. Своим героям он дарует возможность еще раз пережить, ощутить свое детство.

В «Рождественских повестях» и в более поздних произведениях Ч. Диккенс пытался объяснить свое понимание заповедей христианской религии и, прежде всего, евангельского «Будьте... как дети». В детстве, по мнению английского романиста, нет осознания границы дозволенного и недозволенного, чрезмерности, пресыщения игрой.

Сочетание игры и страха в сжатом временном отрезке составило первооснову рождественской концепции Диккенса. Восхищаясь способностью ребенка вживаться, воплощаться в сфантазированный им самим образ, Чарльз Диккенс своим героям предоставляет право увлекаться любой *idée fixe*. Автор даже подыгрывает им, стирая границы смешного и трагического, игры и наказания, выбора и результата. «Ни в «Рождественской песне», ни в «Колоколах», - считает Э. Уилсон, исследователь творчества английского романиста, - нет сколько-нибудь последовательной картины общественных злоупотреблений, да и средство против них одно-единственное – искупление милостью святого духа; но все эти ночные кошмары заставляют нас почувствовать, сколь шатка и непрочна жизнь, как стремительно преходящи ее минутные радости, и тогда смутно и неостановимо зреет мысль, что эти радости связаны с чем-то давно оставленным в детстве и еще с христианством, как его понимал

Диккенс: «..так отрадно порой стать хоть на время детьми! А особенно хорошо это на святках, когда мы празднуем рождение божественного младенца». [Уилсон, 1975, с.192]

Чарльз Диккенс своих маленьких героев наделяет неким божественным ореолом судьбоносцев, они связаны с таинственными иррациональными силами и оттеняют людские пороки. В «Рождественских повестях» все сюжетные линии сконцентрированы вокруг образа ребенка. В «Рождественской песне» - это Малютка Тим, в «Колоколах» - Лилиен, в «Сверчке за очагом» - малыш Пирибингл, в «Одержимом» - мальчик-бродяга. У Диккенса нет полного идейно-художественного единства образов Христа – «Божественного младенца» и героев «Рождественских повестей» (подобные аналогии будут активно развиваться в русской святочной литературе XIX в.). Тема детских страданий – это не только напоминание о страстях Господних и о младенцах, убитых в Вифлееме. Оставляя за рамками текста евангельские легенды, Ч.Диккенс погружает читателей в современность. Моральные законы общества позволяют сосуществовать рядом жестокости и милосердию, нищете и роскоши. Дети, персонажи «Рождественских повестей», оказываются по разные грани жизни: одни – окруженные вниманием и любовью, другие – знакомые лишь с голодом и ненавистью, как, например, семейство Тетерби или мальчик-дикарь.

Страдания ребенка тем глубже, тем драматичнее, чем больше его жизнь наполняется реальностью, тем меньше остается способности фантазировать. Так, странный гость, посетивший мистера Редлоу («Одержимый, или Сделка с призраком»), более похож на зверя, которого «гонят и травят», чем на маленького мальчика: «Круглое, гладкое личико ребенка лет шести-семи, но искаженное, изуродованное следами пережитого. Блестящие глаза, но взгляд совсем не ребяческий. Босые ноги, еще прелестные детской нежностью очертаний, но обезображенные запекшейся на ней кровью и грязью. Младенец-дикарь, маленькое чудовище, ребенок, никогда не знавший детства, существо, которое с годами может принять обличье человека, но внутренне до последнего вздоха останется только зверем». [Диккенс, 1959, т.12, с.420]

Диккенс в образе мальчика-дикаря подчеркивает разительное противоречие между окружением ребенка и внушенном представлении о его месте в обществе, между сложившимися догматами и живой правдой. Чем глубже конфликт, тем сильнее страдания ребенка, тем сложнее его путь в выборе цели жизни, в понимании веры, этического долга.

В «Рождественских повестях» образ обездоленного, больного малыша является и хранителем человеческой памяти. Малютка Тим («Рождественская песнь в прозе») – напоминание и, одновременно, просьба о равнодушии. Память о печальных днях, о боли, об увечье не тягостна, по мнению Диккенса, она свидетельствуют о торжестве духа, о силе веры.

Спор о человеческом и античеловеческом в мире и в самом человеке, начатый Диккенсом на страницах «Рождественских повестей», был продолжен русской рождественской литературой второй половины XIX столетия. Но если у английского писателя неизменным финалом была победа света над мраком, добра над злом, нравственное перерождение героев, то в отечественной литературе преобладают трагические финалы.

Так называемые «антирождественские» тексты возникали как своеобразный протест против несоответствия жизни самой сути праздника. Каждая разновидность рождественского чуда в таком произведении имела антирождественский мотив: человек не выздоравливал, а умирал, бездомный ребенок замерзал в снегу под елью, нравственного перерождения скряги не происходило. В противовес западной диккенсовской рождественской утопии русские писатели предлагают свою трактовку жанра и идеи святочного рассказа. Повествование о вопиющей несправедливости устройства современной жизни во всех ее сферах, столь не соответствующей сущности великого христианского праздника, начинает преобладать в русской святочной литературе.

Сюжет рассказа «Мальчик у Христа на елке» Ф. М. Достоевского становится во второй половине XIX в. настолько расхожим, что вырабатывается особая разновидность рождественского произведения.¹

В дни Рождества маленький герой Достоевского сталкивается со смертью. Умирает мать мальчика, единственный родной человек. С ее гибелью рушится мир Дома. Ребенку предстоит познание мира вне дома, он выходит из темного подвала – места их бывшего с матерью обиталища – на ярко освещенные огнями улицы города.

Рассказ Ф. М. Достоевского построен на контрастах. Знакомство мальчика с новым для него миром переплетается с воспоминаниями о теплом доме и теплоте душевной, которой он был раньше окружен.

¹Со временем рассказ Ф. М. Достоевского «Мальчик у Христа на елке» приобрел репутацию хрестоматийного рождественского текста и, многократно переиздаваясь в сборниках и святочных хрестоматиях, породил множество подражаний, а в начале XX в. появляются пародии на традиционный сюжет. В их числе можно назвать «Рождественский рассказ» К. Баранцевича, рассказ А. М. Горького «О мальчике и девочке, которые не замерзли».

В ярком свете городских огней, елочных гирлянд и украшений теряются людские лица, мальчику повсюду видятся «куколки», которые кричат, бегут, едут, смеются, едят и пьют что-то. Оконные стекла служат своеобразной призмой, через которую герой Достоевского познает новый мир. Восприятие нарядной рождественской жизни через стекло подчеркивает ее неестественность, театральность. Ребенок наблюдает праздник извне и не пытается примериться к какой-либо другой роли кроме зрителя. Он продолжает жить только своими ощущениями и воспоминаниями. Боль, чувство одиночества, ненужности людям, страх затравленного зверька побуждают мальчика искать убежища там, где темно, где «не сыщут». Погружаясь в сон, замерзающий ребенок переходит в мир сказки. Все они здесь, у Христа на елке, замерзшие, погибшие от голода, от людской черствости и равнодушия, равны друг перед другом и наделены даром прощения. Маленький герой Ф. М. Достоевского благословляет и тех, от кого он претерпел зло, и тех, кому еще предстоит познать на себе страшную дисгармонию жизни.

Эмоциональная атмосфера финала не несет с собой веры в возможность переустройства мира или отдельных людей. Смерть ребенка в день, когда празднуется рождение божественного младенца, не оставляет места, по мнению Достоевского, рождественским иллюзиям, на которые уповал Диккенс.

В очерке «Мальчик с ручкой», помещенным вместе с рассказом «Мальчик у Христа на елке» в «Дневнике писателя за 1876 год», Ф. М. Достоевский описывает другой вариант судьбы ребенка, уже отнюдь не выдуманный: «Перед елкой и в самую елку перед Рождеством, я все встречал на улице, на известном углу, одного мальчишку, никак не более как лет семи. <...> Он ходил «с ручкой»; это технический термин, значит просить милостыню. Термин выдумали сами эти мальчики. Таких, как он, множество, они вертятся на вашей дороге и завывают что-то заученное». [Достоевский, 1883, с.14]

Эти мальчишки-бродяги склоняются к дикому звериному существованию, не осознавая ни преступности своих действий, ни морального преступления общества. Закон смерти, по мнению Достоевского, более гуманен по отношению к обездоленным детям, чем законы реальной действительности.

«Детская тема» в русской рождественской литературе к концу XIX века все больше приобретает социальное содержание. Внимание писателей обращено уже не столько к мотиву рождения «божественного младенца», чудесам и перевоплощениям, сколько к трагедии нравственно оскверняемого детства.

В рассказах Николая Петровича Вагнера, популярного в среде читателей второй половины XIX в., детские образы обрисованы с глубоким психологическим и художественным мастерством.

Ребенок, по мнению Вагнера, несет взрослым свет познания. Человечество, хвастающееся своими знаниями и открытиями, до сих пор не может прочесть и осмыслить одного слова: *человечность*. А дети обладают какою-то особой магией чистоты, кротости, доброты, безгрешности, несут в себе все то, чего так недостает в мире. Они полны желаний доставить радость и своей добротой и расположением к окружающим распространяют вокруг себя сияние радости. Обращаясь к своим взрослым читателям, Н.П.Вагнер призывал их учиться жизни у детей: «Подите и поучитесь у этих малых из малых, на которых вы смотрите с фарисейской снисходительностью. В их сердцах сама природа, простая, прямая, великая. Они старше вас целым поколением, выше вас целой головой, потому что в этой голове уже сложились те пути, до которых добивались ваши отцы и дети и все-таки не добились!» [Вагнер, 1994, с.7]

Маленький Теодор, герой рассказа «Пимперлэ», болезненный мальчик с серебристыми вьющимися волосами, оказывается мудрее взрослых. В канун своего последнего Рождества на земле, он спешит помочь обитателям подвалов.

Финал «Пимперлэ» переключается с «Рождественской песнью» Ч. Диккенса. Смерть Теодоро, как и смерть Малютки Тима, трактуется русским и английским авторами не как трагедия, не как конец жизни, а как новый этап ее. Н. П. Вагнеру в сиянии детской души видится неприкосновенная святость, тайна Вечной Жизни, в которой ребенок рождается, живет, умирает. Переход из небытия во временное и из временного в Вечность происходит с переосмыслением некоторых истин, когда сердце понимается не как физический орган, а как некий духовный центр человека, а смерть как освобождение от боли и тягот земной жизни.

Н. П. Вагнер разделяет представление Ч. Диккенса о том, что мир Духов, мир Души – это царство света. Описывая картину смерти мальчика, Вагнер выводит героя из темноты к свету.

В рассказе «Песенка земли» писатель неоднократно подчеркивает сходство маленькой девочки, ее облика и судьбы с рождественской свечкой. Образ быстро сгорающей праздничной свечи у Н. П. Вагнера символизирует быстротечность поры детства, с ее беззаботностью, непосредственностью, желанием радости. Ребенок – часть природы, и даже рождественское чудо не в силах нарушить естественный ход жизни.

В рассказе «Новый год» шестилетний Гришутка, мечтающий получить в подарок Христову звезду, не ждет милости от небес, а сам отправляется в новогоднюю ночь на поиски желанной звезды. В доме «его превосходительства» на детском празднике Гришутка обретает не только Христову звезду, но и приемную мать. Божественное провидение чудесным образом изменило судьбу мальчика.

Прошло много лет, и Гриша из Гришутки превратился в Григория Васильевича, и сам стал «его превосходительство». Его вела по жизни «путеводная звезда», но с каждым годом ее свет все больше отдалялся от детской мечты. Дело милосердия и благотворительности, противопоставленное идее провидения, уводило героя от конечной цели: «Пятьдесят лет тому назад он вышел на смертный бой с тем чудовищем, которое зовут людской бедностью. Он бился с ним ровно полвека, и что же? Чем больше он бился, тем больше вырастало чудовище. Он строил новые благотворительные учреждения, и новые головы вырастали у чудовища, как у гидры». [Вагнер, 1994, с.105]

С горькими словами разочарования в детской мечте, в божественной справедливости встречается постаревший Григорий Васильевич Новый год. Ему видится новое чудовище, еще более отвратительное и страшное своей бесчеловечностью. Получив средства для достижения цели, герой рассказа не может достичь ее. Поединок философии Рождества с реальной действительностью, по мнению Н. П. Вагнера, напоминает попытку поймать собственную тень. Только это более серьезная игра, несущая с собой боль разочарования, чувство бессилия и духовную опустошенность. Как не вспомнить здесь слова Чарльза Диккенса: «Наш мир – мир разочарований, и нередко разочарований в тех надеждах, какие мы больше всего лелеем, и в надеждах, которые делают великую честь нашей природе». [Диккенс, 1959, т.4, с.471]

Н. П. Вагнер в рождественских историях показывает, как исчезает по мере взросления в ребенке способность фантазировать, разрушается гармония детского видения мира со всеми его земными и небесными тайнами.

Выводы. Трагедия ребенка, лишенного детства – это сигнал о крушении общества, его культуры и морали. Русских писателей, писавших в жанре рождественского (святочного) рассказа, объединяла надежда на возрождение в духовной культуре рождественского мироощущения, на утверждение законов Рождества в каждой семье и во всем обществе.

Ч. Диккенс, Н. П. Вагнер, Ф. М. Достоевский, Н. С. Лесков и др. обращаются к детской теме не потому, что в образе ребенка явлен Бог, а потому, что дети обладают *божественной* способностью к открытиям, к исследованию мира, к духовному познанию. Сознание ребенка оказывается более глубоким, более восприимчивым к рождественским заповедям, чем умы взрослых. Евангельское слово «Будьте...как дети!» мощным аккордом звучит в рождественской литературе XIX столетия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Боборыкина Т. А. Художественный мир повестей Чарльза Диккенса. – Спб., 1996
2. Душечкина Е. В., Русский святочный рассказ: становление жанра. - Спб.: Изд-во СПбГУ, 1995
3. Душечкина Е. В. Святочный бум, или Праздничная повинность русских беллетристов // Новое литературное обозрение, 1994, № 6
4. Катарский И. М. Диккенс в России. Середина XIX в. – М., 1966
5. Скоробогатова Е. А. Детские образы в русской литературе второй половины XIX века (инварианты и варианты) // Русская филология: Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сковороды. – 2015. – № 2 (55), С.50-53
6. Кретова А. А. Святочные рассказы Н. С. Лескова в контексте русской литературы XIX в. Дис. на соиск. уч. ст. к.ф.н. – М., 1992
7. Русский народ, его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия. Собр. М. Забылиным.- М., 1989, 496 с.
8. Уилсон Э. Мир Чарльза Диккенса. – М., 1975
9. Честертон Г. К. Чарльз Диккенс. – М., 1982
10. Вагнер Н. П. Сказки Кота Мурлыки. – Тула, 1994
11. Диккенс Ч. Собрание сочинений в 30 –ти т.- М., 1959
12. Достоевский Ф. М. Дневник писателя за 1876 г. – Спб., 1883

ПРИСЛІВНИКОВІСТЬ ЯК ОЗНАКА ІДІОСТИЛЮ

канд. філол. наук Нечипоренко А. Ф.

Україна, Київ, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Abstract. *The article considers language-specific features of Ivan Drach's individual style, examines characteristics of the author's style in modern linguistics, and analyses the part and role of adverbs in the vocabulary system of the poet's individual style. It also determines the main semantic groups of adverbs in Ivan Drach's poetry, defines their functions and identifies the adverbs (heavily, quietly and gently) that make the verbalization kernel of the poet's worldview.*

The wide use of adverbs in Ivan Drach's poetry and the important stylistic functions they perform make them a stylistic feature of his individual style.

Keywords: *individual style, adverb, stylistic meaning, stylistic function, poetic language.*

Вступ. Кожен визначний митець слова має притаманні саме йому прийоми і засоби побудови художнього тексту, схиляється до улюблених способів втілення образної думки в безмежному розмаїтті засобів рідної мови.

Індивідуальність кожного поета відображається насамперед у його системно організованому словнику. Розгляд такого поетичного словника дасть вагому основу для визначення особливостей індивідуальної манери автора, назве основні ознаки його стилю. У сучасній лінгвістиці розрізняються поняття ідіостилю та ідіолекту.

Ідіостиль – це індивідуально встановлюваний письменником спосіб використання мовних ресурсів. Ідіолект – сукупність ключових, найбільш значущих мовних фактів, прийомів організації словесного матеріалу, що увиразнюють ідіостиль мовця. У ході з'ясування ознак ідіостилю звертається увага на такі чинники: 1) орієнтація автора на певні семантичні групи лексики; 2) наявність частотних/або одиничних, проте своєрідних/ способів і засобів експресивно-стилістичного увиразнення мовних одиниць; 3) авторські інтенції, що стосуються надання лексико-семантичним елементам певних стилістичних функцій [1, с. 24].

Метою наукової розвідки є визначення місця прислівникових одиниць як засобу увиразнення поетичного тексту у формування ідіостилю, його ролі у вербалізації мовної картини світу автора. Матеріалом наукової розвідки слугують поетичні тексти Івана Драча.

Результати дослідження. Про творчу манеру Івана Драча написано немало. Різні аспекти його мистецької діяльності розглядалися в роботах А. Ткаченка, А. Загнітка, М. Ільницького, С. Єрмоленко та інших. Науковець А. Ткаченко визначає стиль І. Драча як образний, метафоричний, троповий [5, с.174].

М. Ільницький писав, що поету випало бути «новобранцем», одним з найбільш яскравих представників молодого покоління. Його творчість літературознавець розглядає як «складний стильовий сплав, в основі якого багато складників: народна пісня з усталеністю... образую символу і сучасні наукові поняття, густа пластика безпосередньо враження і логіка раціональної конструкції, музичний симфонізм і насичена колористика – все це в найнесподіваніших стилях, та переплетіннях, та образних зчепленнях» [4, с.143].

Уся поезія Івана Драча – це робота зі словом. Кожен вірш – неповторне поєднання слів, ритмічних переходів. Для творчості Івана Драча характерна мозаїчність, вона ніби складається з кольорових скелець, що творять живу, дивовижну картину. Оригінальність його поезії базується на умінні несподівано стикувати слова і завдяки цьому творити несподівані асоціації, фантазії [5, с.51].

Коли б спробувати в єдиному слові-понятті узагальнити найхарактернішу ознаку індивідуального стилю І. Драча, зазначає С. Єрмоленко, можливо найдоречнішим буде слово „шаленство” і не лише тому, що ознака шаленої трапляється в мовно-поетичній палітрі митця. Навіть там, де пристрасть, захоплення передається семантично віддаленими словами-образами, увесь поетичний лад мовомислення підпорядковується ідеї спалаху думки й почуття, вогнистої настрою, захоплення динамізмом, рухом, і виявляється ця ознака на всіх рівнях мовностильової структури, зокрема в лексичній семантиці, в особливостях словотворення, у використанні звукових потенційних можливостей української мови, в органічному поєднанні її писемно-книжних традицій та народнорозмовних, народнописемних джерел [3, с. 246].

У поезії «Смерть Шевченка» сам автор так образно пише про свою творчу манеру: «Художнику немає скутих норм. Він норма сам, він сам в своєму стилі». «Кардинальним

здобутком (чи вадою, коли хочете) мого життя завжди були пошуки оригінальної, своєї музичної мови“, – засвідчував автор.

Поетія Івана Драча вирізняється широким семантичним діапазоном використаних прислівників-стилістем як узуальних, так і okazіональних. Найбільшу групу складають означальні прислівники, зокрема відприкметникові якісно-означальні на –о, –е: *темно, солодко, солоно та ін.*; якісно-порівняльні: *соколом, стіною, по-селянському*; кількісні: *стократ, достобіса*; способу дії: *ущент, поповзом, чвалом, цугом*; та обставинні, серед них темпоральні: *ніколи, вічно, вряди-годи*; локативні: *невідь-звідки* каузальні: *зопалу, спересердя*; інтенціальні: *мимоволі, ненавмисне*. Якісно-означальні та якісно-порівняльні представляють епітетні складові художнього тексту з вказівкою на раціональні та емпірійні ознаки. У Драча серед поетів-шістдесятників один із найбільших словників прислівникових кольоративів: *біло, блакитно, чорно, зелено, синьо, жовто, сріберно, русяво, семибарвно, криваво, вишнево, зеленоброво, білоперо, мідно, іржаво, барвінково* тощо. Уся складна гама людських почуттів – від високих до низьких, від любові до ненависті, – пов'язаних з життям та смертю, передається художником емоційно-естетичними оцінками, де основна роль відведена символам кольоропису [3, с.76].

У поетичних текстах Іван Драч вільно використовує прислівники різного стилістичного забарвлення: просторічні: *матірно, знахабніло, нашорошено, навпрошки, навлежачки, роздерто, розпроклято, гала-драла, туди-розтуди*; поетичні: *палко, солов'їно, сонячно, крилато*; деспеціалізовані терміни: *мембранно, кібернетично, екстатично, ракетно*; хронологічно марковані прислівникові лексеми: *княжо*. Поет відображає мовленнєву дійсність суспільства, що і обумовлює використання різних стилістично маркованих засобів.

Прислівники використані автором з різною функцією: *пейзажно-зображальною*: *Там тихо так, що навіть соловейко /Коней полохає у спокої нічному; оцінною*, причому велике значення тут мають прислівники з мейоративною конотацією, формальним засобом вираження яких є демінутивні суфікси. У поезіях зафіксовані прислівники різного семантичного спрямування, чия образова виразність забезпечується експресивним словотвором. Серед них *означальні* прислівники: *Одне дівча тихенько заридало/ І вибігло... За ним повіявсь шлейф/Кленового святого падолисту...; Як ти звістила по небесоньках долю-райдугу,/ Відтворим воротонька, пустим раденько. Палав сражнісінько новий/Небесний купол цирковий/ І до хати любенько пішли,/ А дві донечки – вміті суніці – / Повнощого крізь шибу цвіли!; Це було в Нью-Йорку у собвеї –/ Далеченько від землі своєї ; кількісні: Заплела в русу косу райдугу,/ а тебе не кляла анітрішечки; способу дії: Діда до господи просять. Гурточком до самовара; місця: Коли ви на мертвих крилах під сонцем /летіли додомоньку із Ташкента, /Як проковтнута пташка в акулячій череві ТУ-104...; часу: Марія Яремівна ось недавнечко додому прийшла з роботи./ В овочевому прихопила картоплі і авосьці її принесла. Такі прислівники передають тон прихильності, теплоти, задушевності. Прислівники виконують експресивну функцію, зокрема ті, що додатково посилюють враження чи ознаку. Ця функція особливо яскраво виражається, коли рядок чи строфа насичені прислівниками. Для стилю І. Драча характерним є „пучкове”, контактне розміщення прислівників. На одній синмагматичній осі можуть розміщуватись від одного до чотирьох прислівників, завдяки яким автор повно передає ознаки зображуваного або уточнює деякі з них. Прислівники можуть подаватись парами і поєднуватись сурядним зв'язком, або шляхом безсполучникового нанизування: *Таким би і поетам бути – вдатним/ Добро принести щедро і вагомо...; Пучки горять так ніжно, фосфорично; Задихано, засмагло, дзвінко/ Завмер на клаптику вогню: /В незаймаюструнку легінку/ Пахучим поглядом...**

Розглянемо найуживаніші прислівники-стилістеми в поетичному словнику Івана Драча.

1. Тяжко. Прислівник *тяжко*, який найчастіше використовує автор, належить до групи прислівників недиференційованого сприйняття, оскільки такий прислівник може поєднуватись з дієсловами та прикметниками різних семантичних груп, що і призводить до багатозначності прислівника. Прислівник *тяжко* утворений суфіксальним способом від прикметника *тяжкий* і повторює його лексичні значення. Основними семантичними групами дієслів, що характеризуються прислівником *тяжко*, у поезіях І. Драча є: 1) *дієслова на позначення руху*: *Так тяжко йти, так ломле ноги, та треба йти, мов йти на Ви!*; *дієслова емоційного стану*: *Стоять на порозі, дивляться -/Батьки у світі їхати радять,/Дівчатам то дуже тяжко:-/Процавай, Києве-граде; І щось в мені здригнулось тяжко,/Щось заболіло, запекло,/Мов у душі для тебе, пташко./Пробилось чисте джерело;* *дієслова сприйняття*: *Б'ють кропом у ніздрі осінні базари,/І яблука тяжко на зиму пашать.*

У поезіях Драча прислівник *тяжко* також зафіксований як означення, здавалося б, до змістово несумісних дій: зватися, вбити, осідати: *Коли машини уперто велику Зернину закотять,/ Що зветься тяжко, безсонно і твердо: Хліб; А ті дощечки старатимуться на повне грушеве здоров'я,/ І тяжко на них осідатиме зоряний вогкий пил; В мільйони горл кують тобі зозулі.../ За що ти так Дантеса тяжко вбив?! Така поезія, такі образи можливі завдяки особливому вмінню митця “природно, з винятковим артистизмом поєднувати речі. Здавалося б віддалені одна від одної, вірогідно зблизити їх в рядах гармонійних асоціацій” [5, с. 50].*

Спостерігається сполучуваність прислівника *тяжко* з прикметниками як на позначення емпірійних, так і раціональних ознак, як з позитивною, так і негативною конотацією: дурний, розумний, солодкий. У таких атрибутивних словосполученнях прислівник реалізує значення посилення ознаки і виступає синонімом до прислівників *дуже*, *надзвичайно*: *Світе, світе/ Чому ти такий?! Дуже тяжко солодкий /та ще дужче /Гіркий?!; Світе, світе/ Чому ти/ Такий озонний -/ Дуже тяжко дурний./ А ще дужче беззаконний?!*

2. Тихо. У текстах Івана Драча прислівник *тихо* зафіксований у поєднанні з дієсловами на позначення руху: *Стояли Ви тихо й незворушно у гідності -/ Ластівки могли гнізда на вас ліпити; психофізіологічних процесів: Стань! Подумай! Скільки доль забутих / Навіть не спиналося на ноги./ Непомічена пройшла людина./ Непоміченою тихо вмерла. Крилята задубілі не здійма/ І тихо й тоскно дивиться на мене; Я чув крізь сон, як тихо плаче/твоя зоря в моїх очах./ Так витягла пекельна втома,/ свідомо слава, як... мовлення: *Що ми свої (хай знає світ!) – Цвірінкнеш тихо «Заповіт».**

Прислівники *тяжко* і *тихо* належать до активних поетичних епітетів, зокрема у творчості Тараса Шевченка, про що писали дослідники Н. Сидяченко, В. Русанівський, В. Ващенко, проте в сучасній поезії спостерігається акцентне зміщення у значеннях. Прислівник актуалізується у контекстах в іншому словому ключі. Якщо у поезіях Кобзаря прислівник *тяжко* найчастіше виявляв пряме значення – ‘який несе страждання’, то у поезіях І. Драча активніше використовується переносне – для посилення вираження ознаки, інтенсивності. Причинами таких змін є і тематика творів, і значне розширення ознакової мозаїки у створенні поетичного образу, розвиток самої частини мови, розширення стилістичної вагомості та авторська манера, орієнтована на гіперболізацію почуттів і вражень.

3. Ніжно. Прислівник *ніжно*, який завжди визначається позитивною конотацією, наслідує значення прикметника ніжний. Використаний автором з естетичною метою, прислівник *ніжно* утворює естетичні категорії краси та вишуканості: *Пучки горять так ніжно, фосфорично; Вона тут синьою сіє /Блакитні блискавки з-під вій/їй так тривожно, ніжно ніяково,/ І божевільно славно їй; Коли ти жито з горем жала/Та ніжно в Святизі купала / Свої пресвітлії слова; В Шуші, в передгір'ї Саяну/ Соняшники цвітуть/Ніжно і полум'яно; А я тебе ніжно приймаю, співаю тебе я буйним травневим дощем,/Шквалом твоїм очищаюсь, в якому потужно озорить правда. Часто значення прислівника проектується контекстом, у Драча таким актуалізатором є синоніми, що послідовно характеризують дію. Так, у синтаксичній конструкції *Душать (міражі) ніжно в напівсилі,/ Душать в пахоцах імлі* прислівник *в напівсилі* пояснює контекстуальне лексичне значення прислівника *ніжно* – неміцно, легко.*

Висновки. Отже, активне вживання прислівника у поетичному тексті Івана Драча, виконання ним ряду важливих стилістичних функцій дає змогу ствержувати, що прислівниковість є стилістичною ознакою ідіостилію поета. Перспективним напрямком подальших досліджень є аналіз стилістичних функцій інших ознакових частин мови, використаних у створенні поетичної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко А. І. Поетична мова В. Стуса (експресивні емотивного змісту): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Бондаренко Алла Іванівна. – К., 1996. – 211 с.
2. Донецких Л. И. Реализация эстетических возможностей имен прилагательных в тексте художественных произведений / Л. И. Донецких. – Кишинев: «Штиинца», 1980. – 160 с.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
4. Ільницький М. М. Іван Драч: Нарис творчості / М. М. Ільницький. – К.: Радянський письменник, 1986. – 221 с.
5. Ткаченко А. О. Індивідуальний стиль: феноменологія / типологія; динаміка / статика (На матеріалі творчості українських поетів 60 – 90-х років ХХ ст.): дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.06; 10.01.01 / Анатолій Олександрович Ткаченко. – К., 1998. – 365 с.

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ОБЪЕМ ЛЕКСЕМЫ 'ВРЕДНОСТЬ' В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ (В СРАВНЕНИИ С ЕЕ ЭКВИВАЛЕНТОМ 'ЦЕННОСТЬ' В РУССКОМ ЯЗЫКЕ)

канд. фил. наук Новак О. Н.

Украина, Одесса, Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

Abstract. The article deals with the interrelation of axiology, cultural studies and linguistics. The object of the study is the axionyms which characterise basic human needs and an evaluative (axiological) worldview. The purpose of the study is to analyze the structure and the volume of meaning of the axionyms *ценность / вредность* (value) in the axiological and interpreting aspects. Finding of research: having conducted a comparative analysis of the semantic volume of the lexemes *ценность / вредность* (value) in Russian and Serbian languages, we found out that the examined lexemes are not complete equivalents and have different semantic and derivational potential. The Serbian lexeme has wider semantic volume than the lexeme "value" in Russian, besides semes "value" and "price" it includes semes "usefulness", "positive characteristics of a person", "being hardworking", "diligence" etc.

Keywords: value, semantic volume, linguaculture, axiological meaning, Serbian language

Постановка проблемы. Проблема корреляции языка и культуры, изучение абстрактных аксиологических номинаций как в отдельных языках, так и в сопоставлении с другими языками, является одним из наиболее интенсивно разрабатываемых полей гуманитарных и лингвистических исследований. Особую значимость имеют номинации, служащие для именования основополагающих аксиологических феноменов. Изучение ценностных доминант дает возможность интегрировать данные культурологии, лингвострановедения, прагмалингвистики; особенно важны такие исследования для преподавания языка, практики перевода, а также для оптимизации межкультурного общения.

Связь с предыдущими исследованиями. Лингвистическое описание национальных ценностей представлено во многих работах последних лет (С. Г. Воркачѳев, В. И. Карасик, Д. Айдачич, Т. А. Космеда, Т. В. Сорока и др.). Этнолингвистический подход к изучению ценностей как компонентов картины мира в славянских и, шире, европейских культурах представлен в работах основателя люблинской этнолингвистической школы Ежи Бартоминьского, являющегося также инициатором компаративных исследований ценностей в славянских языках и культурах.

Постановка задач. Объектом нашего внимания являются аксиономены, характеризующие глубинные человеческие потребности. В связи с этим, нам представляется важным и актуальным исследование в сравнительно-сопоставительном аспекте семантического объема ключевой лексики-гиперонима. На основе анализа структуры и объема семантического поля *ценность/вредность*, деривационного потенциала лексем и особенностей сочетаемости можно определить общее и различное в сербской и русской лингвокультурах, а также выработать рекомендации для адекватного перевода, тем более, что *вредность* и *вредно* входят в корпус межъязыковых омонимов или «сложных друзей переводчика».

В предыдущих работах мы сосредоточили внимание на анализе аксиологем ДУША [5] и ЛЕПОТА [4] в сербской лингвокультуре. В настоящей статье продолжаем исследование аксиономенов в сопоставительном и переводческом аспектах.

Изложение основного материала. Основное значение лексики *вредность*, являющейся, как показывает корпус сербского языка, активно употребляемой и полифункциональной, определяется в толковом словаре (Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска) как 'свойство того, что ценно', 'нечто стоящее', т.е. через лексики *вредно*, *вреди*:

1. *својство онога што је вредно, што је на цени;*
2. *оно што вреди.* [7, т.1, с. 431].

Кроме того, в словаре поданы такие значения:

3. *важност, значај;*
4. *ваљаност, пуноважност;*
5. *величина, знатност; дар, способност;*

6. математ. *количина* [7, т.1, с. 431].

Соответственно, *вредно* (в ийекавском варианте *вриједно*) - 'корисно, потребно' (рус. 'полезно, необходимо') [там же].

В «Сербскохорватско-русском словаре» И. И. Толстого лексема '*вредност*' переводится русскими эквивалентами '*стоимость*' и '*ценность*', например, серб. '*хартије од вредности*' – рус. '*ценные бумаги*', серб. '*вишак вредности*' – рус. '*прибавочная стоимость*' [10, с.80].

Интересно, что в дефиниции семантического значения прилагательного '*вредан*' первым, основным, значением уже является '*марљив, радан*', что соответствует рус. '*старательный, усердный, прилежный, трудолюбивый*', и только второе значение определяется как '*стоящий, имеющий цену, достойный*', в этом значении, например, серб. *хвале вредан* – рус. *достойный похвалы* [7, т.1, с. 431].

В сербском языке семантико-деривационное гнездо с вершиной *вредно* представлено такими словами как *вредан, вредети, вреднота, вредностан, вредносница, вредник, вредница, вредноћа, вредновање, вредновати* и др. Как видим, в большинстве слов основной семьей является 'трудолюбие, усердие'. Существительные, обозначающие лицо, - маскулитив *вредник* и феминитив *вредница* - имеют ярко выраженную положительную коннотацию и означают 'трудолюбивый, прилежный, старательный человек', *вредњаковић* соответствует русскому '*трудолюбивый*'. Глагол '*вредети*' кроме значения '*стоить, быть в цене*' имеет значение '*годиться, быть в силе, быть действительным*'. Так, например, серб. '*ова исправа више не вреди*' соответствует рус. '*этот документ уже недействителен*' (См [10, с. 80]).

При обучении русскоговорящих студентов сербскому языку как иностранному необходимо уделять особое внимание словам, которые принято называть ложными друзьями переводчика. Как известно, это достаточно большой корпус слов в славянских языках. Причины и пути возникновения этих языковых единиц, а также их типология и классификация выходят за рамки проблематики данной статьи, однако заметим, что нераспознавание межъязыковых омонимов является частой ошибкой, приводящей к неадекватному переводу и нарушению коммуникации. В частности, сложность вызывает энантиосемия в сербском и русском языках лексемы основного словарного фонда и общеславянского происхождения «вредно». Так, серб. '*вредно*' соответствует рус. '*полезно, стоит*'; например, серб. '*То је вредно урадити*' – рус. '*Это стоит сделать*', серб. '*вредно радити на нечему*' – рус. '*старательно трудиться (работать) над чем-то*'.

В «Словаре синонимов» Павле Чосича («Речник синонима и тезаурус српског езика») представлены такие синонимы лексемы '*вредност*' как *важност, величина, вредноћа, драгоценост, знаменитост, значај, значење, истакнутост, комплексност, важење, валидност*, объединенные сематами «ценность, стоимость», а синонимичный ряд прилагательного '*вредан*' сформирован наличием семы «положительная оценка лица» - *марљив, предан, пожртван, маран, неуморан, активан, ревностан, запослен, савестан, брижљив, делатан као мрав* [11, с. 110].

Семантический объем лексемы «ценность» в русском языке определяется таким образом:

1. *выраженная в деньгах стоимость чего-либо, цена;*
2. *важность, значимость чего-либо;*
3. *то, что имеет высокую стоимость, ценный предмет* [8, т 4, с. 640].

В качестве аксиономена можно рассматривать значение 2, поскольку оно представляет абстрактную номинацию; это значение чаще всего реализуется в словосочетаниях и идиоматических выражениях, например, *моральные ценности, семейные ценности, культурная ценность*.

Деривационный потенциал слова весьма велик, в «Словообразовательном словаре» зафиксировано около 30 дериватов, однако, большинство из них содержат семы первого и третьего значения, например, *оценищик, расценка, уценить, прицениться* и др. Сема «важность, значимость» сохраняется в дериватах *ценитель, обесценить, расценивать*, но таких производных в исследуемом словообразовательном гнезде значительно меньше [9, т 2, с. 40].

Семантика прилагательного *ценный* в русском языке также представлена тремя значениями:

1. *имеющий цену, обладающий стоимостью;*
2. *стоящий больших денег, дорогой;*
3. *имеющий важное, существенное значение* [8, т 4, с. 640].

Как видим, абстрактное аксиологическое значение лексемы является в русском языке неосновным, в отличие от сербского языка, где позитивная оценка лица / объекта закрепились в качестве основного значения лексем с корнем -вред- (*вредност, вредан, вреди*), а для выражения семы 'иметь цену, стоимость' используется глагол '*коштати*', например, '*Ова*

хајљина кошта две хиљаде' (рус. 'этот товар стоит две тысячи'), 'ово тебе коштати здравља' (рус. 'это тебе будет стоить здоровья', дословно «заплатишь здоровьем»), но 'ово не вреди радити' (рус. 'этого не стоит делать'). Значение 'ничего не стоящий – бесполезный, бессмысленный' (серб. 'бити потпуно безвредан') выражается эквивалентами 'не вреди' и 'не ваља' – не вредети (не ваљати) ни пола гроша, ни ђавола, ни пребијене паре, ни пишљива боба, ни луле дувана. [6, с.125].

Синонимом *вредан* в определенном контексте может выступать лексема *достојан*. Д. Оташевић фиксирует идиомы с этими компонентами как полные эквиваленты, например, значение 'бити безначајан у односу на некога, у сваком погледу нижи од некога' выражается идиомами *не бити вредан (достојан) некоме обућу одрешити, прах с обуће отрти* [6, с.125].

Выводы. Таким образом, проведя сравнительный анализ семантического объема лексем *вредност* и *ценност*, мы пришли к выводу, что эти лексемы не являются полными эквивалентами и имеют различный семантический и деривационный потенциал. Сербская лексема 'вредност' имеет значительно больший семантический объем, чем лексема 'ценност' в русском языке; кроме совпадающих со значением в русском языке сем «ценность» и «стоимость», включает в себя семы «полезность», а также «положительные качества личности», «трудолюбие», «старательность» и является одним из центральных аксиономенов сербской лингвокультуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бартминьский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Перевод с польского. Составитель и отв. редактор С.М. Толстая – М.: Индрик, 2005. –527 с.
2. Драгићевић Р. Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу / Р. Драгићевић. – Београд : Чигоја штампа, 2010. – 248 с.
3. Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов : Коллективная монография. – М. : ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.
4. Новак О.М. Аксионим лепота в сербской лингвокультуре // Мова - Вип. 26. – Одесса: Астропринт, 2016. – С. 47-51
5. Пейчева О. М. Аксиологема душа в сербській лінгвокультурі / О. М. Пейчева // Слов'янський збірник : зб. наук. праць / ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Чернівці : Букрек, 2015. – Вип. 19. – С. 26–32.
6. Оташевић Ђ. Фразеолошки речник српског језика. Око 25 000 чл. / Ђ. Оташевић. – Нови Сад : Прометеј, 2012. – 1045 с.
7. Речник српскохрватског књижевног језика. Матица Српска / [уређивачки одбор Михаило Стевановић и др.]. Око 150 000 речи. – Нови Сад–Загреб, 1967-1976. – I–VI.
8. Словарь русского языка : В 4-х т. – Москва: Русский язык, 1981 – 1984. Т.4. С – Я. – 1984. – 794 с.
9. Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х томах. Т. 2. Словообразовательные гнезда. Р – Я. – 886 с.
10. Толстой И. И. Сербскохорватско-русский словарь - Москва, 1976. - 1168 с.
11. Тосић П. Речник синонима и тезаурус српског језика – Београд: КОРНЕТ, 2008. – 683 с.

ИНТЕРМЕДИАЛЬНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРИАЛЕ БРИТАНСКОЙ ФОЛЬКЛОРНОЙ ПЬЕСЫ)

канд. филол. наук Холмогорцева И. С.

Украина, г. Харьков, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

Abstract. *The paper deals with the problem of dialogical interaction of the genre model of British folk play and non-verbal semiotic signs. Intermediality which is the theory of interaction of different semiotic media has been chosen as the tool of revealing non-verbal precedential phenomena in a folklore text. While analyzing British folklore play we have found out that the genre model was influenced by audio and visual codes. These, when introduced into the text, either adjust to verbal signs or regulate the form and the structure. The study has been conducted in terms of Bakhtinian dialogism that is claimed to be the form of cognition by means of the language.*

Keywords: *borrowings, British folk play, dialogism, intermediality, non-verbal precedential phenomena*

Введение. Исследование фольклорных текстов должно происходить, прежде всего, в русле изучения традиции определенной культуры, поскольку именно «традиционность» выносится на первый план при определении сущности фольклора. Традиция инкорпорирует в себя несколько единиц, которые обеспечивают её формирование и существование. Таким образом, исследуя структуру определенного фольклорного жанра можно выявить элементы, лежащие в основе фольклорной традиции этноса.

Фундаментом нашей работы является концепция М. М. Бахтина о диалогизме как о форме познания бытия посредством языка. Данный процесс осуществляется в виде противопоставления говорящего «Другому» [1]. «Другой», в свою очередь, принимает форму бытия в целом, субъекта и объекта познания [3, с. 26], которые отражены в семиотическом универсуме – семиосфере (термин по Ю. М. Лотману).

Диалогизм мировосприятия любой нации предполагает наличие общих для коммуникантов культурно-исторических знаний, зафиксированных в семиосфере. Так, все тексты, которые входят в единое семиотическое пространство данной языковой культуры, обуславливают её развитие. Это общее пространство является базовым слоем, сформировавшимся еще в архаичном сознании, и определяющееся общими для лингвокультурной группы неизменными признаками. Из этого следует, что культурно-исторический аспект диалогических отношений определяет процесс формирования жанровой модели, фольклорного текста в частности. Генезис жанровой модели можно изучить с использованием интертекстуального анализа, благодаря которому мы имеем возможность проследить не только за вербальными кодами в ткани исследуемого фольклорного текста, но и выявить невербальные семиотические коды (аудио и визуальный), ставшие частью британской фольклорной традиции [3].

Механизм реализации интермедиальных, как подвида интертекстуальных, отношений (вербального и невербального кодов) состоит в том, что для любой семиотической системы характерна иерархическая структура. Как отмечает Ю. М. Лотман, такая иерархичность проявляется в разделении смыслового поля языка на отдельные замкнутые в себе пространства, между которыми существуют отношения подобия [2, с. 191]. Иногда знаки, относящиеся к разным полям, пересекаются. Это приводит к «вибрации» на границе данных полей и способствует выражению эмотивности текста, который был создан с помощью комбинации таких кодов. Так, жанровая модель фольклорного текста может вобрать в себя признаки невербальных кодов. Выделение этих кодов будет способствовать формированию целостного представления о лингвокультуре нации.

Результаты исследования. Материалом нашего исследования выступают тексты британской фольклорной пьесы (далее – БФП). БФП – является аутентичным драматическим произведением британской лингвокультурной группы, к жанровым признакам которой относятся стихотворная форма, диалогическая структура, стереотипная композиция, неизменный набор персонажей. Жанр БФП – гибридный, что обусловлено совмещением в тексте драматического и лирического модусов, а также трагического и комедийного начал.

Интермедиальные отношения отображают диалог жанровой модели БФП с невербальными семиотическими кодами, которые являются культурным достоянием как британцев, так и человечества в целом. Интегрируя социально-культурную информацию и

вербализуя её, БФП также сближается с другими, невербальными, средствами коммуникации – аудио и визуальными. Проанализируем комбинацию вербального и визуального кодов.

Пример (1): *Come, all you lads, that's a mind for listin'*

Come with me and be not afraid:

You shall have all kinds of liquor,

Likewise dance with a pretty maid [8].

Пример (2): *I will lead you into a country*

where the rivers consist of fine nut-brown ale –

where the houses are built of hot roast beef,

and the wainscots papered with pancakes.

There, my boys, it rains plum-pudding every Sunday morning,

the streets are paved with quartern loaves,

and nice roasted pigs run about

with knives and forks stuck in them, and crying out,

'Who will eat me? Who will eat me?' [9, с. 29].

Эти два примера вербализуют работу фламандского художника П. Брейгеля «Страна лентяев» (дословный перевод – «Страна изобилия») (см. рис. 1), на которой изображены фигуры крестьянина с цепью, солдата с копьем и писателя, рядом с которым расположена книга и лист бумаги. Неподалеку – комические фигуры, продукты, бегающие по земле. Эта картина олицетворяет фольклорное представление фламандцев о стране с «молочными реками и кисельными берегами».

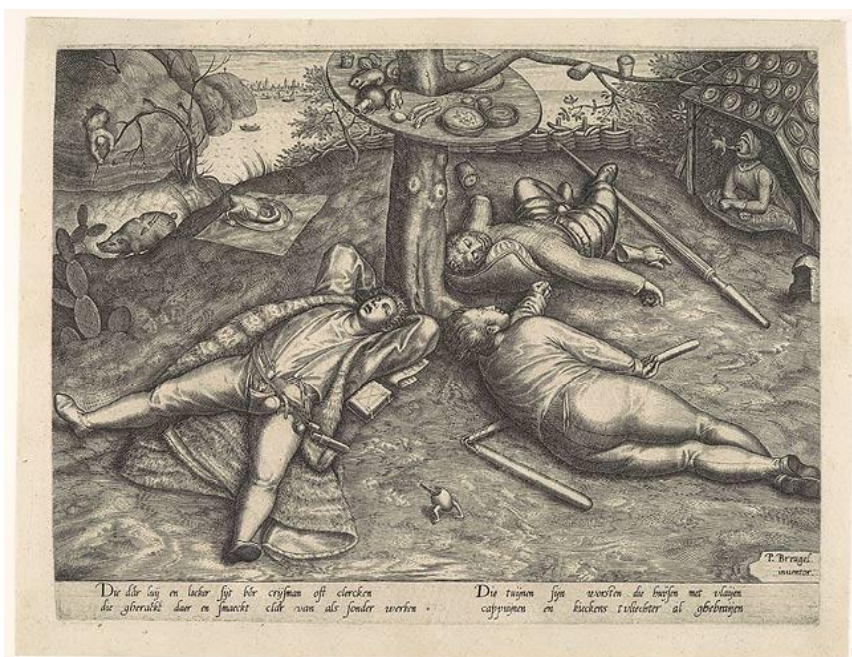

Рис. 1. П. Брейгель Старший. «Страна лентяев» [4, с. 179]

Таким образом, посредством визуального образа адаптируются традиционные элементы других культур. Примеры (1) и (2) отражают внедрение в текст БФП мотива «рекрутства», который насчитывается в 10,3 % от всего корпуса исследуемого материала. Оба примера в реферированной (1) и развернутой (2) формах описывают привилегии солдата-рекрута. Гипербола в комбинации с нонсенсом и персонификацией создают комический эффект, что и является основной целью БФП.

Одной из специфических черт БФП является то, что этот гибридный жанр включает в себя фольклорную песню, а, следовательно, занимает фольклорные тексты для формирования своих собственных текстов. БФП принимает также и ритмику песни, которая становится проекцией формообразующих принципов музыкального произведения в фольклорном тексте.

Пример (3)

БФП как принимающий текст
*All diseases both within and without,
 Especially the itch, pox, palsy and the gout :
 Come in you ugly, nasty, dirty whore,
 Whose age is threescore years or more,
 Whose nose and face stands all awry.
 I'll make her very fitting to pass by
 I'll give a coward a heart if he be willing,
 Will make him stand without fear of killing :
 And any man that's got a scolding spouse,
 That wearies him with living in his house;
 I'll ease him of his complaint and make her civil,
 Or else I'll send her headlong to the devil.
 Ribs, legs, or armes, when any's broken, I'm sure
 I presently of them will make a cure;
 If you should break your neck, I'll cure't a gain.
 So hear's a doctor rare,
 who Travels much at home!
 Here take my pills.
 I cure all Ills,
 past present, and to come.
 I in my time many thousands have directed,
 And likewise have as many more dissected,
 To cure the love-sick maids, like me there's none,
 For with two of my pills the job I've done;
 I take her home and rubs her o'er and o'er,
 Then if she dies ne'er believe me more.
 To cure your son, good sir, I do fear not,
 With this small bottle, which by me I've got;
 The balsam is the best which it contains,
 Rise up, my good Prince George, and tumble
 down a gain [5].*

Прецедентный текст
*Come an ugly dirty whore,
 That is at least Threescore or more,
 Whose face and nose stands all awry,
 As if you'd fear to pass her by;
 I can make her plump and young,
 Lusty lively and also strong,
 Honest, active, fit to wed,
 And can recall her Maiden head:
 All this is done as soon as said.
 If any man has got a Wife,
 That makes him weary of his Life
 With scolding, yoleing in the house.
 As tho the Devil was turn'd loose;
 Let him but repair to me,
 I can cure her presently
 With one Pill I'll make her civil,
 And rid her Husband of that evil,
 Or send her head-long to the Devil.....
 The Pox, the Palsey, and the Gout,
 Pains within, and Achs without,
 There is no disease but I
 Can find a present remedy:
 Broken Legs and Arms, I'm sure,
 Are the easiest Wounds I cure:
 Nay more than that I will maintain,
 Break your Neck, I'll set it again,
 Or ask you nothing for my pain.....
 Or if any man do chance,
 To want a heart to fight against France.
 I'll put him in on, if he be willing,
 Shall make him fight and ne'er fear killing
 Or any one that has been dead,
 Seven long years and buried;
 I can him to life restore,
 And make him sound as he was before,
 Else let him never trust me more.....
 If any man desire to live
 A thousand ages let him give
 Me a thousand pounds, and I
 Will warrant him Life unless he dye;
 Nay more I'll teach him a better trick,
 Shall keep him well, if he ne'er be sick:
 But if I no mony see,
 And he with diseases troubled be,
 Then he may thank himself not me [10].*

Приведенный отрывок БФП имеет двуплановый характер диалогических отношений. Во-первых, воспринимая текст, реципиент сталкивается с вербальным кодом, который включает в себя аллюзии на прецедентный текст и, таким образом, действует на уровне отношений соприсутствия. Лексическими сигналами для декодирования становятся фрагменты, преобразованные с помощью таких стилистических приемов, как инверсия (сопровождается конверсией) – *I presently of them will make a cure vs. Can find a present remedy*; гиперболизация (добавление новых эпитетов с отрицательной коннотацией) – *ugly, nasty, dirty whore vs. ugly dirty whore*; приращивание смысла – *Ribs, legs, or armes, when any broken vs. Broken Legs and Arms*; перифраз (с подстановкой лексемы с тем же значением и конверсией) – *And any man that's got a scolding spouse That wearies him with living in his house vs. If any man has got a Wife, That makes him weary of his Life*; синонимия – *I'll cure a gain vs. I'll set it again*. Перифраз используется для сохранения изначального смысла: многопрофильность доктора-шарлатана (обязательного персонажа БФП) – *The Pox, the Palsey, and the Gout, Pains within, and Achs without* → *All diseases both within and without, Especially the itch, pox, palsy and the gout*; образ женщины как потенциального пациента – *ugly dirty whore* → *ugly, nasty, dirty whore; at least*

Threescore or more, Whose face and nose stands all awry, As if you'd fear to pass her by → threescore years or more, Whose nose and face stands all awry. I'll make her very fitting to pass by; образ сварливой жены – *If any man has got a Wife, That makes him weary of his Life With scolding, yoleing in the house → And any man that's got a scolding spouse, That wearies him with living in his house;* мотив «чудесного воскрешения» - *Or any one that has been dead, Seven long years and buried; I can him to life restore, And make him sound as he was before → I take her home and rubs her o'er and o'er, Then if she dies ne'er believe me more,* и т.д. Таким образом интермедийные отношения фольклорного и музыкального дискурсов в тексте БФП связаны с использованием музыкальных цитат и аллюзий (адаптация ритма).

Во-вторых, адаптация музыкального произведения неминуемо приводит реципиента на уровень отношений деривации, которые проявляются в использовании формообразующих приемов, подобных музыкальным: контраст, повтор точный и варьированный. Это достигается с помощью лексических средств антонимии, синонимии, повторов, нарастанием и спадом (соответствуют музыкальным терминам крещендо и диминуэндо, соответственно, и актуализируются в интонации). Рассмотрим примеры.

Пример (4)

Good mast-er and good mistress, as you sit by the fire. _____
 Re-memb-er us poor plough-boys, A moor, a moor, a mire, _____
 A moor, a moor, a mire, _____ a moor, a moor, a mire _____
 Put what you like in our box, And a jug of your best beer. _____

Рис. 2. [6]

Имитация песни достигается параллельными синтаксическими конструкциями (*A moor, a moor, a mire*) и, согласно нотному стану, звуковыми повторами той же смысловой единицы, которая выполняет функцию создания благозвучия. Таким образом, звуковой повтор является структуро- и формообразующей единицей, которая действует на пересечении двух дискурсов. Введение нотного стана влияет на просодические характеристики исполнения БФП, поскольку он регулирует высоту тона, темп, в котором исполняется лирическая часть пьесы, длину гласных. Следующий пример позволит проследить влияние музыкального дискурса на интонацию.

Пример (5)

We'll go no more a-rush-ing maids in May _____
 We'll go no more a-rush-ing maids I pray _____
 For if you go a-rush-ing you're sure to get a brush-ing _____
 So ga-ther up your rush-es and come this way _____

Рис. 3. [7, с. 13]

Двуплановый характер отношений интермедиальности может находить свое выражение и в графических средствах, что представлено в 7,3 % фактического материала БФП. В примере (5) текст БФП интегрирует вербальные семантические знаки с музыкальными – нотным станом. При этом, вербальный уровень становится второстепенным, подчиняясь требованиям мелодии. Интонация зависит от высоты и длины определенных звуков, на что указывается графически: случаи, когда исполнитель должен удлинить гласные, указаны дефисом, а спад тона указан с помощью нижнего подчеркивания в конце соответствующей строки.

Выводы. «Другой» М. М. Бахтина выступает как корпус знаний о культурном и историческом наследии нации. В создаваемых исполнителем фольклорных текстах это знание присутствует в форме прецедентных феноменов. По отношению к тексту-донору элементы интермедиальности не могут быть описаны в терминах прецедентного текста, прецедентного имени или ситуации, и, следовательно, характеризуются как невербальные прецедентные явления.

Невербальные семиотические коды присутствуют в текстах БФП в виде визуальных и аудио заимствований. Визуальный код, будучи второстепенным по отношению к тексту, внедряется в ткань БФП и обеспечивает опосредованную адаптацию фольклорной культуры своей или другой лингвокультурной группы в фольклорном дискурсе. В отличие от визуального, аудиокод является решающим в формировании нового варианта фольклорного текста. Текст БФП становится вторичным и приспособляется к темпу, задаваемому музыкальным произведением, которое, в свою очередь, становится структуро- и формообразующей единицей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – Москва : Художественная литература, 1990. – 525 с.
2. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров // Семиосфера / Ю.М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПБ», 2010. – С. 71-390.
3. Холмогорцева І. С. Діалогічні відношення жанру британської фольклорної п'єси : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Холмогорцева Ірина Сергіївна. – Харьков, 2016. – 239 с. Иллюстрационный материал:
4. Власов В. Г. Новый энциклопедический словарь изобразительного искусства : В 10 т. Том. 9 / В.Г. Власов – СПб. : Азбука-классика, 2008. –768 с.
5. Alexander and the King of Egypt. – Newcastle : J. White, [electronic resource]. – Access mode: <http://www.folkplay.info/Texts/74nz26wh.htm>.
6. Clark H. Blidworth Plough Monday Play / H. Clark [collected P.T. Millington], 1971 [electronic resource]. – Access mode : <http://www.folkplay.info/Texts/97sk55hc.htm>.
7. Helm A. Six Mummings' Acts Leicestershire / A. Helm, E.C. Cawte // The Guizer Press. – 1967. – P. 8-13.
8. Mummings Play, The Christmas Boys of Winterbourn Down, Boxing Day, [electronic resource]. – Access mode : <http://www.youtube.com/watch?v=gg5FBQuV6t0>.
9. Peacock N. The Greatham Sword Dance / N. Peacock // Journal of the English Folk Dance and Song Society. – Dec. 1956. – Vol. VII. – P. 29-39.
10. The Infallible Doctor / Songs compleat. Pleasant and divertive; set to musick. Vol. III. – London : V. Pearson, 1719. – P. 30-32. [electronic resource]. – Access mode : <http://digital.nls.uk/87644047>.

ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В АНГЛОМОВНОМУ БАНКІВСЬКОМУ ДИСКУРСІ

канд. філол. наук Борсук Людмила Франківна

Україна, Тернопільський національний економічний університет

Abstract. The article is devoted to questions of the operation of phraseological borrowings in the English-language banking discourse and their influence on the enrichment of the English. On the material of English banking terms and term combinations are considered various types of transformations phraseological units.

Keywords: borrowing, phraseological units, phraseological borrowing, English-language banking terminology system.

Функціонально-польова організація англомовної банківської терміносистеми (далі АБТ) є динамічною системою, у якій відбувається постійне оновлення концептуальних смислів передусім у перманентному процесі міжмовних впливів та запозичень. Міжмовна та міждисциплінарна міграція АБТ здійснюється не тільки та головню за рахунок однослівних термінів, а також численних фразеологічних одиниць.

У повсякденному та професійному спілкуванні використовуються стійкі звороти або вирази, які сприймаються як семантичне ціле без втрати значення: *to live in grand style* – жити на широку ногу; *in his or her coin* – відплатити тією ж монетою та ін. Сукупність подібних одиниць у мові становить її фразеологічну систему. Фразеологічні одиниці (ФО) заповнюють лакуни в системі номінації, надають особливої емоційної виразності, більшої експресивності, образності, яскравого стилістичного забарвлення. Наведемо низку прикладів: *to be in the street* – зазнати збитків; *for a song* – дешево, за півціни; *be in rocket* – мати прибуток, бути у виграві; *have a corner* – скуповувати акції або товари з метою встановлення своїх цін; *out of cash* – без грошей; *meet expenses* – розраховуватися за витрати; *bottom dollar* – остання копійка; *break the bank* – зірвати банк (одержати великий куш); *be in (the) red*; *go into (the) red* – зазнати збитків, бути банкрутом; *hard cash* – готівка; *the long green* (амер. жарг.) – долари, гроші [14].

Фразеологічні запозичення мають важливе місце в номінативному процесі АБТ. Мовою-джерелом більшості іншомовних фразеологізмів є латинська і французька мови. Порівняймо: *a bon marche* (фр.)- дешево; *a tout prix* (фр.) – за будь-яку ціну; *devide et tempora* (лат.) - поділай і володарюй.

Таким чином, знання першоджерел, точне висвітлення “первинного значення,” розкриття внутрішнього фразеологізму збагачують фахову комунікацію підмови АБТ.

Одним з ключових аспектів, що впливають на функціонування АБТ, є процеси запозичення іншомовної термінології фінансово-економічного походження. Залучення спеціальної іншомовної термінології для поповнення АБТ значно вплинуло на її формування та функціонування в банківському дискурсі. Активізація цього процесу пов’язана насамперед зі змінами у сфері політичного життя, економіки, ментальності самих носіїв мови [4, с. 44–59].

Сучасна лінгвістика визнає, що одним з найважливіших зовнішніх чинників мовних змін і функціонування терміносистем є контактування мов. Мовні контакти розглядаються сьогодні як один з ключових аспектів термінотворення. Внаслідок входження в іншу мову АБТ зазнає процесу переосмислення та відповідної семантичної контамінації.

Комплексному аналізу мовних контактів присвячені праці: І. Білодіда, В. Виноградова, Г. Винокура, Ю. Жлуктенко, О. Пешковського, Р. Помірка, С. Семчинського, Д. Шмельова, Л. Щерби та багато інших. Специфікою функціонування трансферного слова у тексті та його семантичного розвитку цікавилися О.Кубрякова, В. Маслова, З. Тураєва, А.Уфимцева та ін.). Дослідники наголошують на тому, що в значенні заново утвореної термінологічної одиниці індукуються додаткові смислові відтінки, в результаті яких термін уточнюється і набуває завершеності.

Міжмовні контакти найвиразніше зумовлюють мовнокультурний обмін і міжмовні впливи фахових термінологій. Адже будь-яка термінологія може бути як продуцентом, так і реципієнтом ареальної та навіть інтернаціональної лексики.

Так французька мова довгий час (XVII–XIX ст.) відігравала роль “латинки”, мови науки, техніки та культури. У XX ст. замість французької мови місце міжнародної мови посіла

англійська, яка засвоїла велику кількість латинських, а починаючи з XI століття – також французьких запозичень. У згадані періоди англійська АБТ також поповнювалася завдяки грецьким, латинським, італійським, французьким іспанським, німецьким запозиченням. Безперечно, що найбільшу кількість в англійську мову становлять запозичення з латинської та грецьких мов. Латинські та грецькі запозичення адаптувались до системи мови-реципієнта, проходять складний і тривалий шлях досі.

Особливо чисельно представлена запозичена термінологія економічних наук: *franchiseur (via) franchise; merchandiser (via) merchandise; perchiste (via) perchman; scripte (via) script; cabliste (via) cableman; groupiste (via) groupman; styliste (via) stylist etc.*

Зазначимо, що увага дослідників зосереджена на аналізі семантичних запозичень, змін їх семантичного наповнення та функціональних особливостей: *lat < pro-cessus – процес, рух вперед, просування, урочистий вихід* тощо.

Оскільки у фахових терміносистемах все тісно взаємопов'язане, то процес інтерференції призводить до реорганізації не тільки їх фонетичної, граматичної чи лексичної систем, а особливостей функціонування іншомовних елементів. На думку дослідників, явище міжмовної інтерференції відбувається поруч з такими типами запозичень, як калькування та мовна асиміляція [10, с. 55-61].

На відміну від традиційного погляду на запозичення та калькування як складових частин інтерференції, вважаємо, що запозичення, калькування та інтерференція – це окремі різновиди мовної взаємодії (МВ). Так калькування – це порушення граматичного принципу складання слів у мові-реципієнті за зразком мови-джерела, відхилення від норми однієї мови під впливом іншої. Передовсім звернімо увагу на кальки – це слова (терміни), які за структурою копіюють здебільшого повністю або частково мову-джерело.

На наш погляд, Е. Хауген розробив найбільш вдалу класифікацію семантичних запозичень, поділивши їх на чотири категорії [8, с. 61-80].

Таке явище зустрічаємо серед слів, які мають спільний первинний зміст. Скажімо, багато термінів на позначення понять християнської віри отримали назву завдяки запозиченням з іврити та грецької мов. Так відомий приклад з Біблії, (іврит.) “*посланець*” часто використовується у значенні “*ангел*”. Оскільки в грецькій мові не було жодного слова на позначення *ангела*, то перекладачі Біблії скопіювали значення терміна з іврити, наблизивши його до грецького *angelos*. Згодом, воно перейшло в латинську, а звідти - в інші європейські мови, в тому числі й англійську – *fallen angels – акції, що впали*.

Тут йдеться передусім про процес серед термінів, які мають формальну, а не семантичну схожість: *a long stocking* стало асоціюватися зі звичаєм *ховати гроші в панчохи* і завдяки поширенню цього явища, шляхом метонімічного перенесення, стало позначати *значну суму грошей* взагалі – *a store of money*.

Отож, будь-яке запозичення з поміж двох мов потребує, як необхідного реквізиту, певного зв'язку між значеннями термінів, що пришвидшує їх семантичну взаємодію. Встановлення семантичних запозичень термінів є своєрідною аналогією до взаємодії міжкультурних зв'язків і тенденцією до зближення мовнокультурних контактів. Паралельні метафори становлять особливий інтерес у процесах аналогії через долання мовного бар'єру. Асоціація образів є такою очевидною, що зовсім не важко визнати, що та сама метафора чи метонімія виникли спонтанно і не пов'язані ні часом, ні відстанню, ні мовою, ні расою чи культурним рівнем [7, с. 73]. Зазначимо, що коли у двох мовах збігаються фігуральні вислови, це лише суб'єктивно може вказувати на існування запозичення. Семантичні англіцизми в іспанській мові простежуємо на прикладі *руйнувати (arruinar)* у значенні “*руйнувати*”, слово *заморожувати (congelar)* щодо зарплат, цін (*грошей*) і т.д. Проте такі твердження потребують у перспективі подальших наукових розвідок.

У процесі аналізу аспектів контактної лінгвістики натрапляємо на концептуальне змішування значень, у котрому не розрізняється значення (сигніфікат) варіанта і означення (*designacion*), яке ускладнює вивчення семантичних запозичень [9, с. 84]. Часто у мові-реципієнті терміни не “встигають” інтегруватись чи зазнавати в ній суттєвих змін.

Отож, термінологічні запозичення спричиняють неологічний процес і є генераторами синонімів, омонімів, полісемічних структур. Їх трансцендентність є не менш інтенсивною, ніж та, яка створюється лексичними запозиченнями. Сучасні дослідники висвітлюють шляхи *прихованих запозичень*, які входять у мову менш помітно, так би мовити, “невидимим експортом”. Тут, без сумніву, є причина, яка виявляється значущою: відсутність в англійській мові запозичень з мов, що зберегли чи продовжують зберігати тісний контакт з англійською [1, с. 123].

Лінгвопрагматичні процеси, пов'язані з утворенням нових парадигм англомовної банківської терміносистеми мають не лише внутрішньомовну, а й зовнішньомовну зумовленість. Вивчення, походження та розвиток окремих термінів, співвідношення автохтонного та запозиченого в банківській терміносистемі уможливили їх еволюцію та становлення. Так на основі вислову: *three outs : out of pocket, out of elbow, out of credit* виникла ФО *a gentleman of three outs* – джентльмен без грошей, без одягу і чесного імені. Проникнення запозичених термінів до складу англійської мови залежало головно від нормандського мовного суперстрату, який поклав початок французько-англійським мовним контактам. Французькі запозичення проникали у ті сфери, в яких в англійській мові не вистачало власних засобів вираження [6, с. 344-383]. Яскравим прикладом цього є численні французькі запозичення в англійську, які глибше проникають у товщу словникового складу, розгалужуючи свої семантичні зв'язки, абсорбуючи у себе все цінне.

Таким чином, запозичення термінологіки є наслідком зближення націй на ґрунті економічних, політичних, наукових інтересів та міждержавних культурних зв'язків. Так у банківському жаргоні виникли такі ФО, як: *strike a docket – to cause a man to become bankrupt* – довести до банкрутства; *a lame duck* – зубожілий маклер; *fly a kite* – отримати гроші під фіктивний вексель.

Іншомовні запозичення, які виступають у якості англомовної банківської терміносистеми, є інтернаціональними термінологічними одиницями, які функціонують в інших мовах з тими самими фінансово-економічними значеннями, що й в англійській. Однак, як інтернаціональні терміни, вони одночасно є невід'ємною частиною англійської АБТ. За місцем, яке АБТ посідають у відповідній функціонально-термінологічній групі, поділяємо їх на самостійні або первинні. Із простих термінів складається найчисельніша частина англійської АБТ. Основний корпус цих термінів формують не ізольовані слова чи іншомовні “вкраплення”, а одиниці, які володіють широкими терміноутвірним та функціональним потенціалом. Тобто, вони слугують вихідним матеріалом для подальшого терміноутворення і зазвичай виступають у складі груп однокореневих термінологічних одиниць. Більшість іншомовних термінів, які володіють продуктивною терміноутвірною структурою, не утворюються на ґрунті англійської мови, а запозичені у повній формі з інших мов: *corruption* (лат.) – *corruption* “корупція”, *corrupt*, *corruptive* [11].

Найчисельнішою виявлено АБТ, до якої відносимо різні за походженням терміни, запозичені в англійську мову в готовому вигляді з інших мов. Терміни цього типу набули в англійській мові фінансово-економічного забарвлення у результаті міжмовних впливів. Це одиниці, утворені як АБТ, від інтернаціональних основ за допомогою англійських афіксів. До числа наведених прикладів долучаємо поодинокі вихідні терміни, невмотивовані у своїй словотвірній структурі, скажімо *маринізми*, що виникли і надалі переосмислювались, припливи і відпливи стали приводом для появи ФО: *to be at a low water* – *сидіти без грошей, бути на мілині*. Характерним є те, що у семантиці фразеологічних маринізмів часто наявна сема *катастрофа*, наприклад: *go on the rock* – *розоритися*. Можна припустити, що через свою експресивність подібні словосполучення швидше фразеологізуються і поповнюють термінологічний фонд.

Іншу групу термінологічних одиниць, за нашими спостереженнями, утворюють функціонально залежні терміни, тобто багатозначні одиниці, фінансово-економічні значення яких відтворюються у процесі функціонування. Як АБТ, вони з самого початку запозичені як терміни або стали ними в результаті іншомовного впливу. Тут насамперед виокремлюються інтернаціональні терміни, в котрих фінансово-економічні значення є їх синонімами. Характерна особливість таких термінів полягає в тому, що попри сумісність кількох значень у тому самому терміні, в них банківське значення залишається основним, на базі котрого утворюються інші.

Так термін *revolution* володіє основним значенням (*соціальна революція*), а також *економічна революція* як *корінна зміна або поворот у суспільстві*. Тут спостерігаємо контекстуальну залежність, використовуючи *revolution* у значенні *корінний поворот у чомусь*, де термін отримує свою кінцеву завершеність та виражає об'єкт цих корінних змін. Додамо, що *revolution* у загальному значенні використовується в якості філософського терміна, протиставляючись терміну *evolution*. Таким чином, утворюється корелятивна термінологічна пара *revolution* революція – *різкий стрибкоподібний перехід від одного стану до іншого, від однієї якості до іншої* та *evolution* – *еволюція як постійна якісна зміна*.

Окрім цього, термін *revolution* вживається у загальному значенні безвідносно до конкретних об'єктів, на котрі поширюється дія *революції*. Його значення переходу від *стрибокподібної якості в іншу* і проявляється як філософський термін завдяки регулярному протиставленню терміна *evolution*, котрий разом з ним утворює формулоподібну термінологічну пару.

Окрему групу первинних АБТ складають нечисленні, ізольовані іншомовні запозичення. Вони не володіють терміновірними зв'язками в англійській мові і функціонують окремо від решти запозичених АБТ. Як однозначні одиниці, вони є функціонально незалежними, тобто вільні від контекстних способів свого термінологічного вияву. У більшості своїй такі іншомовні запозичення не володіють чіткою термінологічною структурою: *landlord* – великий англійський землевласник, *capitalism*, *landlordism* – ідеологія великих землевласників.

АБТ, утворені на основі інтернаціоналізмів, інколи супроводжуються різного роду переносами номінацій. В утворенні АБТ беруть участь запозичення з широким семантичним обсягом, адже вони слугують вихідним лексичним матеріалом для утворення термінів різних спеціальних галузей. Скажімо, *basis* (гр. лат. *basis* – основа, фундамент, базис, вихідний пункт) використовується в якості математичного, геометричного і відповідно філософського термінів. Філософський термін *basis*, який позначає поняття базису, тобто економічного устрою суспільства як основи політичних, правових, релігійних, художніх, філософських поглядів суспільства, є метонімією, яка виникла на основі подібності позначуваних понять – основи, фундамента. Таким чином, функція стилістичних засобів зводиться тут до увиразнення думки, утворення експресії, виокремлення найсуттєвіших для адресата компонентів смислу [5, с. 1-9].

Іншомовні терміни, які виступають в якості АБТ, утворюють надзвичайно характерну за своїми якостями групу термінологічних одиниць, що охоплюють, за нашими підрахунками, близько 40 % усіх досліджуваних 1240 термінів. Це головню *інтернаціональні терміни*, які володіють семантичними і терміновірними зв'язками у фаховій мові. На сьогодні вони стали найчисельнішою та органічною частиною англійської банківської терміносистеми.

Ще одна група запозичених термінів у своєму формуванні та функціонуванні спирається на однокореневі термінологічні прототипи. На відміну від вихідних значень, вони володіють термінологічною вмотивованістю [3, с. 14-18], що базується на значеннях своїх основ. Порівняно незначну групу, приблизно одну п'яту частину іншомовних термінів, складають запозичення, які використовуються як АБТ. Здебільшого це терміни з широкою семантикою, що належать до кількох термінологічних систем. Як зазвичай, вони є функціонально зумовлені, тобто залежні від конкретних умов термінологічного узусу. У випадках використання загальноживаної лексики в якості АБТ семантична тотожність останніх не порушується. Це не робить їх омонімами, оскільки загальне і спеціальне значення корелюють як основне номінативне і твірне значення (*nov. circulation* – циркуляція, обіг як АБТ і медичний термін). Такі терміни використовуються для номінації спеціальних понять у різних наукових галузях: *accumulation* – геогр., геолог., літер., політ; *equivalent* – хім., фіз., економ., тощо.

Є чимало фактів, які свідчать про те, що запозичені терміни повертаються бумерангом у мову-джерело, вже зазнавши семантичних особливостей мови-донора. Важливість іншомовних термінів не вичерпується тільки тим, що вони складають майже половину простих (не складних) англійських АБТ. Значення їх полягає в тому, що вони слугують вихідними елементами для інтенсивного утворення АБТ в англійському банківському дискурсі.

Англійська АБТ складається із різних за своєю структурою і походженням номінативних одиниць, котрі утворюють та поповнюють її двома великими розрядами термінів – простими і складними. Найчисельніша частина запозичених термінів виступає в якості вихідних або первинних одиниць, що є твірними завдяки афіксації та безафіксному терміновтворенню.

У корпусі простих первинних термінів більше половини (67,3 %) складають ті, які виникли семантичним шляхом, головню у якості АБТ загальноживаної лексики. Вони утворюються з різною інтенсивністю залежно від структури і походження слів, що використовуються у функції термінів [2]. Семантичним шляхом виникають терміни винятково утворені за допомогою безафіксного способу. Афіксальні структури виявили більше половини термінів, утворених семантичним шляхом. Головню – це загальноживана лексика, котра функціонує як АБТ. Серед іншомовних багатозначні терміни нечисленні (одна п'ята частина усього досліджуваного термінологічного корпусу).

До групи усталених фінансово-економічних термінів відносимо ті, що запозичені, так би мовити, в “готовому вигляді” і вже з самого початку функціонують в англійській мові як АБТ. Це терміни утворені від нетермінологічних основ, що не відносяться до АБТ, тобто, умовно, ”старі запозичення”, котрі отримали фінансово-економічне значення в результаті пізніших іншомовних впливів. Нами виявлено, що група термінів нескладної структури (первинні термінологічні одиниці) є найчисельнішою категорією АБТ і складає понад 70 % вибірки.

Вторинні іншомовні терміни є незначною частиною термінів *нескладної структури* (73 із 1240 досліджуваних термінів). Характерною рисою цієї групи вважаємо її термінологічну вмотивованість, зумовлену наявністю в структурі термінотвірних елементів. Запозичені терміносполуки є структурно складними одиницями, що володіють низкою семантичних та функціональних характеристик. За характером номінації це різнотипні утворення, ступінь семантики яких залежить від лексичного складу їх членів. Саме іншомовні запозичення та міжмовні взаємини спричинили поповнення та збагачення англійської АБТ як на морфологічному, так і на семантично-функціональному рівнях.

Іншомовна лексика поступово стала превалювати над іншими засобами номінації в економічному житті: *visa regime* – візовий (режим); *legitimation* – легітимізація; *monopolization* – монополізація; *rating* – рейтинговий і т. ін.

Таким чином, процес запозичення суспільно-політичної термінології належить до тих складних лексико-семантичних трансформацій, що відбуваються в термінологічній системі англійської мови переважно внаслідок мовних контактів і впливають на динаміку термінологічного складу. Цьому процесу сприяє тенденція до глобалізації у сучасному світі, зокрема через суспільно-економічні та міжмовні впливи, що виявляється в активному вживанні запозиченої терміносполуки. Особливістю запозичень іншомовних термінів досліджуваного корпусу є її кількісний склад, новизна, переважна однорідність щодо мови-джерела і її динамічність. Банківські термінологічні одиниці функціонують не лише у самій банківській галузі, вони характерні для інших сфер економіки: *Economics* – *income* – *profit* – *account* – *interest* – *share* – *price* – *customer* – *deposit* – *demand* – *supply* – *investment* – *stock* – *company* – *statement* – *liabilities and others*.

Так макроконцепт *banking* охоплює такі загальні поняття, як *діяльність (activity)*, *справи (affairs)*, *відсотки (interests)*, *зайнятість (occupation)*, *підприємництво (enterprise / undertaking / entrepreneurship)*, *підприємство (a business / an enterprise / an undertaking)*, *ризиковане підприємство (venture)*, *об'єднання, корпорація (corporation)*, *ділова угода (transaction / deal)*, *робота (job)*, *професія (profession)*, *відповідальність (responsibility)*, *заняття, під діяльністю, фах (line)*, *виробництво (production)*, *торгівля (trade)* [12, с. 68].

Наведемо приклад ще одного концепту *profit*, який є визначальним у концептуальній парадигмі не лише банківського дискурсу і трактується як: *advantage (перевага, вигода, користь)*, *benefit (користь, вигода, прибуток)*, *use (право користування, користь, вигода)*, *interest (вигода, користь)*, *gain (вигода, користь, нажива)*, *good (добро, благо; користь)* *well-being (добробут; благополуччя)* [13, с. 69].

Простежимо іншомовні запозичення в контексті спеціального банківського дискурсу: *Banks act as payment agents by conducting checking or current accounts for customers, paying cheques drawn by customers on the bank, and collecting cheques deposited to customers' current accounts...*

...Commercial banks are formed as joint-stock companies or as companies on an equal footing with both legal and natural persons involved [15, с. 106].

Таким чином, іншомовні запозичення в англійському банківському дискурсі можна представити у вигляді такого прикладу: *Bank payment agent institutions; non-banks commercial companies; joint-stock companies* [16].

У результаті іншомовного запозичення можна зробити такі висновки, що в спеціальному дискурсі простежуємо не тільки первинне, а й вторинне функціонування терміна. Із усього вищенаведеного термінологічного ряду випливає, що банк буде первинним, а все решта вторинні компоненти. Також із прикладу виокремлюємо різні запозичені одиниці, які вживаються не лише у банківському дискурсі, але й в інших галузях. Вивчення закономірностей формування та функціонування банківського дискурсу надає можливість окреслити характеристики міжмовних впливів на соціум і формування національного менталітету, визначення сучасного стану суспільства та прогнозування його фінансово-економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудок Р. І. Термін та його структурно-семантичний потенціал / Р. І. Дудок // Вісник Сумського держ. ун-ту ім. А. С. Макаренка. – 2006. – №3 (87). – С. 119–123. – (Серія “Філологічні науки”).
2. Ивина Л. В. Номинативно-когнитивное исследование англоязычной терминосистемы венчурного финансирования : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л. В. Ивина. – М., 2001. – 24 с.
3. Кияк Т. Р. Аспекти впорядкування термінології / Т. Р. Кияк // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. Вип. VIII / відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2007. – С. 14–18.
4. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии / Л. В. Малаховский. – Л. : Наука, 1990. – 240 с.
5. Скороходько Э. Ф. Семантическая продуктивность и семантическая ёмкость слова в общеупотребительной и терминологической лексике: некоторые количественные характеристики / Э. Ф. Скороходько // НТИ. – Сер. 2. – 1997. – №2. – С. 1–13.
6. Стернина М. А. Лексико-грамматическая полисемия в системе языка : автореф. дис. на соиск. учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / М. А. Стернина. – Воронеж, 2000. – 37 с.
7. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1962. – 284 с.
8. Хауген Э. Процесс заимствования / Э. Хауген // НЗЛ. – 1972. – Вып. 6. – С. 344–383.
9. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура / А. Д. Хаютин. – Самарканд : СГУ им. Алишера Навои, 1971. – 129 с.
10. Hudson R. A. Sociolinguistics / R. A. Hudson. – Cambridge : Cambridge Press, 1996. – 279 p.
11. Блэк Д. Экономика: толковый словарь : Англ-рус. / Блэк Джон ; ред. И. М. Осадчая. – М.: ИНФРА-М ; Весь мир, 2000. – 830 с.
12. Словарь-справочник банковских терминов / укл. В. Ф. Блинец, Г. И. Кравцова, В. И. Малая. – Минск : Беларусь, 1989. – 190 с.
13. Экономическая энциклопедия / Е. И. Александрова, А. В. Аникин, А. И. Архипов и др. ; под. ред. Л. И. Абалкина; Ин-т экон. РАН. – М. : Экономика, 1999. – 1055 с.
14. A Dictionary of Finance (DF)). – Oxford : University Press, 1993 – 314 p.
15. Banks Erik. Financial Lexicon: A Compendium of Financial Definitions, Terminology, Jargon and Slang. – Palgrave : Macmillan, 2005. – 417 p.
16. Collin P. H. Dictionary of Banking and Finance / P. H. Collin. – Teddington : Peter Collin Publishing Ltd., 1999 – 277 p.

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА ТУҒАН ЖЕРГЕ ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

¹Тулеубекова Светлана Омаровна,
²Ильин Владлен Дмитриевич

¹Қарағанды қаласы, КММ №1 гимназияның қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
²Қарағанды қаласы КММ №33 мектептің 10сынып оқушысы

Abstract. In this article, the authors touch on the current topic – the education of pupils at lessons of the Kazakh language of love to the native land. Making a tour to the poetry of contemporary poets of Kazakhstan, refer to specific examples in the works of the poet Galym Zhaylybay, who is the owner of the International literary prize "Alash", laureate of national prize named after Abay, he is also the winner of the gold medal named after Sergei Yesenin Union of writers of Russia. The authors analyzed in his works the specific examples that instill in the younger generation love and respect for native land. A significant place in the works of G. Zhaylybay is the message of the President of the country N.Nazarbayev, where particularly given the comments in terms of the spiritual growth of young people. In the author's poems reflected his indescribable love for the environment, nature, people, contemporaries.

Keywords: native land, the education of an elite relations, unforgettable youth, anxiety about the future of his people

Кіріспе. 2016 жылдың қаңтарынан «5 институттық реформаны жүзеге асыру бойынша 100 нақты қадам» – Ұлт Жоспарын орындаудың практикалық кезеңі басталды. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 2017 жылғы 13 сәуірде «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру атты» еңбегінде: «Еліміз тарихи кезеңге аяқ басты. Мен жыл басындағы халыққа Жолдауымда Қазақстанның үшінші жаңғыруы басталғанын жарияладым» деген болатын. Осы тарихи құжатта Ұлт Көшбасшысы: «Қазақ «Туған жерге туыңды тік» деп бекер айтпаған.

Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылына, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын.

Бағдарлама неге «Туған жер» деп аталады? Адам баласы – шексіз зерденің ғана емес, ғажайып сезімнің иесі. Туған жер әркімнің шыр етіп жерге түскен, бауырында еңбектеп қаз басқан қасиетті мекені, талай жанның өмір-бақи тұратын өлкесі. Оны қайда жүрсе де жүрегіннің түбінде әлдилеп өтпейтін жан болмайды.

Туған жерге, оның мәдениеті мен салт-дәстүрлеріне айрықша іңкәрлікпен атсалысу – шынайы патриотизмнің маңызды көріністерінің бірі.

Олай болса, елімізде жастарды туған жерге, еліне, атамекеніне шынайы сүйіспеншілікке тәрбиелейтін өлеңдерімен әйгілі Серік Ақсұңқар, Ғалым Жайлыбай, Қалқаман Сарин, т.б. ақындарды ауыз толтырып айтуға болады

Бүгінгі қазақ поэзиясының бағын ашып, бағасын асырып жүрген көрнекті ақындарымыздың еңбектері елге таныс, есімдері ұлтымызға мақтаныш. Міне, сол талантты тұлғалардың қатарында аса дарынды ақын Ғалым Жайлыбай да бар. Өлеңдегі өрнегі бөлек ақындарымыздың бірі. Ғалым Жайлыбай ең бастысы рухани қазынамызды байытуға сүбелі үлес қосып келе жатқан дарынды ақын. (Қуанышбай Құрманғали, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі)

Ғалым Жайлыбай адам болмысындағы бекзат қадір - қасиеттеріне ғашық. Ол туған жерге сүйіспеншілік, адалдық, адамдық, тазалық, кісілік, ізгілік сынды періштелік мінез - құлықты ардақтап, сол ізгі қасиеттерді қастерлеп, іңкәрлікпен, құштарлықпен жыр кестелейді. Осылайша тебіреніп, толқып, шабыттана шалқып жыр төккен талантты ақынды қазіргі қазақ поэзиясының көгіндегі жұлдыздардың бірегейі деуге болады.

Бір орында тұрған дүние жоқ. Бәрі ұдайы қозғалыста, өзгерісте. Ендеше, сол өзі ғұмыр кешіп жатқан заман мен қоғам, оның қордаланған күрделі мәселелері, сол ортадағы сан тағдырлы адамдардың тіршілік - тынысы, ой - мақсаты, арман - аңсары ақынның сезімін тербетіп, сол кезеңнің сыр - сипаты ойлантып, қатты толғандырды.

Ғалым Жайлыбай ақынның лиро - пәлсапалық поэзиясы айрықша бағалауға лайық, ұлттық рухани қазынасына қосылған олжа.

Зерттеу қорытындысы. Біз бұл зерттеу барысында ақын Ғалым Жайлыбайдың төл шығармаларын және оның поэзиясына байланысты ғалымдардың, ақын-жазушылардың, зерттеушілердің еңбектерімен таныстық. Ақын туған жеріне деген таусылмас махаббатын, оның қуанышы мен қайғысына, болашағына деген күйзелісін өз жырларына арқау еткен. Ол айқайлап ұрандамай-ақ өзінің Отаншылдығын, елін, жерін сүйетін ұлы жүрегін ашып көрсете алды. Ақынның атамекені жазиралы Жаңаарқа мен іргелес қара орманды Қарқаралы өңірінде жусан жұпар шашпайтын болған. Себебі Байқоңырдан көкке көтерілген ғарыш кемелері кей - кейде жеріне жетпей осы аймаққа құласа, ұлан дала гептаннан уланып, табиғат та, адамдар да жапа шегуде. Осынау оқиға абзал жүректі ақынды қайғыртты. Құрдасының «уды у қайтарады» дегеніне сеніп, араққа аңқасы кеуіп тұратынын ашына өлеңіне қосуы да орынды. Бұл қолдан жасалған апаттың адам баласына тигізген залалын айтудың амалы әрі ақынның тапқырлығына жарқын мысал.

Ақынның «Жетім құлын» деген өлеңі де осы тақырыппен төркіндес.

Протонның уынан енесі өлген –
Көлеңкеде жылайды жетім құлын...
...Жетім құлын иесі – жесір әйел –
Өз - өзіне қол жұмсап күйеуі өлген...
...Жетім құлын қаңғиды әр аулада,
Жесір әйел жылайды түніменен...

Зымыранның зауал шектірген зардабын зейініне зерделеген зиялы ақын осы бір - екі мысалды жымдастыра жыр жазып, ел - жұртының жанын кемірген сұмдық сұрақтан сыр сабақтаған. Ақын адам мен табиғаттың мұңды тағдырына барлық адамды ортақтастыра отырып, алдағы күндерге алаң көңілін жасырмай, жаны ауырып жырға қосқан.

Адамдарды тағдырдың өңменінен өткен ызғарлы желі тоңдырып, торықтырған осындай қысылтаяң сәттері аз емес.

Алмағайып қоғамның қиын - қыстау кезеңдері, ел - жұртты жүдеткен жоқшылық, яғни тұрмыс тауқыметтері арқасына аяздай батқан азамат ақын ашына айтып, жыр толғайды. Ел есеңгіреп, ертеңгі күннің не боларын болжай алмай, күйбең тіршілік кешіп жатқан мезгілде ұлтының осы тығырықтан шығып, босағасы берік, шаңырағы биік іргелі мемлекет қатарына қосылуын армандап, санасы сарғайған ақын жырлары үміт пен күдікке толы.

Ұлтым қайғы кешкенде,
Жұртым қайғы,
Сары уайым сағаты сыртылдайды.
Ақындары алақан жайған елдің
Қатындары қол бастар ұл тумайды...

Осылайша опына отырып, ақын кемел келешекке жеткізер үкілі үмітінен күдер үзбейді. Өз өлеңдерінде өтпелі кезеңге өкпесін айта отырып, қарын тояр, көйлек көгерер, алайда ұлтымның қайсар рухы, жасын жігері жасымаса екен тілек білдіреді. Пәк пейіл, ақ жүрек ақын қара басы емес, дүйім дүние – жалпақ ел – ұлтының ұлы армандарын айтып, осындай ойлы, осындай өрелі өлеңдер жазады.

Тынымсыз тіршілік, дүрбелең дүниенің жанарындағы қай - қайдағы құбылысты көзі көреген, сезімі сергек, ойы ұшқыр ақын жүрегінен өткізіп, өлең өрнектеуге өте шебер.

Адам өмірінің өткелдері үміт пен күдікке толы. Қысқа ғұмырдың қас - қағым сәттерінен терең сыр ұққан. Өрт өмірді өле сүюге үндейтін мұңды да сырлы жырларының бағасы берен, әсері ерен. Өткінші өмірдің қонағы болғандықтан, әр адам маңдайына жазылған тағдырды басынан кешіреді, дәмі таусылғанша тіршіліктің шырынын да, кермегін де татады. Сондықтан біреудің байлығына, біреудің билігіне қызықпай, қызғанбай, адалдықтың ала жібін аттамай, өзгені даттамай ғұмыр сүру ғанибет. Мына бір өлеңнің жалғыз шумағы өзегінді өртеп, шындығына бас идіріп тұр емес пе?...

...Қайғы - бақты қатар кеш,
Артық - кемін

Ай құлақты бейіттер теңестіреді... –

деп ақын өзіне де, өзгеге де өмір сабағынан суыртпақтап сыр шертеді.

Енді бірде ақын өз ауылын сағынып, жүрегі елжіреп, егіліп, сырын жырына қосады:

...Гүл шағында,
Демеймін нұр шағында,

Біздің ауыл Арқада, құм шағында.
Жетілгенбіз сол құмның құрсағында...

Бүгінгі таңда ел жақсылары еленбей, байшыкештер мен билік төріндегілердің аты озып, бағы жанып тұрған заман. Ұлтына тірек болатын текті тұлғалардың тасада қалғанына қынжылған ақынның хан алдында да қасқайып тұрып хақ сөзін айтатын, адалдықтың алмас қылышындай болған сыншыларды жоқтауы – жұртшылық жүрегіндегі сөз. Жалпы Ғалым Жайлыбай осы бір толғауы тоқсан тақырыпқа айрықша мән беріп, жеріне жеткізе жырлап баққан. Сөйтіп, Абай атамыз бастаған ұлтымыздың кешегі - бүгінгі ұлылары мен игі жақсыларының ғибратты ғұмырларының өмірлік өнегесі өлеңге көшкен. Негізінен, бұл тақырыпқа қалам тербеменген ақын жоқ. Ғалым Жайлыбай болса бұл орайда да өз жолын, өз жөнін тапқан. Олардың ғазиз есімдері қазақ халқына несімен қадірлі екендігін айта отырып, оған бүгінгі ұрпақ ұлықтауға, ұмытпауға тиіс рухани ерліктерін ұштастыра жыр жазған.

Ақынның абыз Абаймен сырласу жырының қатпары қалың, айтары ақиқат. Ұлы ақынның ұлағатына құлақ аспаған бүгінгі ұрпағының әлі күнге сол баяғы керенау - кербез кесірлі мінезі сол қалпы – сол қазақ екендігін айтып ашынған ақын ғұламадан ғибрат алмай, әкесінің баласы болуға жарамай жатып ұлы атағына ұмтылғандардың көбейіп кеткендігін ашына айтуы да шынайы шындық.

Аға сұлтан атағы аздық етер,
Асыл туған атадан Құнанбайға.
...Күнекендей құндысын құныкер ғып,
Сұлтандарын бұл қазақ ұлтан еткен.
...Тобықтыдан Құнанбай тумаса егер –
Құнанбайдан Абай да тумас еді...

Ал енді «Найзасын жанып намысқа, Қылышын көкке суырған», «оқтаулы мылтық, отты өлеңнің» иесі ер Махамбет туралы ақын толғауы тосын түйін - тұжырымдарымен сүйсіндіретін сүлей жыр.

Өлмейді Ақын, абайла!
Махамбет мәңгі Арайна...

Махамбеттің ерлігін, ақындығын өрнектеген өлеңдер жетіп артылады, алайда жасын жүрек ақынды мәңгілік Арайнаға теңеген тек Ғалым ақын.

Арманда кеткен Алаш арыстары да ұмыт қалмаған. Ақынның «Толқындар» деген өлеңі марқасқа ақын Мағжан Жұмабаевтың рухымен сырласу сынды. Ақын қоғам мен адам тағдырын салыстыра әңгімені әріден бастап, ұлтының жазықсыз жазаға ұшыраған ұлы перзенттерінің өздері өлсе де сөздері - ұлтжанды рухтары мәңгі жасайтынын айтады.

Қазағының бақытты болашағы жолында күресіп, жанын пида еткен ардагер азамат, ақиық ақын Сәкеннің мәңгілік ел - жұртының жүрегінде сақталатынын жақсы айтқан:

Ақбоз атты құлатқан жала – керме,
Магаданға мола іздеп, бара берме!
Сәкен деген – халқының рухы ғой,
Рухтарды көмбейді қара жерге...

Бұл жырлар әдеби мадақ – ода емес, мағынасы терең пәлсапалық толғаулар.

Адам баласының болмысындағы асыл қасиеттердің бірі – сүйіспеншілік сезімі. Сол бір Алла сыйы – махабаттың асыл да асқақ, нәзік те құдіретті, жан дүниенді жаулап, баурап алатын сикырлы да қымбатты сезім екендігіне сендіретін де, сезіндіретін де өлең өрнектеу ақынның ақынына бұйыратын бақыт. Ғалым Жайлыбай сол сирек, сол бірегейдің санатындағы ақын. Ал ақынның махабаттың ғажайып сезім дариясы мен ариясы екендігін мейлінше жеріне жеткізе, көкке көтере жазғандығына көз жеткізу қиын емес. Талантты ақынның ғашықтық ғазалдарында мөлдір мұң мен сұлу сезім астаса араласып, жанымызды біресе елжіретіп, біресе егілдіріп, көңіл иірімдерін құйындай ақтарып - төңкеріп алары ақиқат. Жаны нәзік, сезімі сергек ақын оқыстан кездескен оқиғадан да өлең өре қоюға бейім.

Ғалым Жайлыбайдың сөздері суреткерлігін, ойлары парасаттылығын, сезімі жан тазалығын айғақтайды. Оның тақырыбы сан алуан, ой орамдары кемел, тілі шұрайлы, теңеулері үр жаңа, мазмұны мағыналы, өрелі өлеңдері өзгермелі өмірдің, құбылмалы қоғамның қыры мен сырын тереңнен толғауымен ерекше. Жас ұрпақтың ұлттық рухын оятып, елі мен жерін сүюге, атамекенге адал қызмет етуіне септігі тиетін текті өлеңдері тіпті де көп.

Ақынның өлеңдерін оқи отырып, бейне бір қырдың қоңыр самалы ескен қоңыр кеште қазақтың - ұлтымыздың үзілдіре созылып, әуезді әуенімен, сырлы сазымен шым - шымдап шымырлай бойға жайылып, ұрзада үнімен үзіктірген элегиялық қоңыр әнін тыңдап отырғандай,

біреге жан - жүйеміз жадырап, біреге көңіліміз босап, тәтті сезімдер бесігінде тербеліп, эстетикалық ләззатқа бөленіп, өзге дүниені ұмытып, жырға көшкен өмір кешулерінде жүргендей әсерге бөленеміз.

Қорытынды. Қорыта келе, өлең жүйесі ұлтжандылық жолын ұстанған ұрпақтың өкілі, қара өлеңнің қалыптасқан дәстүрлі сипатынан қашқақтамай - ақ сындарлы жырлар сомдап жүрген де Ғалым Жайлыбай. Ақын өлеңге өз өмірбаяны, өз тақырыбы, өз тағдырымен келген. Ойшыл, сыршыл, сезімтал, арда ақын өлеңдерінің өрімі де, өзегі де, ұйқасы, ойы, бейнелеу - бояуы, теңеуі – бәрі де үр жаңа, бәрі де бір өзінікі. Ақынның назы нәзік, бояуы айшықты, сазы әуенді, мазмұны маңызды – уақытпен үндес өлеңдерін бейне роман сияқты үзбей, бас алмай қызыға, құмарта оқып, жанымыз ерекше бір сезімге бөленеді.

Ғалымның «Алғадағы аққулар» өлеңі – қазақтың өзен-көлдерін мекендеген текті құстың кейінгі тағдырына арналған жоқтау.

Асылдарым бар еді,
Жасылдарым бар еді,
Жарық күнде жыртылды.
Аққу құсы Ары еді
Аққу текті жұртымның.
Талып таңғы тасқында
Шарқыраған шырайлым
Қалдығының астында
Қалғаның ба мұнайдың?
Құдіреті-ай Құдайдың
Аққулар-ай
Ардам-ай!

Шер ер күйім боп шертілген.
Жалғаны көп жалған-ай,
Өлмесімді өлтірген.

Қорытындылай келе, қазіргі қазақ поэзиясының төріне көтерілген Ғалым Жайлыбай–жүрегіне жыр ұялаған ұлтымыздың көрнекті ақыны. Шабытының шаңқай түсіндегі ақынның:

Келер күндер білмеймін береді не,
Дүниенің кім жеткен дерегіне.
Өргенген мұң өзекте...
Өлеңдерім

Ертеңдердің жарай ма керегіне?!
Жазғаным жасық жыр болып,

Ұрпағым алдында ұятқа қалмайыншы! – деп, шабытына шамырқана қамшы басқан Ғалым Жайлыбайдың өлеңдері қазақтың өмірлік рухани қазынасының сандығында сақталары анық. Ең бастысы – қазіргі қазақ қоғамында ұлттық рухтың, намыстың оянуы, біздің ұлттық тарихымыздың барлығы деректі шындыққа сүйеніп айтыла бастады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Н. Назарбаев «Ұлт жоспары– қазақстандық арманға бастайтын жол» 2016ж
2. Н. Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» 2017 ж
3. Тәжібаев Ә. «Өмір және поэзия». А.,1960. 265 – бет
4. Жұмалиев Қ. «Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері және Абай поэзиясының тіл». Алматы.,1960. 293 бет.
5. Қазақ поэзиясындағы дәстүр ұласуы; Алматы: Ғылым. 1981 – 318 бет.
6. Шабыттың қайнар бұлағы; Алматы: Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасы. 1959 – 164 бет.
7. Ғ. Жайлыбай «Есіл ағады», 2016 ж Астана «Фолиант»

ЛІТЕРАТУРНЕ КРАЄЗНАВСТВО І ЗАГУБЛЕНІ В ЧАСІ ІМЕНА: СТЕПАН БУДНИЙ

кандидат філологічних наук Данилевич М. М.

Україна, м. Тернопіль, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, доцент кафедри теорії і методики української та світової літератури

Abstract. This article is about the essence and the task of literary country study as a component of national literary history. The problem is viewed through the prism of correlation of concepts «regional», «national» and «universal» in the poetic works of the little-known talented writers of the 60s Stepan Budnyi and Vasyl Yarmush whose life and literary activity are connected with Ternopil region.

Poets' works with similar personal and literary part is analyzed in the aspect of source finding of artistic imagery, its historical and geographical conditionality, the character of searching their national identity and manifestation of civic position.

Keywords: literary country study, regional, national, universal, folklore sources, sixties

Вступ. Краєзнавство – це доволі широка галузь знань про різні сторони життя відносно невеликої адміністративної чи етнічної території, дослідження особливостей її географії, історії, соціального складу, економіки, культури, тощо. Існує також і вужче трактування цього поняття. Наприклад, англійська традиція передбачає розуміння краєзнавства як вивчення етнографічних особливостей певного регіону і використовує для його означення словосполучення “regional ethnographer”. В українську науку термін «краєзнавство» прийшов через польське посередництво у другій половині XIX століття. Прийнято вважати, що власне в контексті українознавчих студій він був вперше вжитий Іваном Франком у праці «Галицьке краєзнавство» 1892 року.

Загалом, історично краєзнавство в Україні пройшло через кілька етапів розквіту та занепаду, обумовлених в основному суспільно-політичними та історичними обставинами. Головним гальмом розвитку цієї галузі досліджень був колоніальний статус України. Враховуючи великий націєтворчий потенціал краєзнавчих досліджень, окупаційні адміністрації вдавалися до заборон та репресій, або, в кращому випадку, до ігнорування чи перетягування на свою сторону талановитих митців і вчених. Особливо це стосувалося літературного краєзнавства, оскільки українська література як витвір духу нації (за І.Франком) розглядалася як велика загроза пануючим режимам. Відповідно й історія літератури як “відтворення духовного розвою нації” [8, с.17], складовою частиною якої були і локальні літературні процеси, теж не толерувалася. Відсутність регіональних літературознавчих студій спричинила такий стан, що поза історією літератури опинилася велика кількість самобутніх талановитих письменників, чия літературна діяльність проходила у провінційних локаціях. До таких митців належить поет Степан Будний, яскравий представник покоління дітей війни, однолітки якого згодом складуть основу мистецького явища «шістдесятництво».

Результати дослідження. Категорія духу як своєрідна трансцендентна якість національної культури завжди була присутньою і часто визначальною в українській літературі. Їй було властиве прагнення віднайти уніфікований варіант особистих, національних і універсальних візій.

М. Унамуно універсальність людської природи виводив не з абстрактних характеристик учасників суспільного договору, а із суперництва і зіткнення відмінностей. «Тут, унизу, – писав він, – в оркестровій ямі, нам чути тільки різноголосся інструментів, але там, наверху, на небесах мистецтва, звучить гармонійна симфонія, і нації, релігії, мови, країни вносять у неї власні ноти, торкаючи кожна власну струну, із своїм особливим звучанням» [6, с. 231]. Для націй, що постали з об'єднання різних етнічних груп, так само важливе вивчення та усвідомлення розмаїття культурних традицій кожної з них, позаяк національний світ теж завжди заряджається енергією менших світів, що мають і свій власний проект існування, свій неповторний голос.

В культурно-історичній парадигмі історії літератури особливо значущою є також творча індивідуальність кожного талановитого письменника. Як вважає Л.Тарнашинська, «само індивідуальне «Я», відкрито і голосно заявлене молодими українськими поетами у 60-х роках

минулого століття, не тільки стало своєрідним антрополого-персоналістським маркером літературного покоління, а й значною мірою визначило його художньо-стильові пошуки» [5, с. 8]. Наприкінці 50-х років таку акцентацію на персональному, вирізненому «Я» ідеологи від мистецтва трактували як справжній виклик суспільним приписам з їхньою догмою масовізму, стандартизації, усталеного й усіляко підтримуваного інститутами влади знеособленого колективного «ми». Палке «просто я серце відкрив радостям, болям усім», проголошене С. Будним 1956 року у вірші «Світовідчуження», органічно вписується в пізніший контекст «у кожного Я своє ім'я» В. Симоненка, Драчевого «Навіщо я? Куди моя дорога?» чи «Я встав з колін і небо взяв за зорі» М. Вінграновського. Суголосність поезії Будного з поетичним відродженням початку 60-х років помітив і відзначив ще Р. Лубківський у передмові до збірки «Поезії», що вийшла у 1972 році: «Сьогодні, з перспективи часу, цілком очевидно, що голос Степана Будного починає звучати в унісон тій поетичній хвилі, яку пов'язуємо з іменами Василя Симоненка, Володимира Лучука, Бориса Олійника, Івана Драча, Миколи Вінграновського» [3, с. 11]. Ці багато в чому справедливі слова потребують одного уточнення. Найінтенсивніша творчість Будного припадає на 1955-1958 роки, тобто на час, коли згадані поети ще не встигли по-справжньому зазвучати у нашій поезії, отож йому пощастило де в чім випередити своїх ровесників.

Степан Будний належить до числа письменників, які дуже рано пішли з життя, небагато своїх творів побачили надрукованими. Але вірші та ліричні прозові мініатюри його авторства від самого початку відзначаються зрілістю форми і змісту, що не задовольняється затертими істинами, а вперто шукає своїх. Наприкінці 50-х років ХХ століття в українську літературу в його особі увірвався голос вітаїстичного оновлення, утвердження гуманістичних цінностей, самоствердження особистості, кредо якої – любов і поступ.

Письменник був талановитим митцем-новатором, котрий виростав з чистих джерел рідного Поділля, тягнувся до сонця і в цьому знаходив сенс свого існування. Як справжній поет і ніжний лірик, Будний – не бездумний співець своїх почуттів і переживань, а поет-філософ, який виразив важливі риси духовного портрета свого покоління. Насамперед, це було утвердження ваги людської особистості на землі, її неповторності, захист права кожного на самовияв і реалізацію духовних, творчих можливостей. Така гуманістична концепція зближувала поета 50-х років з В. Симоненком, М. Вінграновським, Л. Костенко, В. Коротичем, Є. Гуцалом, письменниками 60-х років. А її джерелами були відчуття рідного ґрунту, радість і теплота усвідомленої народної стихії, реального життя, не модельованого у свідомості інтелігента книжними знаннями, а взятого від рідної землі і природи. Також його поетичне мислення живиться народно-пісенною стихією. І це проявляється не тільки у формі окремих образних заготовок, більш-менш вдалих формальних стереотипів, а як своєрідний експресіонізм, коли до простонародного підносяться як до однієї з найвищих форм поетичного. Літературними вчителями для Будного були окремі представники літератури доби «розстріляного відродження», з чиїми творами вдалося познайомитися (В. Чумак, Д. Загул), П. Тичина, (особливо його рання творчість), російський поет С. Єсенін, безперечно, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, а також місцевий вчитель і поет Адріан Іванчук. Про це свідчать спогади письменника, епіграфи і присвяти.

В особі С. Будного поєднувався тонкий і ніжний лірик, поет-громадянин, патріот рідного краю, мужня особистість. Його творчий доробок складається з громадянської, інтимної, пейзажної і філософської лірики, малої прози, щоденників. Він був створений фактично за п'ять років активного життя в літературі. Письменник так і не дожив до виходу окремої збірки своїх творів. Впорядкування і публікація в основному його друзями і земляками книжок поезії і прози стали виявом належного поцінування таланту автора та усвідомлення його ролі й місця в українській літературі ХХ століття.

Позірно прості та прозорі поетичні образи червоних маків, чорних жоржин, білих ромашок, клена, квітучої вишні й черемхи, чайки, журавля, людини, що йде до сонця, взяті осібно можуть сприйматися як чисто ліричні прояви, проте для читача або дослідника, здатного співвіднести їх з усією творчістю поета, з його долею, вони наповнюються спершу конкретним біографічним змістом, далі вбирають в себе досвід покоління, епохи, а разом з цим поглибленням історизму здатні вмістити вже й зміст філософський. Автор в найтяжчі хвилини черпає силу і стійкість у тому, що формувало його світ, світогляд, живило його духовне становлення, - у тому, що становить його найміцнішу кореневу систему цінностей.

Визначальною рисою таланту письменника є вміння відчутти і передати смислову і емоційну перспективу простого слова і сюжету, багатозначність, багатозаровість

народнопоетичного образу, коли зовнішня простота несподівано обертається різними тлумаченнями, смисловими зближеннями, асоціаціями, заглибленням у «душу» слова-поняття. Символічна питома вага кожної словесної одиниці у поезії та прозі письменника дуже велика. Його образи не мають характеру штучного символічного тягаря, нав'язаного іззовні. Тут все обертається для читача теплою і хвилюючою небуквальністю. С. Будний апелює до читача не через розум як сферу свідомого, а на чуттєво-емоційному рівні.

Поетика неоромантизму, значною мірою властива С. Будному, диктує й неоромантичну прозорість ідеалу, прагнень, поглиблену виразним національним світовідчуттям, а те, своєю чергою, викристалізувало ліричного героя лицарського типу, здатного на високі поривання й моральні принципи. Національна самосвідомість, утверджуючи себе через автономне індивідуальне «я», коли людська гідність підноситься до аксіологічного рівня, розширює внутрішні горизонти людини, оновлює й поглиблює її світосприйняття, надає відчуття тривкості на цій землі.

Ліричний герой в поезії Будного утверджує «ідею нової людини», перебуває в полі виняткової, індивідуалізованої «людини серед людей», «людини серед свого часу» і водночас він космічно увисотнений – із рвйним пориванням увись, до сонця, як ранній П. Тичина і згодом поти-шістдесятники. Тому є всі підстави назвати С. Будного предтечею шістдесятництва.

Головні концепти натури Будного – щирість, талановитість, народність, патріотизм, громадянська і людська мужність. Письменник веде віртуальний діалог з уявним співрозмовником, форма його вислову сконденсована, адаптована до сприйняття пересічного громадянина. В той же час тексти не позбавлені інтелектуалізму, в них наявні поетичні та історичні алюзії, елементи міфологізму.

Патріотизм поета не силуваний, не показний – він органічний, глибинний, на генетичному рівні. Любов до Вітчизни у Будного дуже конкретна, позбавлена гучних фраз і закликів. Він зачудованими очима і чистим серцем відчуває та оспівує місця, де він народився і живе. В літературі він назавжди залишиться найщирішим співцем краю над Серетом, Стрипою і частково над Прутом і Черемошем. С. Будний володіє тонким даром відчуження дива у звичному, у тому, над чим інший навіть не задумується.

Степан Будний, «молодий нащадок Прометей» (як він сам себе іменував), навічно залишиться у пам'яті нащадків молодим. І то не тільки тому, що у молодому віці відійшов у вічність, в ще й тому, що його юнацький максималізм, прагнення світла, дух поривань запаливав його сучасників і сьогодні будить молодих. Поет С. Будний належить до тих письменників, які найчастіше промовляють від свого імені, органічно поєднуючи образи автора та ліричного героя. У поезії віднайдемо й такі популярні уже в шістдесяті роки музичні асоціації (скажімо, вірш «Шопена вальс») та космічні образи («А пісню заведеш – на всіх планетах чуть») і таку характерну рясноту поетичних портретів діячів літератури: Тараса Шевченка й Адама Міцкевича, Івана Франка та Лесі Українки, Василя Чумака й Павла Тичини.

Цей перелік відображає пошук духовних та творчих авторитетів, у яких автор вчився і з ким був споріднений у творчому та людському вимірі. У час життя і творчості письменника в літературі було багато, з одного боку, публіцистів, з іншого, їм протиставлялися філософи. Поезія рвалася сполучити ці розірвані іпостасі. Такий синтетизм відповідав духові часу і духові поезії. Тому закономірним було відновлення перерваної традиції на якісно новому естетичному рівні. Степан Будний належить до тих, хто цей процес започатковував.

Ситуація пошуку, що була притаманна літературі того суперечливого часу, мала в собі мрію про високу духовну стабільність, про позитивні цінності в бурхливому світі. Фактор міцності в самому морі життя неминуче пов'язаний з духовним первнем в людині. Підсвідомий пошук об'єднуючих, позитивних чинників в ситуації історичного злому, загострене відчуття того, що людина та суспільство сильні не тільки матеріальними, але і духовними факторами, спонукали до віднайдення опори.

В роздумах над сутністю і призначенням поетичного слова чи не найбільше інтертекстуальних перегуків і прямих посилань є на слово і роль Т. Шевченка. Пояснити це можна передовсім інтуїтивістським складом поетичного обдарування обидвох авторів, а також силою їх любові до рідного краю і його мови. Принагідно зауважимо, що тема мови у Будного відсутня, можливо, тому що питання вибору взагалі для нього не існувало.

Для розуміння того, чим була поезія для Степана Будного, дуже показовою є поезія «Слова». Взавши за епіграф відому цитату з Шевченка «Ну, що, здавалося б, слова?», Будний наповнив вірш звуковими, кінетичними і нюховими асоціаціями:

*Мов пальцями до клавіш піаніно,
Торкнись до них – і зазвучать вони.
І тишу, що мовчала безгомінно,
Наповнить музика, нахлине здалини*

*Слова, слова! О, скільки ароматів
З давніх-давен скривається у них [1, с. 42].*

Такі образи засвідчили прояви нового поетичного мислення, зорієнтованого на красу і синтетизм світобачення. Проте у кінцевій строфі поет до образів музики і аромату додає ще чисто народницьке скрите порівняння сили слова зі зброєю, засвідчуючи неперервність традиції та водночас поступ поетичного мислення й техніки.

Недаремно найчастіше свої вірші він означає як пісню, а працю – як поезію. В цьому відчувається перегук з ментально органічною для українців багатою народною пісенною творчістю та спорідненість з неоромантичною та імпресіоністичною течією в літературі. Проте не можна обминути і той факт, що у доробку письменника є дуже різні твори і за рівнем художності, і за ідейним змістом – від явно слабких до просто віртуозних, від неонародних і навіть соцреалістичних до філософськи модерних. Прикладом можуть послужити поезії «Слово Шевченка», «Поет – народу кандидат», «Я п'яний», «Радісно жити» тощо.

Проте значно важливішим видається той факт, що поезія Будного наскрізь пронизана естетикою вітаїзму. Це якраз та художня домінанта, яка вирізняє цього письменника на фоні доби і засвідчує духовну єдність з творами письменників «розстріляного відродження». Але оскільки час має свої особливості як історичного, так і духовного розвитку, поет виробляє та втілює свою гуманістичну концепцію життя. Його світовідчуження глибоко пов'язане з життєдайним образом сонця і поступу. «Людина до сонця йде!» – виголошує він в однойменній поезії, адже і сонце як джерело світла й цвітіння, краси й гармонії оновлює людину, гуманізує її. У поезії «Радісно жити» легкими, акварельними фарбами митець охоплює всю багатовимірність простору: тут «небо дзвенить молоде», а «в небі, а в небі жайворон висне, радість ранкову пряде», створюючи образ розімкнутого безмежжя, космосу. Тут і земний простір, і «білеє жито, пахучеє жито», а в ньому червоний мак, простір ліричного суб'єкта не обмежений. Він широкий, але у його просторово-часовій картині світу важлива роль відводиться сонцю. «В ранкові хвилини прямо до сонця» іде людина, іде з піснею - символом духовності, гармонії, краси.

Образ Людини-Сонця у Будного перегукується з умовно-романтичним, гіперболізованим образом людини нової епохи, створеним литовським поетом Е. Межелайтісом, у якого ліричний герой говорить: «В шар земної упираєш ногами, Сонця шар я держу на руках». Проте Будний створив свій, оригінальний образ Людини-Сонця, і цей образ символізує у нього духовну велич людини, втілює його ідеал прекрасного. Автор збірки «Людина до сонця йде» підхопив тезу Софокла: немає в світі нічого кращого за людину! Поет схиляється перед її розумом, духовною й фізичною красою. Ось чому він обожествляє Людину-Сонце, красу і любов («Світовідчуження»), відкривши своє серце «радістю, болям усім, Сонцю і шепоту нив».

Отже, світовідчуження Степана Будного органічно пов'язується з поетичним образом Сонця, що виконує в його ліриці естетичні універсальні функції. Він невід'ємний компонент його пейзажної й інтимної лірики, уособлює душу ліричного суб'єкта. Світлі й ніжні картини природи то гармонізують душевний стан героя, то викликають у нього сум'яття, елегійні настрої. З образом Сонця поет пов'язує життєстверджуючу, гуманістичну ідею добра, буття як діяння. Як писав І.Кошелівець у своїй відомій праці «Сучасна література в УРСР», «час... висунув десяток молодих поетів і прозаїків та критиків, що всіх їх ціхує розуміння природи мистецької творчості, яке проросло в їх душі стихійно, майже без прикладів у попередній радянській літературі і без зв'язку з літературними процесами на Заході» [2, с. 627]. Безперечно, що до цього десятка відомий літературознавець, що жив і працював у еміграції, зараховував інших людей, проте, на наш погляд, висловлена думка стосується і творчості С.Будного, оскільки всі визначальні риси літературного оновлення 60-х років (відновлення етногенетичної пам'яті, обстоювання високих естетичних критеріїв, гуманізація змісту, глибокий і справжній патріотизм, цінність суб'єктивного «Я» тощо) притаманні як його поезії, так і прозі, публіцистиці, листам і щоденниковим записам. Ми не можемо знати, як розвивалася б його версифікаційна техніка, але з упевненістю можемо заявити, що від своєї високої гуманістичної світоглядної платформи він би відступитися не зміг.

Висновки. На сьогодні життя і творчість письменника залишається переважно в полі зору науковців та краєзнавців, що представляють регіони, пов'язані з місцями народження та здобуття освіти - Тернополем і Чернівцями. Попри наявність значного масиву досліджень потреба наукового осмислення і популяризації творчості поета, який випередив пошуки покоління, залишається актуальною, існує потреба комплексного аналізу в монографічній праці, вивчення особливостей поезики і, зрештою, визначення його місця в поетичному і прозовому дискурсі української літератури другої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будний С. Син землі / Степан Будний. – Львів: Каменяр, 1997. – 380 с.
2. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / Іван Кошелівець // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики (у трьох книгах) – Кн.3. – К.: Рось, 1994. – С.621-635.
3. Лубківський Р. Життя — як спалах / Роман Лубківський // Степан Будний: Поезії. – К.: Молодь, 1972. – С 5–15.
4. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / Оксана Пахльовська // Сучасність – 2000. – № 4. – С.65-84.
5. Тарнашинська Л. Зоряний інтеграл знакового покоління: персоналістський вимір / Людмила Тарнашинська // Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти).- К.: Смолоскип, 2010. – С.7-23.
6. Унамуно М. Искусство и космополитизм/ Мигель Унамуно // Называть вещи своими именами. Программные выступления мастеров западноевропейской литературы XX века. – М.: Прогресс, 1986. С.230-236.
7. Франко І. Галицьке краєзнавство / Іван Франко // Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – Т. 46. – Кн. 2. – К., 1986. – С. 116–150.
8. Франко І. Метод і задача історії літератури / Іван Франко // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. Т.41. К., 1984. С. 17-23.

ІНСТРУМЕНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ДІЄВОСТІ ЖАНРУ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У СУГЕСТИВНІЙ ПЛОЩИНІ

кандидат наук із соціальних комунікацій Валентина Андріївна Стеколицькова

*Україна, м. Миколаїв, Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини
Університет «Україна», доцент кафедри журналістики та інформаційних технологій*

Abstract. *The article is devoted to the problem of efficiency and efficacy of author's investigative media text in the suggestive plane through the prism of interaction of expressive language components, the evaluative component and the factorial-argumentative basis.*

Different views of scholars and journalists practitioners about the tools of influence on human emotions, spiritual advance, informational and thematic preferences and persuasion of journalistic investigations potential recipients have been analysed.

In addition, the journalistic text and social reality have been considered in the plane of a complex comparison of two objective social realities. The architectonics of qualitative investigative material is presenting with the goal of harmony, conceptuality, perfection, and along with the suggestibility – the continuum of plurality.

The results of the scientific research will be relevant for scholars, educationists the practising of journalists, specialists of press services, experts in advertising and public relations, since efficient and active work with the informational dossier will help to avoid factual failures that may arise when creating investigative texts.

Keywords: *suggestibility, architectonics of the text, investigative journalism, efficiency, effectiveness, influence-power.*

Вступ. Метакомпоненти у жанровій текстотворчості журналістів – могутня сила та ефективний спосіб впливу на емоції людини, духовний розвиток, етико-естетичні вподобання та переконання аудиторії. Сьогодні необхідно по-новому поглянути на природу їх впливу у розслідувальній журналістиці, щоб уникнути проблем, здатних гальмувати прогресивний розвиток соціожурналістики і всієї сфери соціальної комунікації. Ми робимо спробу дослідити цю актуальну проблему на принципово новому зрізі: розслідувальний медіатекст вивчаємо з позиції ефективності тексту за рахунок мовних металогічних компонентів у безпосередньому зв'язку з аудиторією, як дієвий впливогенний чинник.

Результати дослідження. Сучасна наука, вивчаючи соціальну диференціацію медіатексту, оперує терміном «соціальні діалекти». Праці Г. Вінокур, С. Виноградової, В. Волошинова, С. Карцевського, Б. Ларіна, Є. Поліванова, О. Селіщева, Я. Шафіра, Р. Шор, Л. Щерби, Л. Якубинського заклали фундамент соціолінгвістики, яка вивчає вплив соціальних чинників на систему тексту.

Соціальну комунікацію та соціальну журналістику передусім цікавили якісне впливогенне наповнення різних жанрів, склад читачів різних типів газет, ефективність проведення газетних кампаній, методика агітації і пропаганди. Ці питання висвітлено у працях М. Кіма, В. Ковальова, С. Корконосенка, В. Кузіна, І. Лисакової, Л. Свитич, В. Сидорова, Я. Шафіра. Не так ґрунтовно були досліджені питання психології сприйняття розслідувальних компонентів газетних матеріалів, впливу цього жанру на життєві пріоритети читацької аудиторії, взаємодії та взаємовпливу різновидів журналістських текстів та потенційної аудиторії ЗМІ.

Розглядаючи метаструктуру жанрології ЗМІ як особливий чинник впливу на формування способу життя, треба зазначити, що безпосереднім об'єктом дії розслідувальної інформації є як окремий індивід, так і велика група людей, що становлять аудиторію для того чи іншого конкретного засобу масової комунікації. Розслідувальні тексти ЗМІ мають чималі можливості впливати на спосіб життя та здоров'я особистості як інформацією, так і за допомогою образних конструкцій. Так стверджують деякі науковці, зокрема, А. Брудний, Т. Дрідзе, Л. Орбан-Лембрик, О. Панасюк.

Жанроутворювальні ознаки журналістського розслідування схарактеризовані в працях Н. Виговської, О. Глушка, А. Колесниченка, Г. Лазутиної, Ж. Мурикана, С. Распопової, В. Радчика, В. Різуна, О. Тертичного, Дж. Уиллмена, Н. Яблоновської.

Особливе місце у дослідженнях соціопсихологічного потенціалу журналістської творчості, в тому числі і журналістського розслідування, належить метрові теорії і методики журналістики В. Здоровезі. Зокрема, у своїй праці «Питання психології публіцистичної творчості» він приділяє значну увагу аналізу двоєдиного порозуміння соціуму і журналіста [3, с. 41].

Підтримуючи думку Володимира Йосиповича, інший дослідник цієї проблеми В. Іванов акцентує, що «специфічні засоби зацікавлення ґрунтуються на врахуванні різнобічних інтересів читацької аудиторії» [4, с. 49].

Як пише І. Лисакова, «облік і опис соціальних чинників під час впливу образно-риторичних аспектів медіатексту на масову аудиторію, і навпаки, є одним з обов'язкових умов соціолінгвістичних досліджень. Виділяють такі чинники, що впливають на мовну поведінку журналіста і відповідно реципієнта: соціально-класова приналежність, вік, освіта, рід занять, місце проживання, канал комунікації, навколишня дійсність, тема, форма, мета, характер матеріалу» [5, с. 272].

Предметом соціальної (соціологічної) лінгвістики, як зазначає І. Лисакова, є взаємодія мови і суспільства: вплив соціальних чинників на мовну поведінку людини; роль мови у формуванні суспільної свідомості; формування ціннісних орієнтирів сучасної людини засобами мови, зокрема друкованого тексту, культура мови і культура суспільства [5, с. 273].

І, як стверджує Г. Мельник [7, с. 240], орієнтацію розслідування на певну аудиторію важко підтримати тільки тематикою. Соціолінгвістичний аналіз преси свідчить, що найефективніше впливає на психіку людини стилістично-образна єдність тексту. Така єдність є ідентифікуючим маркером типової моделі газети і зумовлена психофізіологічним механізмом «плануючого синтезу» тексту. Цей механізм пов'язаний із фундаментальною функцією мислення – випереджальним віддзеркаленням дійсності.

Відповідно до вищезазначеного, до програми соціологічних досліджень ефективності впливу розслідувань слід ще ввести мовностилістичні позиції, які визначають семантико-стилістичну відповідність елементів внутрішньої структури жанру типологічним ознакам видання та соціально-психологічним особливостям її аудиторії.

Львівська журналістська школа також не залишилася осторонь дослідження питань метоефективності сучасної жанрології. М. Яцимірська вважає проблему ефективності впливу ЖР на аудиторію «однією з провідних у сучасній теорії масової комунікації. Під цим поняттям найчастіше розуміють зміну поведінки, уявлень, думок читача, слухача чи телеглядача, які зумовлені дією ЗМІ» [14, с. 271].

Михайло Скуленко, досліджуючи питання ефективності різних жанрів друкованого медіатексту, зокрема їхніх текстотворчих компонентів щодо впливу на аудиторію у статті «Соціально-психологічні бар'єри в журналістиці» акцентує на тому, що «важливим фактором ефективності засобів масової інформації є протидія небажаним стереотипам мислення та мовлення» [11, с. 32].

«Журналістський текст і соціальну дійсність потрібно розглядати, – зазначає В. Сидоров [10, с. 102], – не на рівні їх супідрядності, а в площині складного зіставлення двох об'єктивних соціальних реальностей. Вони починають впливати одна на одну завдяки введенню у процес своєї взаємодії суб'єктивного чинника – журналіста як творчого індивіда, покликаного пізнавати, відображати і перетворювати дану нам у відчуттях соціальну дійсність і тим самим впливати на інтелектуальний, духовний і культурний рівень особистості».

А на думку І. Лубковича [6, с. 20–23], журналіст може досягнути максимального ефекту, якщо його текст зрозуміють повністю: і викладені висновки, і вибудовану головну авторську думку, і факти, а головне – образні слова, за допомогою яких він висловлює думки. Розуміння тексту усіма групами читачів залежить від майстерності журналіста, вміння використати систему понять і образів, уміння так розмістити в тексті ці системи, щоб вони створили щось цілісне, не викликали «злобу проти думки» в одних читачів та роздратування, незрозуміння в інших.

Розглянемо поняття результативності (ефективності й дієвості) мовно-текстової діяльності у ЖР у концептуальній площині. Ці терміни походять від латинського слова *effectus* (підсумковість дії, її результативність), що означає наявність функціонального зв'язку. Словники стверджують, що будь-яка діяльність, яка розгортається у межах певного процесу, повинна привести до певного результату. Наука і практика оперують різноманітними

поняттями, що увібрали смислові значення цих слів, але всі вони характеризують форми діяльності стосовно їх завершення.

У масово-інформаційній діяльності поняття результативності використовують принаймні у трьох значеннях [8, с. 204]:

- 1) як спосіб дохідливості (якщо інформація доходить до тих, кому вона адресована, отже, і діяльність щодо інформування – ефективна і дієва);
- 2) як показник ступеня досягнення заздалегідь поставленої мети;
- 3) як засіб впливу.

Ми розглядаємо поняття результативності метамови розслідувального тексту ЗМІ як певного впливу цілеспрямованої мовотворчої діяльності. Воно свідчить про реальний результат впливу – оцінний, переоцінний, естетичний тощо. Зокрема, в нашому випадку – вплив образної мови преси на людину і суспільство.

Під *дієвістю* слід мати на увазі оперативну, безпосередню реакцію соціальних інститутів і посадових осіб на її виступи. Ефективність образної мови медіатексту – поняття ширше і глибше.

Ефективність образних компонентів засобів масової інформації вирізняється винятковою багатогранністю. Вона лежить у площині «метод-результат». Конкретних проблем у цій сфері буде стільки, скільки невідповідностей між поставленою метою і кінцевим результатом.

Як зазначає у своїх працях А. Москаленко [8, с. 204], вихідною точкою аналізу ефективності є з'ясування мети впливу. Звідси бере свій початок проблема дієвості (позначимо її як ПД). Проблема – різниця між поставленою метою (М) і результатом (Р): $ПД = М - Р$.

Вирішити цю проблему – це привести у відповідність друге з першим. Отже, якщо $М = Р$, то зникає проблема, і тоді $Д = М = Р$.

Мета – це серцевина діяльності засобів масової інформації, вона в кожній конкретній ситуації визначає зміст, вибір засобів, форм і методів метавпливу на свідомість і поведінку людей. Мета – це майбутній бажаний рівень свідомості і вчинків мас, соціальних груп, колективів, окремих осіб. Мета ефективна тільки в тому випадку, якщо вона максимально відповідає потребам і можливостям суспільного розвитку.

Розмірковуючи над питаннями ефективності й дієвості авторських засобів у медіатексті, А. Москаленко звертає увагу на смислові особливості понять «ефект» та «ефективність», зауважуючи, що вони пов'язані між собою, але не збігаються.

«Ефект – це результат будь-якої діяльності засобів масової інформації, процесу споживання інформації населенням. Ефективність – не просто будь-який результат, а лише той, що збігається з наміром джерела інформації і свідчить про досягнення цілей, які ставилися перед інформацією в процесі її створення та поширення. Отже, ефект – більш широке поняття, ніж ефективність. Серед ефектів ми знаходимо і ті, що підтверджують більш чи менш високу ефективність тексту ЗМІ, й ті, що свідчать про його повну неефективність» [8, с. 201].

Результати функціонування та впливу образотворчих компонентів виявляються в двох параметрах: у свідомості та поведінці як великих соціальних груп, так і окремих людей. На підставі цього можна стверджувати про два рівні, дві форми ефективності – духовну і практичну, отже, про дві групи її критеріїв і показників. Такої ж думки дотримується і представник Київської журналістської школи В. Владимиров, який у своїх працях журналістський пошук розглядає крізь призму розуміння [2, с. 35–41].

Загальні критерії ефективності виражають переважно сукупні результати функціонування образотворчих компонентів у тексті. Зокрема В. Бадрак [1, с. 155–157] зазначає, що загальними засадами впливу є використання в журналістських творах форм навіювання, таких як повтори, стереотипи та засоби образності. За допомогою цих елементів інформація сприймається як елемент автоматизованого сприйняття неусвідомлених дій. «Специфічні критерії свідчать про окремі досягнення конкретних тропів чи стилістичних фігур. Окремий ефект – це лише фрагмент загального впливу засобу образності. У залежності від того, якою мірою проявляється вплив образних компонентів медіатексту на ту або іншу настанову людини (пізнавальну, політичну, морально-етичну і т. д.), можна говорити і про рівень їх ефективності в плані, що розглядається» [8, с. 206].

Вбачаючи близькість образних компонентів інтересам і потребам читача, треба передусім зазначити, що між суб'єктом в єдності його соціальних, психологічних і семіотичних характеристик і текстом, що є об'єктом сприйняття та розуміння, складаються складні відношення, які можуть бути описані за допомогою поняття «дистанція». «Довжина» дистанції

між змістом тексту і суб'єктом, що сприймає його, визначається вищезазначеними соціальними, соціокультурними та психологічними особливостями тексту й читача.

Можна припустити, що в процесі сприйняття тексту масової інформації аудиторія оцінює його за трьома групами ознак. Одна група пов'язана з інструментальною роллю цього тексту, ступенем його корисності, можливістю використовувати у практичній діяльності. Друга група – зі ступенем адекватності змісту тексту й дійсності, яку знає аудиторія. Третя група ознак пов'язана із досконалістю, майстерністю, професіоналізмом творця певного тексту.

Досліджуючи ефективність впливу тропонімічних і фігуративних компонентів у ЖР, розглянемо поняття сугестивності у журналістському контенті. Згідно з визначенням, поданим в енциклопедії «Українська мова», *сугестивність* – це властивість тексту нести, крім конкретної інформації, ще й таку, яка сприймається на рівні підтексту або інтуїції. Сугестивність як систему визначають на міжсистемному рівні в контексті концепції: сугестивність на рівні композиції як системи образних засобів. Сугестивність на концептуальному рівні – як співвідношення компонентів концепції. На смисловому рівні сугестивність виражається усією концепцією.

Ключовим поняттям металогічної сугестивності є підтекст. Згідно з визначенням, що подане в енциклопедії «Українська мова», це «прихований» зміст висловлення, що є результатом співвідношення словесних значень із контекстом, особливо – з мовною ситуацією у письмовому тексті. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» подає визначення, що підтекст – це тільки втілення сугестивності на образному рівні.

Отже, підтекст передбачає реалізацію кількох функцій повідомлення: інформаційної, контактної, організації процесу читання, вираження, тлумачної, спонукальної, формування поглядів читача, запам'ятовування.

Знаком ефективності метачинників структури тексту є його архітектонічна досконалість. Вона інакше не існує, ніж у графічно-знаковій тканині, яка є формою всього того, що відбувається на сцені Психіки Автора й Свідомості Суспільства.

Архітектоніка – «це організація твору в плані вираження його змісту, загальний естетичний план побудови журналістського твору, принциповий взаємозв'язок його частин». Архітектоніка в архітектурі має за мету гармонійність, в журналістиці – концептуальність, довершеність, а разом із сугестивністю – ще й континуум множинності. Отже, якщо композиція пов'язана з інформаційною функцією фактів, то архітектоніка – з інтелектуальною інформацією, сугестивністю [4, с. 34].

Журналістика, потрапляючи до ціннісно-усвідомлювальної сфери, поєднується в ній з художньою діяльністю, одночасно спираючись на неї, на її творчі ресурси. У процесі цієї діяльності реалізується сугестивна функція преси і реальна подія отримує емоційно-образні відтінки. У журналістському тексті індивідуально-авторське бачення «картини світу» відображається всіма засобами конкретного виду художньої творчості, унікальністю відбору та організації фрагментів реального для надання зображуваній події одиничності, тотальною деталізацією предмета, колізії, персонажа. Особистісне стає складовою в публіцистичного тексту. Зображальність – домінанта поезики художньої мови – сплітається в метафорах, метонімії, перифразі, порівнянні з естетичними та емоційними оцінками.

У своїх дослідженнях теоретик медіатексту С. Сметаніна робить акцент на тому, що тексти ЖР, які орієнтуються на використання прийомів художньої мови, лише інфотейментивного чи синтаксичного характеру, вимагають корекції змісту з позицій, котрі збігаються з прийомами редагування творів літератури. «Особливо, якщо це стосується можливості використання засобів, що стоять за межами літературної норми і їх впливу на аудиторію» [12, с. 290].

Журналіст іноді не може навіть передбачити, яку реакцію викличе його концепт або цілісний твір у аудиторії. Розглядаючи питання образного впливу на потенційного читача, неодмінно потрібно звернути увагу на поняття «психотерапія» (як і психоаналіз), яке у своїх працях висвітлює доктор філологічних наук Г. Почепцов. Він спирається на комунікацію, «що повинна внести корекцію у поведінку людини» [13, с. 307–312].

У своїй монографії щодо психології впливу на соціум В. Москаленко [9, с. 24] зазначає, «що людська мова, інтерпретована у журналістський текст, може транслювати складні сигнали і передавати тонкі нюанси... Ті повідомлення, що спрямовані на почуття людини, також краще спрацьовують, коли вони передаються особливими метафорично-алегоричними компонентами, епітетами, порівняннями тощо, оскільки маніпулюють не раціональними аргументами, а чуттєвими образами, які спрямовуються на те, щоб викликати певний емоційний ефект» [9, с. 25].

Висновки. Пропонуємо застосовувати до розслідувального медіатексту поняття – метевпливовенність. Метавпливовенність розглядаємо як сукупність ефективності й дієвості метатворчості журналістів, коли чинник впливу і сприйняття підпорядковується свідомому та несвідомому (генному) рівням рецепції потенційної аудиторії.

Отже, критерієм ефективності образотворчої основи ЖР є єдність двох властивостей предмета масового інформаційного впливу – свідомості людей. По-перше, це властивість свідомості виявляти результати впливу, тобто ознаки наявності ступеня реалізації поставлених цілей. По-друге, здатність трансформованої свідомості бути мірилом роботи ЗМІ. За наявності ефекту, що відповідає цілям текстуальних компонентів, аналіз критеріїв ефективності перетворюється на аналіз показника цієї ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бадрак В. Вплив на ЗМІ як один із технологічних факторів передвиборчої кампанії / В. Бадрак // Публіцистика і тенденції розвитку світу : зб. наук. ст. – Львів, 1999. – С.155–157.
2. Владимиров В. М. Принципи журналістики у світлі теорії розуміння / В. М. Владимиров // Українське журналістикознавство. – К. : Ін-т журналістики, 2002. – Вип. 3. – С. 35–41.
3. Здоровега В. Й. Питання психології публіцистичної творчості / В. Й. Здоровега. – Львів : Редакційно-видав. група Львів. ун-ту, 1982. – 61 с.
4. Иванов В. Ф. Основні теорії масової комунікації і журналістики : [навч. посіб.] / В. Ф. Иванов ; за наук. ред. В. В. Різуна. – К. : Центр Вільної Преси, 2010. – 258 с.
5. Лысакова И. П. Социолінгвістический анализ журналистского текста / И. П. Лысакова // Социология журналистики: [учеб. пособие для студентов вузов] / [И. Н. Блохин и др.] ; под ред. С. Г. Корконосенко. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 272–288.
6. Лубкович І. М. Основні принципи психології масової комунікації / І. М. Лубкович // Вісн. Львів. ун-ту. – 1988. – Вип. 20. – С. 20–23.
7. Мельник Г. С. Mass Media: психологические процессы и эффекты / Г. С. Мельник. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1996. – 160 с.
8. Москаленко А. З. Теорія журналістики : [навч. посіб.] / А. З. Москаленко. – К. : ЕксОб, 2002. – 334 с.
9. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : [навч. посіб. для вузів] / В. В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
10. Сидоров В. А. Журналистский текст и социальная действительность: познание, отражение, преобразование / В. А. Сидоров // Социология журналистики : [учеб. пособие для студентов вузов] / [И. Н. Блохин и др.] ; под ред. С. Г. Корконосенко. – М. : Аспект Пресс, 2004. – С. 90–109
11. Скуленко М. І. Фактори ефективності журналістики / М. І. Скуленко // Журналіст України. – 2011. – № 11. – С. 35–39.
12. Сметанина С. И. Медиа-текст в системе культуры (динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX века) : научное издание / С. И. Сметанина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
13. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук : Ваклер, 2000. – 348 с.
14. Яцимірська М. Медіатекст як продукт журналістської творчості: психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій / М. Яцимірська, Н. Драган // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Журналістика. – 2007. – Вип. 30. – С. 267–276.

ТОЧКИ ЗОРУ ЯК РЕПРЕЗАНТИ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ: ПСИХОПОЕТИКАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ

канд. філол. наук, доцент Скляр І. О.

Україна, м. Харків,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Abstract. *The article continues the cycle of the author's publications in which the problems of psychopoetics in the context of modern literary studies development are considered. The presence of the author in the artistic work is generally associated with the specificity of the author's consciousness which is represented by means of points of view expression. The conceptual category «point of view» is comprehended as the form of the author's consciousness expression from the position of psychopoetics. The content essence of the concept, the points of view typology and the forms of their expression in the artistic work are found out.*

The point of view interpretation is based on B. Uspensky's semiotic theory, which corresponds with the fundamental problems of the discursive narratology about the main semantic functions of the point of view in the artistic narration and about the connections between the hierarchical organization of the narrative post-modernist text and the semantic functions of the point of view as multilevel strategy of statement. The differentiation of the points of view helps to highlight out subjective and objective «layers» or «spheres» of the narrator and characters in the text and also to take the forms of the addressness of the whole text or its particular extracts into consideration.

Keywords: *point of view, author's consciousness, author's position, «internal» and «external» point of view, objective/subjective depiction, the compositional poetics of four levels of the viewpoints statement (psychological, ideological, phraseological, spatial and temporal).*

Вступ. Стан сучасного літературознавства за останнє десятиліття характеризується міждисциплінарністю в тому сенсі, що до кола літературознавчих досліджень долучаються проблеми суміжних гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, культурології, історії, психології, мистецтвознавства тощо. У такий спосіб сфера наукових інтересів літературознавства розширює свої межі, продукуючи, з одного боку, нові дослідницькі методології, до яких залучаються принципи означених наукових напрямків, з іншого, сприяючи інтеграції літературознавства в європейський і світовий науковий контекст.

Необхідність переосмислення специфіки вираження авторської свідомості в художньому тексті в контексті розвитку психопоетики зумовлює активне залучення дослідницьких технологій, які зазвичай залишалися поза науковими інтересами вітчизняного літературознавства.

Актуалізація психопоетикального дискурсу в сучасному літературознавстві зумовила активізацію інтересу до поетики точок зору як репрезантів авторської свідомості, розширивши тим самим методологічні горизонти українського й зарубіжного літературознавства.

Результати дослідження. На початку ХХІ ст. сформувалося чимало наукових підходів до проблеми визначення та аналізу точки зору. Їй присвячена низка праць вітчизняних учених М. Бахтіна, В. Виноградова, В. Волошинова, Г. Гуковського, Ю. Еткінда, Ю. Караулова, В. Кожина, Б. Успенського, зарубіжних – М. Баль, В. Бутса, Ж. Женетта, П. Лаббока, Ж. Пуйона, Цв. Тодорова, Н. Фрідмена та ін. Сучасні дослідження проблеми скеровані на розкриття «точок зору» в когнітивному, соціолінгвістичному, культурологічному, психологічному аспектах (О. Алексієвець), як матеріалізованої категорії «образу автора» в дискурсивному й текстовому масмедійному втіленні, а також в сучасному науково-філософському дискурсі (О. Бацман), в перспективі феміністичної наратології (Л. Штохман) тощо.

Нами було здійснено ґрунтовне дослідження, присвячене психопоетиці творчості українського письменника ХХ ст., Валер'яну Підмогильному. Акцентуючи увагу на прийомах вираження «зовнішньої» та «внутрішньої» точок зору в романній прозі письменника, ми визначали авторську світоглядну позицію за допомогою композиційно-оповідних форм в прямому психологічному зображенні [7].

На сучасному етапі розвитку літературознавчої думки існують дефінітивні розбіжності у визначенні сутності поняття «точка зору». Це обумовлено, насамперед, специфікою змістового навантаження власне понятійної категорії, формами й можливостями її вираження у численних дискурсах. Так, наприклад, «точка зору» застосовується у значенні художнього прийому [5, с. 3], образу автора [3, с. 13], елемента композиційної структури твору [9, с. 16], нарративної стратегії художнього викладу [2, с. 213], авторської позиції, що притаманна суб'єктові, який перебуває між минулим описуваної події і сучасністю [1, с. 294–295], ментальної позиції автора (адресанта, мовця), яка стає основою «подачі» об'єктів-учасників події (дії, процесу, стану тощо) [8, с. 297] тощо.

«Термін «точка зору» введено у науковий вжиток Г. Джеймсом в есе «Мистецтво роману». Систематизоване П. Лаббоком, описане в теорії «оповідних ситуацій» (Erzählsituationen) Ф. К. Штанцеля, запозичене у Цв. Тодорова, воно знайшло своє найповніше втілення у теорії Жерара Жанетта» [цит. за: 11, с. 335].

Теорія точки зору є незавершеною частиною дискурсної наратології. Західні дослідження ґрунтуються на концепції Б. Успенського, викладеній у книзі «Поетика композиції» (1970).

Б. Успенський у «Поетиці композиції» досліджував типологію композиційних можливостей твору мистецтва з позиції визначення точок зору, а також їхню взаємодію. Зокрема автор зосереджується на можливих носіях ідеологічної точки зору (автор, розповідач, герой/персонаж), функціях носіїв ідеологічної точки зору. Дослідник розрізняє актуального й потенційного носія ідеологічної точки в залежності від того, хто сприймає та оцінює зображувану дійсність, внутрішню і зовнішню точки зору.

Окрему увагу Б. Успенський приділяє точці зору в аспекті фразеології, коли автор описує героїв різною мовою або використовує елементи чужого мовлення під час опису, при цьому автор може описувати одну діючу особу з точки зору іншої особи, використовувати власну точку зору або ж точку зору третього спостерігача. Літературознавець зауважує, що план мовленнєвої характеристики може бути єдиним планом у творі, який дозволяє простежити зміни авторської позиції, його впливу на чуже слово за допомогою внутрішнього або невластивого прямого мовлення.

Множинність часових позицій у художньому творі, плани просторових позицій розповідача й персонажа, точка зору «пташиного польоту», німої сцени є об'єктами дослідження поетики композиції в аспекті її просторово-часової характеристики.

Точки зору в контексті психопоетики пов'язані з об'єктивною та суб'єктивною авторською свідомістю. Психологічну точку зору дослідник розглядає в тих випадках, коли авторська точка зору спирається на ту чи іншу індивідуальну свідомість. Автор, будуючи оповідь, послуговується двома способами зображення: він свідомо використовує якусь суб'єктивну точку зору або ж описує події об'єктивно [див. 9, с. 67]. Іншими словами, він може оперувати даними якогось сприйняття або відомими йому фактами. Отже, у випадках, коли авторська точка зору спирається на ту чи іншу індивідуальну свідомість, ми розуміємо психологічну точку зору. Суб'єктивний опис характеризується посиланням на сприйняття героя; об'єктивний – викладом фактів, але не вражень.

Як зауважує Б. Успенський, поведінка персонажа може бути описана двома, принципово різними способами: 1) з точки зору стороннього спостерігача (опис тієї поведінки, що доступна спостереженню зі сторони); 2) з точки зору власне персонажа або всезнаючого спостерігача, який має можливість проникнути в його внутрішній стан. У такому випадку описуються процеси (почуття, думки, відчуття, переживання, враження тощо) [див. 9, с. 68]. Відповідно можна говорити про «зовнішню» і «внутрішню» (по відношенню до об'єкта опису) точку зору.

З позиції *зовнішньої точки зору* об'єкт зображення постає: з посиланням на певні факти, що не залежать від нього, з нарочитим підкресленням об'єктивізації опису, непричетності автора опису до конкретної дії; з посиланням на думку якогось спостерігача. У другому випадку точка зору спостерігача може бути сталою або змінною. Якщо поведінка одного персонажа описується з точки зору іншого персонажа того ж твору, то власне цей другий персонаж (який виступає носієм точки зору) описується принципово іншим способом, ніж перший, – а саме, способом внутрішнього опису (опис внутрішнього стану).

З позиції *внутрішньої точки зору* поведінка людини описується з посиланням на її внутрішній стан, який не може бути доступний сторонньому спостерігачеві; таким чином, персонаж, як уже говорилося, описується або з точки зору його самого, або з якоїсь зовнішньої точки зору, коли письменник ставить себе в позицію всеосяжного спостерігача. Формальною

ознакою зазначеного типу опису (використання «внутрішньої» точки зору) є вживання в тексті спеціальних дієслів внутрішнього стану. Слова такого типу марковані в мові й легко можуть бути задані у вигляді відносно невеликого списку, що робить можливим формальне виявлення структури літературного твору в досліджуваному аспекті.

Між тим, показовою ознакою, що дозволяє констатувати протилежний тип опису – використання точки зору стороннього спостерігача, – може вважатися вживання в тексті спеціальних модальних слів типу: «мабуть», «очевидно», «начебто», «здавалося» тощо. Слова такого типу з'являються в тексті саме в тому випадку, коли розповідач описує те, чого він не може знати напевно, – зокрема, коли він описує чийсь внутрішній стан (думки, почуття, несвідомі мотиви вчинків) з точки зору стороннього спостерігача. Інакше кажучи, мова йде про ситуацію, коли в композиційні завдання автора не входить використання внутрішньої точки зору по відношенню до зазначеного персонажа, він зображується у творі ззовні (наприклад, через чийсь сприйняття), але при цьому автору потрібно якимось способом передати переживання даної особи. В такому випадку дієслова внутрішнього стану при описі даного персонажа можуть супроводжуватися вступними словами зазначеного типу. Б. Успенський називає їх спеціальними операторами, які дозволяють трансформувати вислови, що описують внутрішній стан, в план об'єктивного опису [9].

Отже, зазначені слова-оператори використовуються автором як спеціальний прийом, функція якого – виправдати застосування дієслів внутрішнього стану по відношенню до особи, яка, власне кажучи, описується з позиції якоїсь сторонньої («відстороненої») точки зору.

Нарешті, дослідник зауважує про можливе одночасне поєднання різних точок зору в зображенні. На такому рівні це проявляється в описі не тільки дій різних осіб, які задіяні в одній сцені, але й у відтворенні внутрішнього стану, що не може бути доступно зовнішньому спостереженню, навіть при послідовному чергуванні спостерігачів.

Висновуючи про можливі прояви точок зору в плані психології, учений ставить центральне питання про авторське знання і про джерела цього знання. Інакше кажучи, мова йде про те, чи ставить себе автор у позицію людини, якій в цілому відомо все відносно зображуваних подій, або ж він обмежує свої знання. Ці обмеження можуть бути зумовлені тим, що автор обирає позицію певної дійової особи. З іншого боку, можливі й такі обмеження авторського знання, які не пов'язані з прийняттям точки зору того чи іншого персонажа; тоді йтиметься про особливого розповідача у творі.

У праці «The narrative act. Point of view in prose fiction» (1981) американська дослідниця Сьюзен Лансер робить наголос на значенні точки зору в оповіді та обґрунтовує зв'язок між перспективою тексту та ставленням автора до літературної діяльності. Вона уникає звичних термінів для опису точки зору: «перша особа», «третя особа», «всезнаючий», адже вважає їх досить поверховими, бо вони не відображають усі глибинні критерії, що свідомо чи несвідомо закладені у творі [12].

Досліджуючи англomовну постмодерністську прозу, Л. Довбенко звертається до праць з природи нарративу американських учених, які говорять про три точки зору у нарративному творі – *наратора, персонажів і читача*. Однак, зауважує дослідниця, з ускладненням постмодерністської нарації з'являється четверта точка зору *автора-письменника* [4, с. 84].

І. Бехта пропонує розглядати точку зору у різнорівневому скопусі: як *позатекстову* – між автором-письменником та читачем і *внутрішньотекстову* – між наратором та персонажами. Звідси матимемо: *точку зору персонажа*: наратора / внутрішньотекстова точка зору; *точка зору авторописьменника*: читача / позатекстова точка зору [2, с. 264]. «Перша розглядається як художній прийом, <...> інша – як «основна текстотвірна категорія», яка визначає структуру всього тексту як у плані змісту, так і в плані вираження». За такого підходу зберігаються зв'язки: «точка зору – текст» – «творець – створене» [цит. за: 4, с.85].

Висновки. Апробація останніх наукових видань, що визначають тенденції українського й зарубіжного літературознавства початку ХХІ століття, переконує в актуальності й перспективності досліджуваної проблеми в контексті психопоетикального дискурсу на сучасному етапі розвитку теоретико-літературного процесу. Проте вона заслуговує на окреме ґрунтовне дослідження, що обумовлено відсутністю системних розвідок, здатних узагальнити її концептуальність, визначити теоретико-методологічні підходи до техніки визначення й аналізу точок зору у взаємозв'язку із висвітленням авторської світоглядної позиції митця художнього слова, а й зарозум адаптувати світові наукові здобутки в аспекті психопоетики в цілому.

У сучасному літературознавстві, що активно включається у світовий науковий контекст, апробовуються різноманітні методологічні концепції, які відкривають нові перспективи для

встановлення дефінітивних ознак терміна «точка зору». Психологічна позиція – складний аспект точки зору, адже охоплює широку сферу відстані оповідача до кожного персонажа чи описаної події.

«Зовнішня» (щодо описуваної особи) точка зору застосовується з посиланням на певні факти, з підкресленням об'єктивізації опису, непричетності автора, розповідача опису до цієї дії.

«Внутрішня» (суб'єктивна) точка зору може бути представлена з позиції *всезнаючого спостерігача* й з позиції сприйняття власне *героя*. «Суб'єктивний» опис персонажів і перебігу подій, що з ними пов'язані, в художньому тексті представляється переважно розповіддю у формі третьої особи як спеціальний випадок перетворення «Ich-Erzählung». Для відтворення такої точки зору застосовуються прийоми *прямого психологічного зображення*: *психологічний самоаналіз* (самохарактеристика) і його різновиди, зокрема самоаналіз (розповідь оформлюється як *спогад-аналіз*; читач спостерігає за розповіддю про переживання персонажів зі сторони) і *саморозкриття героя* (безпосередньо висловлюються думки й почуття героєм, передається потік душевного життя, часто у формі сповіді; час переживань збігається з часом його зображення). Різновиди інтеріоризованого мовлення персонажів (невласне пряме мовлення, діалог із самим собою) допомагають відтворити правдивість характеру, а слово розповідача у формі психологічного коментаря узагальнює картину внутрішнього світу й здійснює власне аналітичну роботу.

Для репрезентації авторської свідомості у творі, а також для фіксації в літературі присутності суб'єкта у світі найчастіше переважають прийоми внутрішньої точки зору, зокрема психологічного опису, психологічного коментаря і психологічної розповіді.

Множинність одночасного використання точок зору в послідовній оповіді характеризується поєднанням різних точок зору під час опису. Оповідь у цілому постає як *синтез* описів, поданих з різних точок зору, а не як звичайне їх співставлення. Розповідач посідає таку позицію, що йому стають доступні не лише всі вчинки, але й усі думки й відчуття героїв. Таку позицію називаємо «ірреальною» (за Б. Успенським), адже розповідач посідає позицію *всезнаючого спостерігача*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Punkt widzenia w tekście i w dyskursie / Pod red. J. Bartmińskiego, S. Niebrzegowskiej–Bartmińskiej, R. Nycza. “Czerwona seria”. T.19. – Lublin: W-wo Uniwersytetu im. M. Curie-Skłodowskiej, 2004. – 361 s. / Ф. Бацевич // Проблеми слов'язнознавства. – 2005. – Вип. 55. – С. 294–298.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора в англійській прозі: [монографія] / І. А. Бехта. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
3. Брандес М. П. Языковой стиль художественного повествования (на материале немецкой художественной прозы): автореф. дис. на соискание науч. степени доктора филол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / М. Брандес. – К., 1989. – 36 с.
4. Довбенко Л. Точка зору в англійській постмодерністській прозі: літературний та лінгвістичний фокус [Електронний ресурс] / Л. В. Довбенко // Наукові записки. Серія «Філологічна». Вип. 15. – С. 82-91.
5. Лихачева Л. Н. Повествовательная точка зрения как художественный прием и его языковая характеристика: автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата филол. наук: спец. 10. 02. 04 «Германские языки» / Л. Н. Лихачева. – Л., 1976. – 20 с.
6. Леонтьева Е. А. Точка зрения в нарративе (на материале сопоставительного анализа современных русских коротких рассказов и их переводов на немецкий язык): дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 20 / Е. А. Леонтьева. – Тюмень, 2005. – 190 с.
7. Скляр І. О. Психопоетика творчості Валер'яна Підмогильного : дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук за спец. 10.01.01 – укр. літ-ра / І. О. Скляр; Донец. нац. ун-т.- Донецьк, 2012. – 241 с.
8. Тодоров Цв. Поэтика // Структурализм: «за» и «против»: Сборник статей. – М.: Прогресс, 1975. – С. 37-113.
9. Успенский Б. А. Поэтика композиции: Структура художественного текста и типология композиционной формы. – М.: Искусство, 1970. – 224 с.
10. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с. [Електронний ресурс] / В. Шмид. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/shmid/index.php.
11. Штохман Л. Концепції точки зору в перспективі феміністичної наратології [Електронний ресурс] / Л. Штохман // Питання літературознавства. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 335-344.
12. Lanser S. The narrative act. Point of view in prose fiction. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1981. – 309 p.

THE KAZAKH TRAGEDY IN CHINA: “IT WAS DESTROYED, BUT NOT DEFEATED”

Damir Issirgepov

*Kazakhstan, Kostanay,
Nazarbayev Intellectual School of physics and mathematics in Kostanay, teacher of history*

Abstract. *The article highlights the national liberation movement of the Kazakhs of China under the leadership of the Ospan batyr which is part of the national liberation movement of the Kazakh people and the last armed resistance in the history of the national liberation movement of the Kazakh people. The character of Ospan Batyr is surprising and unusual, especially in an age of increasing globalism and total control over the human mind and spirit. He dared to challenge several totalitarian Empires and was destroyed, but not defeated. He made a special contribution to the formation of the free Republic of East Turkestan and became a victim in the struggle for the independence of Kazakh people.*

The article can be used in higher education as a supplemental material for lecture courses and seminars, as well as in schools while studying national liberation movements.

Keywords: *Ospan batyr, The national liberation movement, East Turkestan, China, USSR*

The character of Ospan Batyr is surprising and unusual, especially in an age of increasing globalism and total control over the human mind and spirit. He dared to challenge several totalitarian Empires and was destroyed, but not defeated. He made a special contribution to the formation of the free Republic of East Turkestan and became a victim in the struggle for the independence of Kazakh people.

A few educated people know that Ospan Batyr was one of the leaders of the national liberation movement in Eastern Turkestan. The bulk of the documents confirming the events of that time are kept in foreign archives. Until now, China has unannounced information about the batyr, waiting for its researcher. Some sources in England and the USA also contain valuable data about him. Turkish has shown interest in Ospan batyr as well. Now that Kazakhstan has gained sovereignty and we are gradually filling out the "white spots" of our history, which we have not talked about before, we need to return the names of forgotten heroes. It's time to study foreign sources, to systematize.

Ospan batyr Islamum was born in 1899 in the winter residence of Ondikar Koktogai district of the Altai county of the Qing Empire. There is little information about his childhood, but already in his youth he was filled with the desire to make his land free. This idea became more clearly traced as he grew up and mastered military affairs.

In 1938-1939 in complete accordance with the idea of "world revolution" leader of the Soviet Union I.Stalin turned his attention towards Shynzhan and Mongolia. The greater part of intellectual elite of Kazakhstan was destroyed by that time. The same policy of "red terror" Stalin enacted in Shynzhan as well. Department of public safety and Department of political control created there were governed by people from the USSR under total supervision from Moscow. More than 60 thousand persons were killed and abandoned in prisons. The "cream of society" was destroyed.

Whoever tried to resist the terror was annihilated. In this time of bloodshed and cruelty, relying on Allah and taking the call "Willing to die for freedom" for a slogan, Ospan batur took action, and raised a rebellion against kuomintang's invaders. He believed in the power of the oppressed, offended people, that would gradually start to follow him. From the beginning just seven people stood with Ospan batyr – his brothers-in-arms Keles, Toktagan, Suleimen, Zhamitkhan, Kapas [1, p.6]. At first they attacked enemy with quick charges, in two's and tree's, which is a usual tactic for a guerrilla. However, as their strength and numbers increased, enemies began to fear them. The rebels of Altai gained glory and recognition.

In 1940 warriors Ospan batur freed the city of Koktogai, overwhelming the military forces of China. However, after a while the Chinese army won the city back again, making an absolute slaughter: eight Ospan's children out of eleven were cut down. His wife Memei, jumping in the river with the other children, managed to escape. However, warriors were only hardened by the grief and ready to fight till the end.

The Great Patriotic War began in 1941. Chinese government was sure that Hitler be victorious, and began to tear off all connections with the USSR. In these circumstances Ospan batyr's rebellion against the Chinese was handy for Stalin. All this time the national hero fought in the saddle without any firearms, and while compromising with the Soviets, he never forgot that they also established their rule with fire and sword, destroying his people and their religion. The aim of Soviet leadership was not only to cause as much as trouble to the great Eastern Empire as possible but also to contain the unruly batyr. They used the government of Mongolia to carry out this task. [2, p.180].

In 1943 on the special conference it was decided to send an envoy to Ospan, which was made up of forty delegates with a certain Pakhomov as their leader. The meeting took place, however both parties obliged to keep its results in secret. Exactly after this meeting the supply of weapons and provisions began. Firstly, 27 guns, 2600 bullets, 10 mausers, were sent, and the English automat and thousand cartridges to him were gifted personally to Ospan batur. However, all these gifts didn't cloud Ospan batyr's judgment. Knowing that those supplies were meant to make him completely dependent, he did not remain in a debt: 38 horse, 8 carpets, 137 grammes of gold, were gifted in return [3, p.24]. At this time the authority of Ospan batur among the people rose swiftly. He knew the local land well and had a rich military experience. Soviet leadership in every way tried to secure support and to take advantage of military talent and fearlessness of Ospan batur. The opportunity soon presented itself. Failing to withstand the terror of kuomintang's military forces, 360 families from Ospan batur's forced native settlements migrated to Mongolia. They were given shelter and any required help. After that the dialog with Ospan batyr continued easily enough.

1944 to the year at the frontier outpost, at the inflow of Bulgin of the river Kobdy the meeting between Ospan batur, marshal Choibalsan, the ambassador of Soviet Union in Mongolia Ivanov, commander of Baikal front Rubin, leader of secret service Lanpanyk, minister for internal affairs of Mongolia Shagoyrzhan and his adviser Grednev took place. This time rebels were presented with 395 five barrel of gun, 200 thousand, 30 easy machine guns, 6 heavy machine guns, 45 automats, 2 thousand grenades [4, p.174]. All weaponry was presented as a token of respect on behalf of son of Suhe batur - Galsyn, colonel and chief of Department of defense. In the same year in a specially geared-up for this purpose nomad's tent the personal meeting between Choibalsan and Ospan batur took place. Batyr was told that the militarized group is formed in Mongolia to help the rebels, and also the temporary independent government of Altaian Kazakhs was created. The rank of "Baturkhan" was given to Ospan batur. Later there were rumors, that he was lifted up on white felt, like a khan [5, p.9-10]. Ospan batur, conscious of the ultimate goal of Soviet leadership, became weary and said to Choibalsan: "While I live beneath the clean sky, I will not be anyone's vassal, especially not China's". At this time kuomintang's armies began to prepare for war near a Soviet border. Ospan batyr was instructed to meet them on the battlefield with his people. He and his division of air forces of Lizukhana destroyed the opponent. After this victory Soviet leaders began give him more council and commands to Ospan batur, which, presumably, indicated their favor to him. But Stalin understood that Ospan batur would never let go of his aim to achieve national independence - and tried not to lose him from to his sight, sent spies to him, which had to earn batyr's trust, track his thoughts and give a report about every his step to the leadership. With the same aim Choibalsan sent a certain Nogai Shymshuruly to Ospan batur.

In summer of 1944 batur's of Gani and Akbar, went out of the Or and Tarbagatai district and joined together with the warriors of Ospan batur. Soon three north shynzhan district were released from a kuomintang's rule. In autumn of the same year the creation of the East-Turkestan temporary government was announced, under the leadership of Alihan-tore. And in the same year the Altaian region was fully purged from a kuomintang's army. Ospan batur was appointed as the deputy of leader of the Altaian region Dalelkhan Sugirbaev.

He saw that did not reach his aim - his people did not become completely free and independent. Sometimes he wanted to raise up the white banner of Zhanibek once more and go away to war. Eventually, he left the new home, his position and moved to the steppe. Batyr settled near the coast of Black Irtysh and didn't leave his tent, he felt like a chained up tiger. He was called back many times to work in acimat, but his unchanged answer was: "I fought both in snow and in an intense heat for the sake of the people. And garden-stuffs reap red. Give my position to Dalelkhan. I am a Kazakh, and I do not play your games, do not want to be your puppet". Dalelkhan Sugirbaev, consulting by general Victorov, sent to Ospan batur of colonel Dosekev with orders "For a fight for independence" of I and II degrees and by gifts. Ospan batur did not accept a messenger for a long time, and even when he did, he answered harshly and briefly: "I fought not in order to strengthen the Red Army.

Don't linger here for long, go back to your people. I do not see the real freedom of East Turkestan. I said everything I care to say." The pain of Ospan batur can be understood. More than ten years he fought for the independence of the region, lost his children and brothers in battles, and now he didn't know how to proceed.

The tragic part of his life soon began. From 1947 to 1949 it was attempted to present him as an enemy to the Soviet State. Moscow gave a task to Ulan batur to destroy Ospan batur. After that hired assassins began to seek out the national hero. His own uncle was sent to murder Ospan batyr, but no plan has succeeded. Aware of what his enemies are capable of, Ospan batyr kept his eyes wide open. After his nomad's tents were attacked, Ospan batur escaped to the mountains. Cavalry made up of kazakhs and uigurs was sent out to capture Ospan batyr. The number of warriors left to batyr became less and less, all more difficult to resist this army. Eventually, Ospan batur comes face a hard decision for him: through a kuomintang government he wanted to ask help from the American consulate. However, he wasn't yet ready to bow to the enemy and hesitated. Knowing about a difficult situation their sworn enemy got in, kuomintang's leadership sent an envoy to Ospan batyr. A deal was made. Through a government of kuomintang Ospan batur contacted the deputy of the American consulate in Urumchi Douglas Makaran and treated with him - Douglas sent to batur one hundred dungan's warriors. But whatever they were, it was not enough for the batyr's plan to succeed. Soon the Chinese folk army entered in Shynzhan, and a kuomintang laid down arms peacefully.

In spring of the year of 1950 Ospan batur's position became unbearable and he was forced to step back toward the Tibetan mountains. To 1951 in the province of Haizy Gansu Ospan batur got surrounded by the Chinese folk liberation army and was captured. Soon after it he was placed in Urumchi prison. An opened court hearing was conducted. In april of 1951 Ospan batur was executed in front of a large crowd. Such is the fate of the national hero, fighter for independence. Ospan batur was a great war-lord, warrior, ready to die for the sake of freedom of the earth and people. Information about Ospan Batyr began to appear on the pages of Western publishers immediately after his death. In his book "Kazakh refugees", published in 1956, the English writer Godfrey Lias wrote: "Appear Ospan batyr 5-6 centuries ago, he would certainly have been a great commander of the level of Monk, Genghis Khan, Tamerlane" [6, p.5]. This man entered the lists to the most cruel totalitarian modes of XX of century, and was destroyed, but not beaten. It is today tried him to do justice. But first of all it is needed to revive memory about him on his motherland. The case with Ospan batyr testifies that the history of the Kazakh people is disjointed, territorially limited, although in the past it was integral, as evidenced by historical sources.

The national liberation movement of the Kazakhs of China under the leadership of the Ospan batyr is part of the national liberation movement of the Kazakh people and the last armed resistance in the history of the national liberation movement of the Kazakh people.

REFERENCES

1. Kiyskhan K. That we know about the sons of East Turkestan which "you said bring the head of Alikhana Bokeikhanova and Ahmeta Baitursunova which were killed in 1937 to Moscow?" // Groin of Kostanay. 2009. 27 of January. - p.6; Samituly J. Ospan batur / Ospan batur: documentarily to investigate. – Almaty: Arda, 2007. – p.20 (184) ; Zakenuly T. Ospan hero and revolution three edges // Kazakh is history. 1997. №6. – p.3.
2. History of Kazakhstan in mongol sources. III band. – Almaty: Daik-Press, 2006. – p.180
3. Shakenuly J. Ospan: documentarily to investigate I on consciousness. – Almaty: Turan, 2010. – 388 p.
4. History of Kazakhstan in the western sources of XII -XX centuries. III band. // Kazakhs of China. Essays on an ethnic minority (collection of reasons). Part of I. / On a release L.Benson, I.Svanberg. – Almaty: «Sanat», 2005. – 456 p.; Lias Godfrey. Kazak Exodus. – London, 1956. – 230 p.
5. Abilkasumuly S. Ospan batur / Ospan batur: documentarily to investigate. – Almaty: Arda, 2007. – 184 p.
6. Lias Godfrey. Kazak Exodus. – London, 1956. – 230 p.

ЗАРОЖДЕНИЕ ИДЕОЛОГИИ ТЮРКИЗМА НА СТЫКЕ XIX-XX ВВ.

доктор исторических наук, профессор Сулейманова Севда Юнис гызы

Азербайджан, Бакинский Государственный Университет

Abstract. Present article is dedicate about Turkish ideology at the joint of XIX - XX century also formation of this ideology and dessimination among turc intelligence community in Ottoman Empire and in Russian Empire. Such region as Caucasus, Volqa region, Crimea, Siber, Central Asia turc people participated in formation Turkish ideology released reaction journal about these ideology called expansived under the one slogan of coming together all Turk people.

Keywords: turk ideology, nation unity, nation independence

В этот период среди тюркских народов широко распространилось движение пантюркизма. Социально-политические корни этого движения были связаны с углублением процесса национального пробуждения определенных народов и возникновением наций. Группа ученых считают, что движение пантюркизма возникло в Османской империи, другая их часть – в России, а некоторые утверждают – в Европе. Автор книги «Основы тюркизма» Зия Гёкалп¹, являясь одним из передовых деятелей этого движения, писал по этому поводу: «До зарождения тюркизма в нашей стране, в Европе появились два течения. Первое из них по-французски «тюркери», т.е. «тюрколюбивость», а другое «тюркология». К первому течению он относил Ламарти, Огюста Конта, Пьера Лафайета, Пьера Лоти и др., которые дружелюбно отзывались о тюрках. Во второе течение были включены исторические исследования о древних тюрках, гуннах, монголах, которые проводились в России, Германии, Венгрии, Дании, Франции и Англии. В то время турецкой молодежи, обучавшейся в европейских вузах, были знакомы философские и социологические теории Джона Стюарта, Миля, Герберта Спенсера, Анри Бергсона, Гобине, Эмиль Дюргейма, Ницше, Альфреда Фюлье, Шопенгауэра и м.др. Таким образом, доктрина пангерманизма имела огромное влияние на формирование идеологии пантюркизма. Один из идеологов этого движения казанский татарин Юсиф Акчурин писал, что национальное сознание, чувство национализма впервые появилось именно на Западе, а не на Востоке. Начиная с XV в. вплоть до середины XIX в. европейцы разработали тему национальности и определили понятие нации. М. Э. Расулзаде, отличая восточный национализм от европейского, в статье «О пантуруанизме»² писал: «Пантуруанизм, как одна из разновидностей национального движения на Востоке, несколько разнится от того национализма на Западе, который принято считать явлением реакционным, часто называемым шовинизмом... Национализм европейский идеология, политически-агрессивная; национализм же на Востоке - явление, политически-оборонительное, а социально-прогрессивное».

В начале XX в. идеология тюркизма начинает выступать на первый план как политическая система. Но тюркизм уже давно давал о себе знать среди турецкой молодежи. В середине XIX в. Вефик паша составил словарь оттоманского языка, где доказывал общность корней этого языка с языками Туркестана. Далее национальное настроение переходит в область историко-философских исследований. Национальные идеи приносили с собою и некоторые эмигранты, которые находили в Османской империи убежище как участники национальных восстаний. Польский эмигрант Константин Божецкий, впоследствии принявший мусульманское имя Джелаледдин Мустафа паша, оставил ценный след в этом отношении. Он развивал теорию «турано-арианцев», по которой европейские и тюркские народы, по сути, представители одной и той же расы, и что западная культура есть продукт умственной деятельности «турано-арианцев». На определение тюркского национального самосознания тюркской интеллигенции вообще, а турецкой – в частности, оказали немалое влияние и научно-лингвистические открытия европейских, в частности, русских ученых-ориенталистов – тюркологов, доказывающих, вопреки установившемуся всеобщему взгляду, существование древней тюркской культуры, памятниками которой стало гордиться молодое тюркское

¹ Гёкалп З. Основные принципы тюркизма, Баку, 1991, с. 25

² Расулзаде М.Э. О пантуруанизме //Тюркский мир, 1991, № 1, с. 16

поколение. Путешествие Вамбери по Центральной Азии, знаменитая книга Леона Кахона об истории тюркской расы, словарь тюркских наречий Радлова и научные труды Бартольда по истории Туркестана доходили до тюркской интеллигенции. Идея тюркского самосознания особо распространялась среди мусульман Российской империи. Этому способствовали не турецкие эмиссары, а «славянофильская демонстрация» либеральной части русского общества, позволяющей себе на страницах печати давать советы отправляющимся на Балканы сестрам милосердия: «не перевязывать раны турецкому аскеру, пока есть на виду раненый солдат-славянин». Это отношение вызвало в народных массах тюркского населения Российской империи сильный подъем национального духа, что выражалось в сборе пожертвований в пользу красного полумесяца, контр-манifestацией тюркского студенчества и ухода молодых людей в турецкую действующую армию.

Учреждение журнала «Тюрк-Юрду» в 1911 г., который стал популярным органом национальных тюркских идей, стал важной вехой на пути распространения тюркизма. В издании этого журнала принимали участие видные представители всех тюркских народов. В 1912 г. они создали общество «Тюрк-очаги», которое служило действительным пылающим очагом новой идеи, разжигающей в сердцах молодого поколения «священный огонь» тюркизма. Также с громадным успехом в то время распространялся сборник стихотворений национального тюркского поэта Мехмед Эмин бей. Помимо того, появился ряд беллетристических произведений, разрабатывающих различные темы по вопросам тюркизма. Рассказы Якуба Кадри, Орхана Сейфы, романы известной турецкой писательницы Халиды Эдип давали идеальные типы и образцы жизни «освобожденного Турана». В этом отношении характерен один из романов Халиды ханум, носящей название «Йени Туран».

Пропаганда тюркской идеологии велась одновременно и среди казанских, иначе поволжских татар. Появились поэты, воспевающие национальную идею, а также историки, такие как Зеки Валиди Тоган. В 1913 г. он выпустил книгу «Введение в историю тюрков».

А. Аршаруни и Х. Габидуллин в «Очерках панисламизма и пантюркизма в России»¹ писали, что пантюркизм в России возник в 80-е гг. XIX в. вместе с «Тарджуманом» и развивался среди крымских татар, татар Поволжья, азербайджанских татар, после чего распространялся и на тюркские племена Центральной Азии. Суть идей пантюркизма заключалась в достижении общего литературного языка и культуры, создании политических партий для борьбы за национальное возрождение. Но на этом пути были два главных препятствия. С одной стороны царизм, с другой – реакционное духовенство. Поэтому пантюркисты нанесли первый удар по мусульманскому духовенству, открывая школы с новым методом обучения. Инициатором движения джадидизма некоторые считают Исмаил бека Каспринского. Он действительно сыграл важную роль в пробуждении мусульmano-тюркского населения Российской империи. И поэтому он известен как «великий реформатор XIX в.», и человек, «пробуждавший тюркский мир». С апреля 1883 г. Исмаил бек начал издавать газету «Тарджуман», с помощью которой он старался объединить всех тюрков вокруг единого языка. Исмаил бек, также как Гасан бек Зардаби хотел, чтобы все нации имели возможность изучать европейские науки на родном языке. Газета «Тарджуман» распространялась и за пределами Крыма, на Урале, Туркестане, Азербайджане, Северном Кавказе, даже в Иране, Китае и Индии. Исмаил бек с юных лет был знаком с движениями панславизма, русского национализма. Он, принимая во внимание репрессивную обстановку, созданную царским полицейским режимом, ограничивал тюркизм только лишь областью культуры. Главным его тезисом был «Единство языка, в работе и в мысли!». Этот тезис подразумевал един-ство тюрко-татарских мусульман. Джадидизм также распространился среди татар Поволжья. Здесь руководили этим движением Шихабеддин Марджани, Абдулкайюм Насири, Хусейн Фейизхани и др. В газете «Тарджуман» публиковались статьи известной интеллигенции тюркского мира, таких как Юсиф Акчура, Фуад Кёпрюлю, Зия Гёкалп, Ахмед Мухтар паша, Закир и Шакир Рамиевы, Ахмед Хамди Магсуди, Ф. Кочарли, А. Рафибейли, Н. Нариманов, Гасан Сабри Айвазов, Ибрагим Факми и др. Эти статьи были посвящены богатой истории и культуре, языку тюркских народов. Именно под влиянием этих идей началось движение «Молодых татар», возглавляемое Абдуррашидом Мехтиевым. В начале они выпустили брошюру под названием «Учгун», а с 1906 г. начали издавать газету «Ватан хадими». В том же году начинается издание газеты «Миллет», ставшей на позицию открытой враждебности против России. С 1908 г. руководителем этой газеты становится Гасан Сабри Айвазов.

¹Аршаруни А. и Габидуллин Х. «Очерки панисламизма и пантюркизма в России», Москва, 1931, с.47

Социально-экономическое положение тюркских народов России в начале XX в. было весьма напряженным. 29 млн. тюрков находились под экономическим и национальным гнетом России. Бедственное положение рабочих и крестьян, политика дискриминации царского правительства по отношению тюрко-мусульманского населения вызвало недовольство и выступления народных масс.

События Кровавого воскресенья (9 января 1905 г.) спровоцировали митинги и выступления на окраинах. Николай II, испуганный развитием революционных событий, вынужден был пойти на уступки, издав 17 октября 1905 г. Манифест о введении в стране свободы слова, печати, собраний, совести, а также созыв Государственной думы. Манифест от 17 октября 1905 г. сыграл важную роль и в политической жизни тюркских народов. Революционные идеи стали толчком к пробуждению национального самосознания. Важную роль в институализации общественно-политического движения мусульмано-тюркского населения Российской империи сыграла организация «Иттифаги-муслимин» (Союз мусульман). 8 апреля 1905 г. видные представители «Союза мусульман» собрались в Петербурге в квартире редактора газеты «Ульфат» Абдурашида Ибрагимова. Среди собравшихся были представители Азербайджана Ф. Везиров, А. Топчибашев, А. Гусейнзаде, А. Агаев, а также татарские делегаты – А. Махсуди, И. Гаспринский и А. Ахтямов. На этом съезде было принято решение о создании политической партии «Союз мусульман».

Учредительный съезд партии был созван 15 августа 1905 г. в Нижнем Новгороде во время ярмарки. Участвовало 120-150 представителей тюркских народов Кавказа, Крыма, Казани, Урала, Туркестана и Сибири. Председателем на этом съезде был крымский татарин Исмаил бек Гаспринский, его заместители – А. Ибрагимов, А. Топчибашев, А. Ахтямов. На съезде было решено создать организацию «Иттифаги-муслимин», программу и резолюцию которой написал А. А. Топчибашев. Их первый съезд прошел нелегально на судне «Густав Струве». Второй съезд прошел в Петербурге с 13 по 23 января 1906 г., третий – с 16 по 21 августа 1906 г. в Нижнем Новгороде. Третий съезд, на котором присутствовало около 800 делегатов, имел особое значение для мусульманского населения Российской империи. На нем председательствовал А. Топчибашев, секретарем был Ю. Акчурин. Тогда же были созданы 2 комиссии по 15 человек: одна – для решения вопросов образования, другая – по религиозным вопросам, а «Иттифаг-имуслимин» была провозглашена политической партией, были приняты Устав и программа из 75 пунктов и 10 подразделений.

11 декабря 1905 г. царь издал указ о выборах в первую Государственную думу России. Впервые за 400 лет мусульмане получили право участвовать в законодательном органе России. Вначале Чрезвычайный Совет решил во-обще лишить Центральную Азию права участия на выборах, учитывая, якобы их низкий уровень развития. Однако выборы в Государственную думу в Туркестане все же состоялись. И все тюркские депутаты входили в мусульманскую фракцию, возглавляемую А.Топчибашевым. 21 июня 1906 г. было образовано «Бюро» из 27 представителей мусульманской фракции (всего их было 36 человек), куда вошли 5 азербайджанских депутатов из представителями Уфы, Оренбурга и Крыма. В Сибири и Якутии выборы в Государственную думу не проводились. Но Закон о выборах в третью Государственную думу лишил народы Центральной Азии прав на избрание. А в четвертой Государственной Думе было всего 7 тюркских депутатов, от Азербайджана всего один представитель – М. Ю. Джафаров, из Уфимской губернии - А. Ахтямов. Если в I и II Думах мусульманская фракция выступала в одном блоке с кадетами, то в III-IV Думах – с прогрессистами.

Первая мировая война увеличила негодование народов. Победа Февральской революции открыла путь к демократическим преобразованиям в политической системе России. Тюркские депутаты четвертой Государственной думы создали Центральное Бюро мусульман России, которое выдвинуло требование о предоставлении национальных, юридических и социально-политических прав мусульмано-тюркскому населению России. Таким образом, идеология тюркизма сыграла важную роль в возрастании национально-освободительного движения тюркских народов и установлении независимых тюркских государств.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ КРИЗИС В СОВРЕМЕННОЙ ТУРЦИИ

кандидат исторических наук, профессор Макарадзе Э. Х.

Грузия, г. Батуми, Батумский Государственный университет Шота Руставели,
Факультет гуманитарных наук, департамент востоковедения

Abstract. *The events, occurring in neighboring Turkey in 2015, attracted the attention of the whole world. Naturally, these events have become, first of all, the focus of interest for Georgia. As the situation in Turkey has always had a great influence on our country, consequently, it is necessary to have an idea of the processes, developing in the neighboring state.*

For the last fifteen years together with the rest of the world we have been observing with an interest and some anxiety the current political events, the activities of its charismatic leader – the president Recep Tayyip Erdogan and an islamic party “The Justice and Development”.

Although the founder of the Turkish Republic - Kemal Ataturk has established the new Turkey on the principles of secularism and europeism, a political life of the modern Turkey has become the symbol of the fight with these principles and so called Turkish religious “Traditionalism”.

Keywords: *Modern Turkey*

В истории внутренней политики Турции начало XXI века привлекает особое внимание, так как именно в это время в жизни страны явно обозначилось противостояние сил светского и исламского направлений.

Успех, который был достигнут в начале XXI века партией «Справедливости и развития» (исламского направления), не был случайным. Его основание было заложено в 90-ых годах XX века, когда исламская партия «Благоденствия» наравне со светскими партиями заняла лидирующее место в руководстве страны, впервые получив большинство мест в парламенте.[2, с.25].

Подобное развитие событий в начале XXI века произвело шокирующий эффект не только на светское руководство республиканской Турции, но и на западных политиков. Турция, член НАТО, страна, претендующая на вступление в Евросоюз, стала перед историческим выбором: снова стать теократическим или остаться светским государством.

В 2000 - 2015 годах светское руководство страной (как военное, так и гражданское) не стремилось выявить подлинные причины сложившегося в стране социально-экономического положения, и это тогда, когда многие из них им самим же и были искусственно вызваны.[1,с.56].

Возникает вопрос: какое влияние оказала политика партии «Справедливости и развития» и ее лидера Реджепа Тайипа Эрдогана на внутривнутриполитическую жизнь Турции?

Представляется, что главными факторами, возможно оказывающими негативное влияние на политику партии «Справедливости и развития» и ее лидера Реджепа Тайипа Эрдогана, являются следующие:

1. Ежедневно обостряется противостояние между авторитарной властью Реджепа Тайипа Эрдогана и одним из наиболее влиятельных объединений Турции «Хизметом» и ее лидером Фетхуллахом Гюленом. Президент Турции Эрдоган открыто обвинил Фетхуллаха Гюлена и его последователей в том, что они готовились совершить государственный переворот, за этим последовала волна массовых арестов в различных государственных и медиа-структурах. По обвинению в шпионаже, попытке государственного переворота и др. аналогичным обвинениям были арестованы тысячи сотрудников полиции и министерства по делам религии; были закрыты газета «Zaman» и телевизионный канал «Samanolu», признанные главными средствами информации движения Гюлена, десятки их сотрудников были задержаны. Управление этими средствами информации государство незаконно взяло на себя.

В связи с тем, что управление газетой «Zaman» государство взяло на себя, генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун сделал соответствующее заявление и призвал Турцию действовать в области защиты прав человека в духе того документа, который сама же и подписала.

Генеральный секретарь ООН в своем заявлении отметил: «Призываю официальных лиц Турции в соответствии с обязанностями Турции в сфере защиты прав человека к уважению свободы выражения своих мыслей и прав митингующих».

В заявлении Пан Ги Муна, в котором он прямо обращается к властям Турции, указано: «Развитие демократического, экономического и социального положения зависит от того, насколько возможно выразить в спокойной обстановке свои идеи и мысли, даже если они критического характера».

В 2015 году полиция Турции устроила погром 26 медиа организаций. Правительство закрыло два телеканала и две газеты, входящие в группу «Коза-ипек»; 11 телеканалов, входящих в группу «Саманйолу»; а также телеканалы ИМС и ВенгиТЮРК. В этом же году в Турции была заблокирована 26 851 веб-страница.[1,с.95].

Всемирная ассоциация газет и новостей (Van-IFRA, президент Томас Брунегард), которая объединяет 18 тысяч газет и телевизионных каналов, 15 тысяч информационных сайтов и 3 тысяч медиа-компаний, обратилась с письмом к президенту Эрдогану, в котором указала, что правительство Турции, устроив погром газеты “Zaman”, тем самым нарушила международные конвенции, что сегодня в турецких тюрьмах по-прежнему находится более 30-ти журналистов. [3].

2. Неудача внешней политики, связанной с сирийским вопросом.

3. Напряженные отношения с Россией, создающие достаточно ощутимый дискомфорт власти Эрдогана.

4. Резкая поляризация общества: с одной стороны, на религиозную и светскую составные части, с другой, на мусульман-суннитов и алевитов, чему всесторонне способствовали риторика существующего правительства, а часто и самого президента Эрдогана и неадекватные решения, например, введение османского языка в качестве обязательного предмета в лицах имам-хатифа (религиозных) и в анатолийских (т.е., стандартных) лицах; блокирование любой законодательной инициативы, направленной на предоставление соответствующего статуса религиозным учреждениям алевитов, обязательность для алеви и других учеников - не суннитов получить религиозное образование, осуществляемое с суннитских позиций; распространение проправительственными средствами информации различных конспирологических теорий, главными действующими лицами которых выступают представители оппозиции и различных меньшинств, ведущие подрывную деятельность против существующей власти и готовящие переворот.

5. Растущие и ощущаемые почти в каждой сфере жизни общества коррупция и хищения, следы которых ведут до самого президента и членов его семьи, наглядным свидетельством чего был скандал, вызванный тем, что бизнесмен Реза Зарраби, близкий к семейству Эрдоганов, а также трое детей действующих министров и многие высокопоставленные чины из государственного сектора были задержаны по обвинению во взяточничестве и финансовых махинациях. Реза Зарраби был бизнес-партнером первой леди Турции Эмине Эрдоган и младшего сына президента Билала, а также совладельцем нескольких фирм. В ответ правительство уволило с работы часть участвующих в антикоррупционной операции сотрудников полиции и органов госбезопасности, а некоторых из них арестовало. Коррупционный скандал подали как очередную попытку государственного переворота, а средствам информации запретили его освещать. Самым наглядным примером казнокрадства стало строительство «Аксарая», новой резиденции президента, на которое было затрачено до 1 миллиарда долларов США. Даже пальмы и растения для газонов были завезены из других стран, часто по непомерно высоким ценам, что вызвало серьезные подозрения со стороны средств информации. [1, с.83].

Таким образом, можно заключить, что происходящие в Турции события не пройдут бесследно. В первую очередь следует отметить то обстоятельство, что европеизованная часть граждан страны достаточно многочисленна, она уже весьма активизирована политически и вряд ли так легко сдаст принципы светского общества. Вместе с тем, уже очевидно, что та часть турецкого общества, которая является носителем западной ментальности, особенно молодежь, своим мировоззрением и требованиями уже возвысилась над принципами секуляризма и с точки зрения демократии и прав человека занимает позиции, соответствующие высоким европейским стандартам. Что же касается президента Реджепа Тайипа Эрдогана, то он, конечно, остается сильной политической фигурой, но не исключено, что кризис, развивающийся в последнее время в Турции, поставит точку в его политической карьере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Макарадзе Э. Внутренняя Политика Турции в 2000-2015 годах. Тбилиси, 2016. 56-83-95.С. (На грузинском языке).
2. Макарадзе Е. Манчхашвили М. Кемализм и Демократизация в Турции, Тбилиси, 2014. 25.С. (на грузинском языке);
3. Acar Y. Demokratik Kazanimlar yok ediliyor // Zaman Gazetesi. 2015. 18.01. С.5.

Open Access Peer-reviewed Journal

Science Review

**7(7), December 2017
Vol.5**

SCIENTIFIC EDITION

Indexed by:

Passed for printing 22.12.2017. Appearance 25.12.2017.

Typeface Times New Roman.

Circulation 300 copies.

Publisher RS Global S. z O.O., Warsaw, Poland, 2017

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

<https://ws-conference.com/>

Open Access Peer-reviewed Journal
Science Review

RS Global

Tel: +4(857) 898 55 10
Email: rsglobal.poland@gmail.com

Publisher
RS Global Sp. z O.O.
Dolna 17, Warsaw, Poland